

हरिलाल भुव

श्री प्रह्लाद

सुभनसू

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૫૪૫

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ પ્રૃથ્વીનાથ

વિષય ૬-૩

સ્વર્ગસ્થ ડૉ. હરિલાલ ધ્રુવ વિરચિત

શ્રી પ્રહ્લાદ

નાટક : ત્રણ અંકમાં

સમ્પાદક :

સુમનસ્ હરિલાલ ધ્રુવ

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા માટે

પ્રકાશક :

જીવણલાલ અમરશી મહેતા

૧૯૭૨

અમદાવાદ.

કીંમત દસ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
શ્રી ૧૧૧૧ નંબરે પત્રિકા-સંખ્યા

૫૪૪૫
૫૪૪૫
X/૫૪૫.

અમદાવાદ ખાડોયા જેઠાભાઈની પોળમાં પ્રગ્નબધુ પ્રી
વર્કસમાં ઠાકોરલાલ પરમોદરાય ઠાકોરે છાપ્યું અને છવણ
અમરશી મહેતાએ અમદાવાદમાં પાતકોરને નાકે આવેલી .
વર્ધક ઓશીસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

પ્રસ્તાવના.

‘કુન્જવિહાર’ ના કર્તા અને ‘ચન્દ્ર’ ના તન્ત્રી ઉપરાન્ત સાહિત્ય અને જન સેવાના પ્રવૃત્તિમય જીવનથી સ્વર્ગસ્થ ડૉ. હરિલાલ દ્રુવનો પરિચય ગૂજરાતની સાહિત્ય રસિક પ્રગ્નને આજ નવીન નથી. તેમણે ક્રિસ્ટાઈન સ્વભાવને લયીને તેમણે તેમની શક્તિનો અનેક રૂપે ઉપયોગ શરૂ કર્યો હતો પરન્તુ ચાલીસ વર્ષના ટુંકા આયુષ્યને લેઈને અધી આશાઓ તૂટી પડી હતી. અન્ય કાર્યોની માફક નાટકો લખી આપણા સાહિત્યને

કરવાનો તેમણે વિચાર હતો અને તેથી કરીને તેમણે

દર તેર નાટકો લખવાં શરૂ કર્યા હતાં. અને નાટ્ય શાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને દરેક જાત નાટકનું રચવાની તેમની અભિલાષા હતી. તેમાંથી અત્યાર સુધીમાં ગૂજરાતને માત્ર ત્રણ જ પરિચિત છે. એક ‘વસન્ત વિલાસિકા’, બીજું ‘વિક્રમેદિય ચંક’ અને ત્રીજું ‘આયોદ્યક વ્યાયોગ’. આ ઉપરાન્ત ‘શ્રી પ્રહલાદ’ નાટકને ત્રણ ચંકમાં જમાનાને અનુસરી રંગભૂમિ ઉપર બજાવવા મૂળ ‘વાંકાનેર નાટક કમ્પનિ’ માટે લખ્યું હતું. આજકાલ કરતાં વીસ બાવીસ વર્ષના પ્રછન્ન વાસ પછી મદને આજે પ્રકાશમાં મૂકતાં આનન્દ થાય છે. આ ઉપરાન્ત ડૉ. દ્રુવે શરૂ કરેલાં નાટકોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ વ્યથિત નૈપથ.

૨ દશાનન દ્યંસ.

૩ જવનગદનો સુવિશાખ પદ્મવ.

- ૪ સુવર્ણ મૃગ.
- ૫ સુભટ બીમ.
- ૬ જયન્ત શૃંગાર.
- ૭ ભારતોદય તિલક.
- ૮ રાજ શોક.
- ૯ પીંગળા ભર્તૃહરિ.
- ૧૦ અવિધાવતી દાહ.

આમાંના કેટલાંક છુટક છુટક કોષક વખત કોઈ મામિકો દ્વારા છપાયાં છે અને કોકનો કાંઈક ભાગ વાંકાનેર કંપનીનાં જૂનાં નાટકોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે. બાકી રહેલા ભાગ કોક કાળે પ્રસિદ્ધિ પામશે એવી આશા છે.

ખાડીઆ જોદાબાઈની
પોળ-અમદાવાદ.
૧૯૭૧.

}

ધ્રુવ સુમનસ્.

વિદેહ

ગૂજરાતી સાક્ષરો.

(સચિત્ર.)

કર્તા: શ્રી સુમનસ હરિલાલ ધ્રુવ.

આ પુસ્તક, સ્વર્ગવાસ પામેલા, ગરવી ગૂજરાતના અનેક સાહિત્યસ્તમ્ભો, સાહિત્ય સેવકો, કવિયો, સાક્ષરો અને લેખકોનાં ચિત્ર તથા ચરિતની ઘણી સારી રીતે પીછાન આપે છે. આ પુસ્તક સુંદર રેશમ જેવા સુંવાળા અને ચળકતા આર્ટ પેપર ઉપર, ઉત્તમ અને રંગ ભેરંગી શાહીથી ચિત્તાકર્ષક રીતે છાપેલું છે. ગૂજરાતી ભાષામાં આ પુસ્તક વિના, એવું એકે પુસ્તક નથી, કે જે તમામ સાક્ષરોની એકી વખતે સાંસારિક અને સાહિત્ય વિષયક વર્ણના કરી શક્યું હોય. ગૂજરાતના પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોએ એકે અવાજે ત્હેનું ગૌરવ સ્વીકાર્યું છે. મુખ્યાઈ ઈલાકાના તમામ પત્રોમાં ત્હેની તારીફ થઈ છે.

આ પુસ્તકમાં અન્ય કોઈપણ જગાયેથી અપ્રાપ્ય એવી તેમ્હની છબિયો સુંદર હાર્ટાન પ્રોસેસ વર્કમાં આપેલી છે. પારસી, મુસલમાન તેમજ હિન્દુ, તમામ સાહિત્યસેવકોની પીછાન આપી છે માટે દરેક ગૂજરાતના પુત્રને તેમજ ગૂજરાતી ભાષા જોક્ષનાર તેમજ લાઇબ્રેરીઓ માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક છે. તેની કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧૧ દોઢ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કમ્પની, બુકસેલર્સ,

કાલકાદેવી—પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુમ્બાઈ.

શ્રવણલાલ અમરશી મહેતા, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

ડૉ. ક્રુવ વિસચિત કાવ્ય ગ્રન્થ

શ્રી યુરોપ યાત્રાની

પ્રવાસ પુષ્પાન્જલિ

કેધરવેટ્, એન્ટિક્ કાગળ ઉપર છપાવી કર્તાની છબિ, હરતાક્ષર
તથા ચિત્રો સહિત ચિત્તાકર્ષક રુપમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧૧૧, ટપાલ ખર્ચ જૂદું.

મળવાનું ઠેકાણું:

જીવણલાલ અમરશી મહેતા,

ધીકાંટા, અમદાવાદ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની,

પુસ્તકેલર્સ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

શ્રી પ્રભુદેવ

શ્રી પ્રહ્લાદ—નાટક. (ચંકી.)

પ્રસ્તાવના.

પાત્ર—સુત્રધાર અને નટી. સ્થળ—રંગમંડપ.

મંગળાચરણ.

પદ.

સગ આરબી—એક તાલ. ચતુસ્ત્ર જાતિ.

સદય હૃદયે ભગવાન, તું દીનેનાથ ! સદય—હૃદય૦
નારદ, શારદા, વ્યાસ, વિરંચિ, શુક્રમુનિ કરે ગુણ ગાન !
તું દીનેનાથ ! સદય—હૃદય૦

સનક, સનંદન આદિક, ભિષ્મક ધરે અંબરીષ સુધ્યાન !
તું દીનેનાથ ! સદય—હૃદય૦

પુનિત પરાશર, શૌનક, પુંડરીક, પડયો પ્રહ્લાદને પ્રમાણ !
તું દીનેનાથ ! સદય—હૃદય૦

ભક્તનાં લાડ પુરાં કરે, હરિ કરે ભરત—પુત્રોનું કલ્યાણ !

તું દીનેનાથ ! સદય—હૃદય૦ ૪

સુત્રધાર (પ્રવેશ કરીને રંગ મંડપને પુષ્પધી વધાવતાં),—
બસ, બસ, બહુ થયું. લંબાણની જરૂર નથી. મંગળાચરણથી

જ આજે બજવાના નાટકનું અને તેના કર્તા આદિનું સૂચન થઇ ગયું છે. (નેપથ્ય તરફ ફરીને) પ્રાણપ્રિયે, આમ આવો. આજે આપણે સ્વદેશપ્રેમી શ્રીયુત હર્ષદરાયના ચિરંજીવી હરિલાલ કુવનું પ્રહ્લાદ નાટક બજવી બતાવવાનું છે. તેનું નેપથ્ય-વિધાન તો મેં અને મિત્ર મારિષે પૂર્ણ કરીધું છે. પણ પ્રસંગોચિત કોઇ મધુર પદ્યથી આપણું શ્રોતામણ્ડળ પ્રસન્ન કરવાનું આપને માટે રહ્યું છે. તો સુંદરી ઘટિત કરીજીયે.

નટી,—પ્રાણનાથ, જેવી આજ્ઞા.

વિષમ હેમંત ધ્રુમંત, શિશિર-બંધુ, વિષમ હેમંત૦

શા શાપે અમ પાપે અવતરિયા એ, જેથી જગત આ ધ્રુવંત !

શિશિરબંધુ વિષમ૦ ૧

હુંક મળે, કળ ન વળે, બળે હા ! કમળ-હૃદયો શાં અનંત !

શિશિરબંધુ વિષમ૦ ૨

ગુણ ક્યાં, વિકાસ ક્યાં, હાસ વિકાસ ક્યાં, અમર કુસુમો ક્યાં

હિસંત ! શિશિરબંધુ વિષમ૦ ૩

જ્યાં ત્યાં સંતાવું છુપાવું, હા ! જડતા, તક, ચીરા શર, કુટંત !

શિશિરબંધુ વિષમ૦ ૪

બલે હો જય કે વિજય હો પરાજા એ નહિ અમ સુખવંત !

શિશિરબંધુ વિષમ૦ ૫

(નેપથ્યમાં.)

આઃ દુષ્ટ નટી, શું તું અમને પરાયા ગણે છે? અમે તને સુખવંત નથી? ઠીક છે—ઠીક છે ભરત બાલિકા! હું તારી બધી ગુદ્દ ઠેકાણે લાવું છું!

સૂત્રધાર (સ-ભયોદ્વેગ),—પ્રાણપ્રિયે, આ તો બહુ થઈ ગયું! વર્તમાન ઋતુ અને દેશકાળનું તે પદ તો ઠીક ગાયું, અને તેની તે આર્યજનો ઉપર તાદશ છાપ પાડી. પણ તે દુષ્ટ હિરણ્યકશિપુ દાનવથી ન ખમાયું તેથી તે આમ ગાજી ઉઠે છે. ચાલ ચાલ પ્રેયસી આપણે તેના માર્ગમાંથી ખસી જઈએ.

નટી (ધ્રુજતી ધ્રુજતી વ્યાકુળ દષ્ટિથી),—હારે હા, બહાલા! જુઓ રડ્યો આ આવે છે!

૩

રાગ આશાગોડી.

અગ્નિ શી નેત્રે ઝરે છે, અરર! આ તે અગ્નિ શીં

શું સૂર્ય બારે તપી વર્ષે ફિરણો, ધૂમકેતુ કે ઉલ્કા પ્રેરે છે?

અરર! આ તે અગ્નિં ૧

દાવાનળે આવા જળતા હશે હું! કલ્પાંતે વિજળી ખરે છે?

અરર! આ તે અગ્નિં ૨

ગાત્રો પ્રચંડ શાં ભબુકી ઉઠ્યાં છે! ગર્જના હાય! ધર્ધરે છે!!

અરર! આ તે અગ્નિં ૩

(એમ કહી ખંને પડતાં લથડતાં ધ્રુજતાં કંપતાં ચાલી જાય છે.)

અતિ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

(અતિ પ્રચંડ ક્રોધાવેશથી હિરણ્યકશિપુ, ઉઘાડું ખર્જી ફેરવતો પ્રવેશ કરે છે.)

હિરણ્યકશિપુ (દીર્ઘ ગર્જનાપૂર્વક ચરણનો આઘાત કરીને સન્નિવર્તે),—આઃ દુષ્ટ નદી, શું તું અમને પરાયા ગણે છે? અમે તને સુખવંત નથી? ઠીક છે, ઠીક છે. આવડ ભરત-બાળિકા ! હું તારી બધી શુદ્ધ બુદ્ધ ઠેકાણે લાવું છઉં !

૪

અહ.

ભરત બાળિકા ગણે શું નાદાન, પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 છતાં જન્મ્યા આ ભૂમિ આણે સ્થાન, પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 હતો મુલક બધો વેરાન, પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 કિધો સાદ એક તંત્ર, એક તાન, પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 દેવો દેવી દમતા તુંને બેબાન, પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 બ્રાહ્મણ બૂંદતા ધૂતલા સહુ સ્થાન, પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 કન્યાકાં દયાતાં બુમરાણુ ! પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 તેથી બેડાવી, તમાપિ પોકરાણુ ! પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 એહ ધર્મ, એહ યજ્ઞદિમાં હાણુ ! પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?
 તે એ તોડું ફાડું—આપાંખડે લહાણુ ? પરાયા અમે શત્રુ તારા રે ?

ના, ના. અમે તારા શત્રુ તથી. પણ ભરતબાળિકા અમે તારા કહેવરાવવામાં માન સમજીએ છીએ છતાં તું અમને પરા-યાજ ગણે છે તો અમે તને ભરત-જનની શા માટે કહીએ ? પણ તેનું કંઈ કારણ ?

વસંતતિલકા.

છોડ્યું તું-કારણ અમે રમણીય સ્વર્ગ,
શ્રી શેષશાયિ ભગવાન તણો સુ-વર્ગ ?
ક્યાં ક્ષીરસાગરશિ વેદિત દ્વર દ્વીપ ?
ને ક્યાં અભ્યાસિણિ ધરા અહ ! આ સમીપ ?

અહિં અવતાર પામી, અમે આ ભૂમિ-ખંડ સ્વાધીન કર્યો, અને અમારા વિજયપરાક્રમથી તેને અગ્રેસર કરવા ચાલ્યો તે શું આ માટે ? (કંઈ વિશેષ સ્મરણ થઇ આવ્યું હોય તથા ચરણથી અધિક આઘાત કરીને અને વધારે બળથી ગર્જના કરીને) હાં, હાં-હું સમજ્યો. પૂણ્ય ભૂમિના ગર્વવાળી આ ભરત-ભૂમી દેવપક્ષપાતી છે, તેથી તેનાં બાળકો આરી નિંદા કરે છે !!

વિદૂષક (એકદમ પ્રવેશ કરીને),-મહારાજ, મહારાજ, આ શું સત્યાનાશની પાત્રી વાળવા માંડી છે ? આમ એકલં-એકલા જ તાંડવની કાંઈ નવી મતનો પ્રયોગ કરવા માંડ્યો છે, અને આ આપણા લાડુબદ્ધને તો તેમાં છેકળ વિસરી ગયા કે ? જુઓ મહારાજ આ તેની ચીજ પણ સાથે ગાતા બાંચો.

૬

૬

૫૬.

લટક મટક ચટક મટક નાચ નાચિયે જો—
બબક બબક બેર પગને ઠમકે રાચિયે જો—

લટક મટક૦

નમિયે, જમિયે, દમિયે, ગમિયે, કંઠ રમિયે જાચિયે જો—
પટક પટક સટક સટક રમતે સાચિયે જો.

લટક મટક૦

ધુમિયે, ઝુમિયે, રમિ રમિયે કે ચુમિયે ચાખિયે જો—
ઝટક ઝટક, ટટક ટટક પટકિ પાંખિયે જો—

લટક મટક૦

હિરણ્યકશિપુ (તે નહિ ગણકારતાં સંકોધ),—ચૂપ રે
ચાવળા—મને તારા આવા ઢંગ બધી વખતે નથી ગમતા.

વિદૂષક,—હું મરકટની આ મસ્તી તે શાની ગમે ? એ તો
પેલા ભૂંડકાકાએ હિરણ્યાક્ષ દાદાની ઉછામળી અને દડાબાજી
કીધી તે ગમે—કારણ કે તેમણે તો ચોમુખાના નસકોરામાંથી
બુસકાવ્યું હતું !!

હિરણ્યકશિપુ (સતિરશ્કાર કોપથી),—આઃ બાલિકા,
સૂતેલો જવાળામુખી તું જગાવવા હિંમત ધરે છે ? બૂઝાર્ક
ગયેલો દાવાનળ શરી પ્રગટાવવા અહા અહાબટુ ! તું ડુંગરો
નહવરાવવાનું અટક્યાળું કરે છે ? અહો પ્રિય બાંધવા,

ભભક ભભક ભભક લાલ હાય ધગધગે છે (૨)
નસે નસે દવ સળગિ રહ્યો, હોળી રગ રંગે છે !!

ભભક ભભક૦

દેહ ભૂ કંપે શી કંપાય,
નિદ્રાએ જંપ નહિ જરાય,
જવાળા શી રોમે રોમે ઝલ્લાય, અધિકી ઝગઝગે છે !

ભભક ભભક૦ ૧

દાઝ એ કેદ પેર હોલાય,
શી રીતે તારૂં વેર વળાય,
હૃદય કેમ શીતળ થાય, અંતરે ડગડગે છે !

ભભક ભભક૦ ૨

(વિદૂષક ભય પામી ગુપચુપ ખસી જાય છે.)

હિરણ્યકશિપુ (વિકટ પરિક્રમણ કરતાં ફૂર સ્વરથી),—
લોહિતાક્ષ, લોહિતાક્ષ. ક્યાં મરી ગયા સધળા પરિજન-વર્ગ !
કેણુ છે દારાંતિક ?

લોહિતાક્ષ પ્રતિહાર (સભયકંપ પ્રવેશ કરીને),—આજ
મહારાજ ?

હિરણ્યકશિપુ,—જાઓ એકદમ પ્રધાનજીને તથા કુલગુરુ
ભાર્ગવ શુક્રાચાર્યને તથા સેનાપતિને સત્વરે બોલાવી લાવો.

(પ્રતિહાર જાય છે.)

હિરણ્યકશિપુ (સ-ચિંત),—કાં ? શો તંત્ર યોજવો ?
શો નીતિપ્રયોગ કરવો ? આમ નિશ્ચળ બેસી રહેવામાં તો
શત્રુઓ હસાવવાનું થાય છે.

૮

૮

અરે ! હું તે કેમ બૂલું, હાય હાય બંધુ કેમ બૂલું,
મરણ થયું નકાઈ તાઈ ! અરે ! ૦

મુષ્ટિ-યુદ્ધ સરશુદ્ધમાં, હતો ન તુજ સમ કોય,
ગદા-ધાતમાં એક તું, બિન્ને બરોબરિ ન્હોય,
તથાપિ તન ધવાયું તાઈ ! અરે ! ૦ ૧

દેવ હતે, દાનજ હતે, માનવ હતે કો શર,
મરણ થતે, રણ વિથરતે, ન થતે શોકાતુર.
સુવરે લોહી પીધું તાઈ ! અરે ! ૦ ૨

અરર ! હાય ચડ્યો નહીં તારો દાણુ દેહ,
ના ના નહિ પામર પશુ પડ્યો હું-પંથે એહ !
નહિ તો કરતે ધાર્યું માઈ ! અરે ! ૦ ૩

(એવામાં શુક્રાચાર્ય, પ્રધાન અને સેનાપતિ પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રતિહાર,—કુળગુરુ શુક્રાચાર્યજી આશિષ્વણિ મરતકપે
અવધારિયે મહારાજાધિરાજ !

હિરણ્યકશિપુ (આસનથી ઉઠીને),—પધારિયે મહારાજ,
આપે કૃપા કરી અમને પાવન કીધા.

શુક્રાચાર્ય,—અખંડ ભૂમંડલાધિકારી ત્રિભુવનવિજયી ભવ !
દેત્યેન્દ્ર વત્સ હિરણ્ય !

પ્રતિહાર,—પ્રધાનજી ઔર સેનાપતિજી ફરનસ પર નિધા
કીનિયે મેહેરખાન સલામ !

હિરણ્યકશિપુ, —આવો પ્રધાનજી અને સેનાપતિજી પધારો,
આમ આમંત લો.

બંને, —શી આજ્ઞા રાજેન્દ્ર ?

શુકાચાર્ય, —વત્સ હિરણ્યરાજ, આજ ક્રમ ભ્રમ જણાવ
છો ? તમારે શું દુઃખનું કારણ બન્યું છે ? સત્વર કહો કે તેનો
ઉપાય યોજાય.

હિરણ્યકશિપુ, —પરમપૂજ્ય કુલગુરુ ભાર્ગવ શિરોમણિ—

૯

ગીતિ.

સદા નિરંતર જાગૃત, દુર્ઘટ ઘટના પ્રપંચ ભરિ નીતિ,
રાજે છે અમ હિતમાં, તમારિ ત્યાં સંભવે શી પછિ બીતિ ?

પરંતુ દેવપક્ષપાતી માયાવરાહે જ્યેષ્ઠ બંધુ મહારાજ
હિરણ્યાક્ષનું કુત્સિત મરણુ આણી જે અપમાન આપ્યું છે તે
અઘાપિ હૃદયમાં સાલ્યા કરે છે.

૧૦

એ તે ઉંડું બોંકાયું આ શલ્ય, વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે !

ખૂંચે ફૂંડું એ કપટ પ્રાણલ્ય, વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે ! ૧

બેદે મર્મ, છેદે એ પંચપ્રાણ, વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે !

બિજા ધા ખમાય, નહીં જસદાણ, વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે ! ૨

દેવી માયા શું કરી જાય હાથ ? વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે !

દાનવી પ્રપંચ આમ શાય મહાત ? વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે ! ૩

બુગે બુગનું શું ચ્હોટે આ કલંક ? વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે !

હસે છુપા રહિ શત્રુઓ નિઃશંક ! વેદના નહિ ન્હાની સૂનીરે ! ૪

એજ, એજ પરમ દુઃખ છે—ગુરુદેવ. પણ પ્રધાનજી જ્યેષ્ઠ બંધુના મરણ પછીના તમારા રાજ્યતંત્રમાં શત્રુઓનું બળ તોડવા તમે શી શી યોજનાઓ કીધી છે ?

પ્રધાન,—મહારાજ, રાજરાજેન્દ્ર, શત્રુઓનું બળ, દેવતાઓની સત્તા, અને આર્યોની શક્તિ ક્ષીણતાને પામે તેવા તમામ ઉપાયો યોજ્યા છે. જુઓ મહારાજાધિરાજ—

૧૧

તોડયાં ધર્મ કર્મ ધામ, તપોવનો તમામ
જોડયા પાપી પેગામ, સૌ પાખંડ ફેલાવી !
ઉગડયા છે આચાર, સુગડયા છે વિચાર,
નવા, જુના ના કુઠાર, નવી રીતિ રેલાવી.
વેદ ત્યાં બેદ, ત્યાં છેદ, ત્યાં ખેદ
મહારાજ બે કેદ સૌ દીધા બનાવી !
જ્યાં યાગ ત્યાં કાગના રાગ, કે શાગ
નિર્લજ્જ અથાગ, કંઈ તંત્રો રચાવી,
જે ઉત્કૃષ્ટ તે બ્રહ્મ, અસ્પષ્ટ,
ઉચ્છિષ્ટ ને દુષ્ટ વ્યવહારો વધાર્યા !
જે શુદ્ધ ને યુદ્ધ તે તેહ વિરુદ્ધ
નિષિદ્ધ પ્રસિદ્ધ કંઈ નિયમો પ્રસાર્યા !
નહિ બ્રહ્મ એ બ્રહ્મ ન ક્ષત્ર એ ક્ષત્ર
ન આર્ય એ આર્ય ઉચ્છૃંખળ કીધા.
ન માને કો દેવ, ન પૂજ્યની સેવ
વધ્યો અહમેવ, સૌ રસ્તા એવા લીધા !

આ પ્રમાણે તળવીજ માંડી છે—અને તેનેજ બંધ બેસતી બીજ યોજનાઓ ચાલે છે.

હિરણ્યકશિપુ (સાનંદ),—સાબાશ પ્રધાનજી!! અને સેનાપતિ તમે? તમારા પ્રકરણમાં શી તાલમેલ લગાવી છે?

સેનાપતિ,—જેમ પ્રધાનજીની વ્યવસ્થા કળની બાબતની છે તેમ અમારી બળની છે દૈત્યરાજ રાજેન્દ્ર! સાંભળિયે મુલ્કે-માલીક!

૧૨

પ્રથમ પ્રજા અશક્ત કીધી, ચોખ્ખી ચારે વાટ,
સેનામાં નહિ પ્રવેશ આપ્યો, કીધો નિર્માલ્ય અધાટ.
દાનવકુળનું અતુલિત બળ વધે બધે ફેલાય,
દળ સકળ અપરાજિત થાય તેવા યોજના ઉપાય.
યુદ્ધની સામગ્રી સર્વ, સંધરી, ભરી, જ્યાં ત્યાં
સેનાના માર્ગ સુધારી સમારી તૈયાર રખાવ્યા છે રાંધ.
કિલ્લાને, કોટને, ખાઈને, જંગલો ભુલ ભુલાવણી સાથ,
શસ્ત્રોને, સૈન્યોને, સાહિત્યે સજ્જ સૌ રાખ્યાં અભેદ, અધાત.

આમ સર્વ પ્રકારે બાજી કોપ તો શું પણ કિંચિન્માત્ર અંતઃકોપનેએ અવકાશ રાખ્યો નથી. વળી આપણા ગુપ્ત દૂતો દેશની અંદરની તથા આજુ બાજુની ખાતમી હુશિયારીથી રાખતા ગોઠવી મુક્યા છે. અને પરપક્ષનાઓને પણ હજાર હજાર રસ્તે આપણા તરફ ફેડી તોડીને ગુલામ જેવા કરી મુક્યા છે—સરકાર.

હિરણ્યકશિપુ,—ધન્ય છે સેનાપતિજી, એમાં પછી શું કહેવું? પણ ગુરૂદેવ, આપને તો પ્રશ્ન કરવા હું યોગ્ય જ શાનો હઉં?

શુક્રાચાર્ય,—વત્સ હિરણ્ય દેવેન્દ્ર! ચિંતા નહિ.

૧૩

ધ્રુવજ્ઞા છંદ.

વાયસ્પતી નીતિ બલે ગુમાનિ રે'!

દેવોર્નો દેખાય કઈ નિશાનિ કે'?

જે આ ગુંથાયું કઈ જાળમાં જગત

કોનાથી ક્યાંથી ન જણાય એ તહિત!

કુમાર—અરે મહારાજ—

હિરણ્યકશિપુ,—ફિકર નહિ, ગુરૂદેવ આપની આગળ તો હું હજૂ કુમારજી છઉં.

શુક્રાચાર્ય,—ઐશનસી બાર્ગરી નીતિમાં તારું રાજ્યતંત્ર એવું જોડવાયું છે—અને તેની જાળની મુંચણીમાં જગત એવું ઘુંચાયું રહ્યું છે કે તારા શત્રુઓ જાણી શકવાના નથી કે તેમના ઉપર તહિત એટલે વિદ્યુત ક્યાંથી આવશે. અને હજૂ પણ તારામંડળમાં આ સમંતાત પ્રયોગો ચાલૂજ છે. અને તારા જેવા રાજરાજેન્દ્ર અને આ પ્રધાન અને સેનાપતિ જેવા કાર્યધુરાવાહી આગળ કાંઈજ ન્યૂનતા રહેવાની નહિ માટે નિશ્ચિત રહો.

હિરણ્યકશિપુ (અસંતોષથી),—ગુરૂદેવ અને આર્યો, વર્તમાન અને સ્થિતિ સિદ્ધિને માટે તો ઠીક, પણ હવે અને

ભવિષ્યને માટે તો તેથી વિશેષની અપેક્ષા છે. મારા હૃદયમાંનું સંકુલણ જ્યાં સુધી મટયું નથી, અને તે ગર્વિષ્ટ દેવોના સ્થાનને મેં ભેદ્યું નથી, અને મહેન્દ્રનો ગર્વ તોડ્યો નથી, અને વીરબલ્લુને ઉચિત નિવાપાંજલિ આપી નથી ત્યાં સુધી હું બધું અપૂર્ણજ સમજું છઉં.

પ્રધાન અને સેનાપતિ, —વાસ્તવિક છે દૈત્ય રાજરાજે, યોગ્ય છે.

શુભચાર્ય, —કુમાર, અરે મહારાજ, —વત્સ હિરણ્ય ! ધન્ય છે, તમે તમારું કુલોચિત ગૌરવ દર્શાવ્યું—એમજ અખંડ રહો અને વિજયી યાવ.

૧૪

તોટકું છંદ.

નહિ સિંહ સદૈવ સુવે ન રૂવે
સ્વયમેવ ભલે વન આપ રહે !
શુભિ ગર્જન ઘોર ધનોનું ખિન્ને
તળથી તડુકે ધડુકે ન મુળે !!

હિરણ્યકશિપુ (સોતકંઠ), —તારે કહો, શું કરવું ?

(સર્વ વિચારઅસ્ત બેસે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

(આકાશ માર્ગેથી નારદમુનિ વીણાગાન કરતા પ્રવેશ કરે છે.)

૧૫

નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ, ભજ મન, નારાયણ, નારાયણ,
નારાયણ.

એહી ભજનથી અગણિત તરિયા,

કરતા એ નામનું પારાયણ,

ભજ મન નારાયણ ૦ ૧

મોહસિંધુ મહા દુસ્તર, દુર્ગમ

પામર પામે ક્યમ તરણ ગમન,

ભજ મન નારાયણ ૦ ૨

પાપી તર્યા, જન શાપી તર્યા છે,

અધમઉદ્ધારણ ખરું એ રટણ,

ભજ મન નારાયણ ૦ ૩

કરણા સધન વન હરિ હરિ પાવન,

કવણ શરણ કરે નાંહિ એ ગ્રહણ? ભજ મન નારાયણ ૦ ૪

નારદ મુનિ (ઉપર જતા ભજનની એક તાનમાં, સહજ વિરામ લેધને),—શું ભગવાનનું કરણામય હૃદય છે? સનકાદિક મુનિના શાપથી પતિત થયેલા પોતાના દ્વારપાળ જયવિજયના ભૂલોકમાં અવતાર થયા પછી તેમનું શું થયું તેને માટે તે ચિંતાતુર રહે છે? અને મને શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને આજ્ઞા કીધી છે કે વત્સ નારદ જ જન્મ તેની પ્રવૃત્તિ મેળવી આવ. કંઈ તેમનાથી તે વાત અજાણી છે? પણ ના. તે તેમની મારા ઉપર અપાર કૃપા દ્રષ્ટિ સૂચવે છે. (થોડેક ઉપરના ભજનના તાન સાથે પરિક્રમણ કરી સ્મરણ પૂર્વક) વળી શ્રી પિતામહ બ્રહ્મદેવની પણ મને આજ્ઞા છે કે પુત્ર નારદ, આદિ

મહાવરાહના અવતાર પછી, દાનવ હિરણ્યાક્ષનો વિનાશ થતાં છતાં, વરાહ ભગવાને પૃથ્વીને પોતાની દંષ્ટાકોટિથી ઉઢારી સ્થિર કર્યા પછી, હવે તો ત્રિલોકી સુખમાં તો છે ના ? તેની તું તપાસ કરી આવ ! (વળી ઉપર પ્રમાણે પરિક્રમણુ કરે છે) અહો ! આતો હું મધ્યમ લોકમાં આવી પહોચ્યો.

૧૬

અહિંયાં ખિલવાં જોઇયે પરમ પાવન વન
ઋષિનાં આશ્રમ, તપોવન, તરૂંથી સઘન !

અહિંયાં૦

અહિંયાં વેદની ધ્વનિ, ભજન હરિસ્મરણુ,
ચરની પવિત્ર ધુણી, જોઇયે એ એ લક્ષણુ !

અહિંયાં૦

સ્વચ્છંદ ધેનુનાં વૃંદ, નિર્ભય ટોળે હરિણુ,
વિચરતાં, વિહરતાં, ચરતાં જોઇએ તૃણુ !

અહિંયાં૦

અનુકૂળ પવનનું વહન, કાળે વર્ષણુ
મેઘનું થવું ઘટે છે ત્રિલોક તણુ હર્ષણુ !!

અહિંયાં૦

(આસપાસ જોઇને સ-નિરાશા) પણ કાં—કાંઇ એમાંનું જાણાતું નથી ? (ધ્યાન કરી સ્મરણુ પૂર્વક) હા, હા, એતો સ્મરણુ થયું. હિરણ્યાક્ષનો મહાવરાહે નાશ કીધો, પણ તે નાશથી વધારે કુપિત થયેલો અને અધિક દુષ્ટ તેનો કનિષ્ઠ

અંધુ હિરણ્યકશિપુ દેવ દિગ્ધે અને ધર્મને ઉદ્ધેજે છે તો ! એ જ આ વિપરીત દર્શનનું કારણ. (પુનઃ આ પાપ દર્શનાર્થે ઉપરના બળનનું તાન લગાવતા પરિક્રમણુ કરે છે. આગળ જોઇને અટકીને) આ તે દુષ્ટ દાનવનો દરબારગઢ છે, અને પણ તે પોતાના ગુપ્ત પ્રાસાદમાં અપૂર્વ મુદ્રાથી ગુરુ પ્રધાન અને સેનાપતિના ત્રિવર્ગ સહ કંઈ મંત્ર રચતો બેઠો છે. (સાલ્હાદ નૃત્ય કરીને) વત્સ નારદ હવે તારે કંઈ કુતૂહલ જોવા બતાવવાનો અવકાશ મળ્યો છે, તો તે ભાર્ગવી અને વાયસ્પતી ઉભયનીતિને અથડાવી મારે તેવી, તારી નારદીકળા કંઈ અજમાવું ! (એમ કહી સાનંદ બળન ધ્વનિ ગળવતા પરિક્રમણુ કરે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

(હિરણ્યકશિપુ, શુક્રાચાર્ય, પ્રધાન, અને સેનાપતિ, પ્રથમ પ્રવેશના અંત પ્રમાણે બેઠેલા છે અને નારદ મુનિ નૃત્યગીતસહ બળનપરાયણુ પ્રવેશ કરે છે.)

સર્વે (સ—સંબ્રમ આસનેથી ઉઠીને વંદનાપૂર્વક),—નમસ્કાર, નારદ મહર્ષિ, નમસ્કાર.

નારદ,—પ્રસન્ન રહો—વત્સ પ્રસન્ન રહો.

હિરણ્યકશિપુ,—મહાસજ, હવે અમારૂં સમાધાન થશે. નારદ મુનિ, આપ કંઈ કહી શકો છો કે તે માસ જ્યેષ્ઠમાંથી હિરણ્યકશિપુ વિનાશ કરનાર અસાધિક મહાવરાહ તે કણ ?

નારદ,—હાં, હાં, એને આપે ના ઓળખ્યો ? એ મહા-
વરાહ તે ભગવાન શ્રી યજ્ઞનારાયણ, વિષ્ણુ ભગવાન પોતે જ.
તમારો દાનવકુળનો પરંપરાપ્રાપ્ત મહાશત્રુ. એણે તમારા ભાઈનું
તો ન-સંતાન વાળ્યું, અને તમારો રોળ વળે તે વળી જોળેને.
એમ સૂઝ રહેજો ને.

શુકાચાર્ય,—કુમાર શ્રી મહારાજ હિરણ્ય દેત્યેન્દ્ર, નારદમુનિ
વાસ્તવિક કહે છે, અને રોગ અને શત્રુને તો ઉગતોજ છુંદવો
એ નીતિશાસ્ત્રનું વચન છે.

હિરણ્યકશિપુ(સક્રોધોત્સાહ, આસનથી ઉઠીને),—

૧૭

ધરિ તીણી જે આ સમશેર, જ્યાં સુધિ નહવરાવી
નહિ શત્રુ રધિરમાં રે, એસું ગાદિ ના આવી ! ધરિં ૧
બાણ, ધરસિ, સાંગ, મદા, ચક્ર, ભુશુંડિ, શતધ્વી,
હથિયાર સજી રણ ચડું હું ધરતિને ધ્રુજવી ! ધરિં ૨
વૈકુંઠ ને કૈલાસ કંપાવું, અમરાવતી ઉન્નડું,
અક્ષપુરી સમૂળી વિનાશું, વિશ્વ હચમચાવી ! ધરિં ૩
નવખંડ ભૂમિ કઈ શતખંડા, અક્ષાંડ અક્ષાંડ બાગું,
એક બિજ્જથી પ્રચંડ પછાડી, દાઝ દિલે ખુબ લાવી ! ધરિં ૪

પ્રધાન અને સેનાપતિ,—ખમા, ખમા, ત્રિદોડીનાથ !
અમે બેઠાં આપની આ દાણ પ્રતિગ્રા હોય ? આગ્રા કીજિયે
અમે સૌ કરવા તત્પર અને સમર્થ છઈયે !!

શુકાચાર્ય અને નારદ મુનિ,—હાં, હાં, હાં !!! હજી
વાર છે, કુમાર આપને પોતાને તે દાણ વ્રત લેવાને.

હિરણ્યકશિપુ (સાભિમાન),—ભવતુ ! પ્રધાનજી અને સેનાપતિજી તમે તમારા ચાલુ તંત્રમાં વધારે તત્પર રહો. અને (બંનેને બાળુએ લઇને) જ્યાં દેવ, દિવ્ય, અને ધર્મનું નામ આવે, કે તેના સંચાર જણાય ત્યાં તેમનો સમૂળો ઉચ્છેદ કરો ! એમનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ બીજ કે ઝીણામાં ઝીણો અંકુર પણ રહેવા ના દો. આ કાર્યમાં ન જુઓ જાતિ, વય, કે અવસ્થા ! નૂતન દૃષ્ટાંત વર્તવો. અને (શુક્રાચાર્ય તથા નારદ મુનિ તરફ ફરીને પ્રકાશપણે) ગુરુજી, મુનીશ્વર મને શી આજ્ઞા છે, મને શા માટે રોકો છો ?

બંને,—કુમાર, હજૂ તારૂં નવું વય, અને નવું રાજ્ય છે. દેહાદિક નશ્વર છે. અરિબળ અને ભાગવતી માયા દુસ્તર છે, માટે તું મહા સાહસથી વિરામ પામ.

હિરણ્યકશિપુ (સાવેશ),—એમ કેમ બને ! એક તરફથી રોગ ચત્રુને ઉગતા દાખવા છુંદવાની નીતિ બતાવે છે, અને બીજી તરફથી આવી કાયરતા શિખવે છે—એ કેમ સંભવે ? નહિ, નહિ, હું તો આજથી રાજ્યાદિક સૌ છોડી ઉઘ્ર તપ આદરીશ તે વિના અભેદ વજ્રકાયસિદ્ધિ પામ્યે પાછો આવીશ જ નહિ. પછી જોઈ જઈ કે મારૂં કોણુ ધર્મણુ કરે છે ! ?

ફુંડું ફુંડું ચત્રુ પળમાં, ખુંડું ત્રિશ્વે એહ સકળ હા !
છળથી, બળથી, કળથી, રણે રોળું એ મેગળ શા !

ન દિને કોઇ મને મારે, ન રાત્રિયે એ સંહારે,
કોવારે, કોદારે કંઈ ધરમાં, પાધરમાં લહું વર આ !!

રૂંધું. ૨

ના લોહું, ના લોકું બેઢે, ના શસ્ત્ર ન અસ્ત્રો છેડે,
ના દાનવ, માનવ, ના દેવાદિક મુજ મોત શકે કરવા !!

રૂંધું. ૩

હા. હા. ત્યારે જ મારી પૂર્ણ તૃપ્તિ યાવ ! હા-હા-હા !!!
સર્વે,—એવમસ્તુ !

હિરણ્યકશિપુ,—ત્યારે ગુરુદેવ, પ્રધાનજી અને સેનાપતિજી
આ રાજ્યકાર્ય સંભાળજો. તમને કંઈ કહેવું શિખવવું પડે તેમ
નથી. દેવી કયાધુને અંતઃપુરમાં મળી, હું માત્ર બાહ્ય-સહાય
પરવરનાર છું. નારદમુનિ અને ગુરુદેવ-સાષ્ટાંગ પ્રણિપત કરે
છે. આજ્ઞા દો-આશિષ દો.

ખંને,—મનોર્થ સફળ થઈ શિઘ્ર પાછા આવો.

પ્રધાન અને સેનાપતિ,—તથાસ્તુ !!

(હિરણ્યકશિપુ સાડંબર પરિક્રમણ કરે છે. નારદમુનિ પૂર્વવત
સ્વર્ગગમન કરે છે. ખીજા યથાસ્થાન જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ-તપોવન.

પાછલી રાત. આંખો ચોળતો એક ઋષિકુમાર પ્રવેશ કરે છે.

ઋષિકુમાર—(આળુઆળુ જોઈને સન્નિત),—

વસંતતિલકા.

હા ! શું રહ્યું તિમિર વ્યાપિ બધેય ઘોર !
હા ! કૂર પૂર શું અમંગળ થાય સૌર !
ના ચાંદની, નહિ વળી અજવાળિ તારા,
આ વાદળી ધુરકિ ફેલિ રહી અપારા !!

અરે ! પ્રભુ શું થવા બેઠું છે ? આ પ્રથમ આસેજ મલિકા
ભક્ષણ ક્યાં થાય છે ? આલે મુલતે ઉઠતામાં, અને આન્દિકાદિનાં
સાધનો ઘોજવા જતામાં એ વળી ક્યાં અકાળ અપૂર્વ અંધકારના
અપશુકન થાય છે ? જ્યાં મેં ભગવન્તૌ અશ્વિનીકુમારેનું દર્શન
ચાહ્યું હતું-ત્યાં આ અંધારી ક્યાં આડે આવે છે, અને તે
ખસવાનાં એ ચિન્હો જણાતાં નથી ! શી વજ્રલેપ્ જેવી જડાઈ
ગઈ છે ?

માલિની છંદ.

અટળ શું નિત રે'શે, દેવને ખેદ દેશે ?
પટળ સકળ વે'શે, જ્યોતિનો આસ ગ્રે'શે ?
નહિ નહિ શું ઉજ્જળે એ ઉપા શ્રી સલૂણી
દિનકર પ્રતિહારી શાંતિ દેતી ન-ઉણી ! ?

(આશ્વાસન પૂર્વક) ના એમ બને જ કેમ ? (સાહસાદ.)
ધન્ય ભગવાન ! ઝાહો-પણે તે સૂર્યાપતીનાં અશ્વિનોનાં બા-
ણાએ પ્રકાશનો માર્ગ કરવા માંડ્યો છે, અને પ્રહલાદન ઉપા
સંચારનો સંભવ થાય છે ! ત્યારે આપણું ભાવિ હવે ઉજ્જવળ-

૨૧

જ છે. ઓમ્ ॥ દસાં યુવાકં વઃ સુતા । ના સંતપ્ત વૃક્ષઃ સંદિપઃ ।
આયાતં રુદ્રવર્ત્તની ॥

૨૧

શીતિવૃત્ત.

જય જય જયોતિ જ્વલંતી, ભસ્માવરણ જતાં ફરિ દીપંતી,
લહરિ લપટે ધ્રુમંતી, શિખા પ્રતાપે દિશા દશ સુમંતી!!

દ્વિતીય ઋષિકુમાર (પ્રવેશ કરીને પ્રથમને),—બંધુ
પેલ, તું આદિ કાં કાળક્ષેપ કરે છે? તને ખબર નથી કે કુલ-
વતિ તો ક્યારનાએ સ્નાનમંગળ કરી, આદર્શ ઈષ્ટિ માટે ત્વરા
કરી રહ્યા છે? ચાલ સત્વર ત્યારે આપણે આપણું કાર્ય પણ
આટોપી લેધયે.

પ્રથમ ઋષિકુમાર,—ડીક, બંધુ શૈલ ત્યારે હું આ સમિધ
પુષ્પાદિ લેવા જઈ છઉં અને તું છે તે યજ્ઞધેનુની પ્રાતઃપરિચર્યા
સિદ્ધ કરી લે. (બંને પોત પોતાને માર્ગે પોત પોતાનું કામ કરતા
પરિક્રમાણુ કરે છે.)

૨૨

(નેપથ્યમાં.)

ૐ૩ ॥ અગ્નિર્માલે પુરોહિતં । યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજં ।

હોતારં રત્નચાતમં ॥ ૧ ॥

અગ્નિઃ પૂર્વેભિઃ કર્ષિષિ રીઘ્યોઃ ક્ષત્તનૈઋત્ત ।

સદેવૌ રહ વંશતિ ॥ ૨ ॥

અગ્નિનાં રયિમંભવત્પોષમેવ દિવેદિવે ।

યજ્ઞસં વીરવત્તમમ્ ॥ ૩ ॥

અગ્ને યં યજ્ઞમધ્વરં વિશ્વતઃ પરિભૂરસિં ।

સર્દૈવેષુ ગચ્છતિ ॥ ૪ ॥

અગ્નિર્હોતા કવિક્રતુઃ સત્યશ્રિત્ર શ્રવસ્તમઃ ।

દેવો દેવેભિરાગમત્ ॥ ૫ ॥

યદંગ દાશુષેત્વમગ્રેભદ્રં કૌરિષ્યસિ ।

તવેતત્સત્યમં ગિરઃ ॥ ૬ ॥

ઉપસ્વાગ્રે દિવે દિવે દોષાવસ્તર્ધિયા વયમ્ ।

નમો ભરન્તે ઇમસિ ॥ ૭ ॥

રાજન્તમધ્વરાણાં ગોપામૃતસ્ય દીદિવિમ્ ।

વર્ધમાનં સ્વેદમે ॥ ૮ ॥

સનઃ પિતેવ સૂનવેડગ્રે સ્પાયનો ભવ ।

સ ચ સ્વાનઃ સ્વસ્તયે ॥ ૯ ॥

શૈલ અને પૈલ (સાંભળીને),—અહો ! આતો કુલપતિ વૈ-
શ્વાભિન્ને કમ કયારનોએ શરૂ કર્યો લાગે છે ! આલો ત્યારે આ-
પણે પણ તેમાં સામીલ થઈ બધયે. (બંને પરિક્રમણ કરે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

તપોવનના ખીજ ભાગમાં, પ્રાતઃકાળમાં, વેદિમાં પ્રજ્વલિત
અગ્નિ સમક્ષ આસનસ્થ કુલપતિ વૈશ્વામિત્ર, શિષ્યાદિ
સહ વર્તમાન પ્રવેશ કરે છે.

શૈલ (આગળ આવીને નમસ્કાર પૂર્વક),—ભગવન્, આ
સમિધ પુષ્પાદિ. (એમ કહી માસે મુકે છે.)

પૈલ (એજ પ્રમાણે),—ભગવન્, યજ્ઞધેનુ પૂજાદિ વિશેષ
માટે સિદ્ધ છે. (એમ કહી આંગળીથી બતાવે છે.)

કુલપતિ,—અસ્તુ. (ધ્યાન મુદ્રાથી.)

હરિગીત છંદ.

હું અગ્નિને સ્તવું પુરોહિતને, યજ્ઞ કરા દેવને,
હોતાને, ઋત્વિજને, બહુ બહુ રત્નધાતા તેહને. ૧
એ અગ્નિ પૂર્વેના ઋષિઓએ સ્તવ્યો, તેમજ નવે,
એ એહ આ સ્થળ લાવિ દેશે દેવ જે તે તેમને. ૨
એ અગ્નિયે ધન મેળવું, પોપણ જ દિવસે દિવસ એ
યજ્ઞ આપનારૂં, વીર અતિશયમાં અતિશય એહ દે. ૩
હે અગ્નિ અધ્વર યજ્ઞ જેહ તું સર્વ બાળુએ, બધે,
રક્ષણ કરે છે તેહ તેહ જ જાય છે દેવો વિષે. ૪
એ અગ્નિહોતા, સત્ય, આશ્ચર્ય શ્રવણ બહુએ ભર્યા
દેવો સહિત આવો કવિકૃતુ આપ અમ હે ઇશ્વરા ! ૫

અહ અગ્નિ આપ કલ્યાણ કરશે દાનના કરનારને,
 જે તેહ છે એ આપ તું હે અંગિરા સાચું ખરે. ૬
 તમ પાસ અગ્નિ તમસ્કારો કરતા દિવસો દિવસ,
 ખુદ્ધિ થકી આવિયે છદ્યે દોષથી પરિપૂર્ણ અમ. ૭
 અધ્વર તણા દીપંત રક્ષણહાર પાસે આવિયે !
 એ વાર વાર પ્રકાશનાર સુધાનો અમ ધર જે વધે. ૮
 હે અગ્નિ તે તમ પિતા સમ અમ બાળકોને રે થજો !
 શુભ સાધનોવાળા અમારા તમ કલ્યાણ જ ધારજો ! ૯
 વસો ! અલં. હવે ઇષ્ટની નિર્વિઘ્ન સિદ્ધિને માટે શાંતિ-
 મંત્ર ભણો.

ઋષિકુમારો (શ્રદ્ધાપૂર્વક, સ્થિર ચિત્તે),—

૨૪

ઓશ્મ ॥ શંનો મિત્રઃ શં વરુણઃ

શંનો ભવસ્વર્ગમા ।

શંનં દુન્દ્રો વૃહસ્પતિઃ

શંનો વિષ્ણુ કલક્રમઃ ॥

૫૬.

(રાગ કેદારો, તાલ અતુલ, જાતિ ચોતાલો, ચિત્રતર માર્ગ.)

કલ્યાણ ભવતુ અમ મિત્ર, વરુણ !

કલ્યાણ ભવતુ અમ અર્ચમણ !

કલ્યાણ ભવતુ દંદ્ર, વૃહસ્પતિ !

કલ્યાણ ભવતુ વિષ્ણુ વિપુલ ગતિ !!!

(નિપથ્યમાં)

અલલલલ ! બ્રહ્માંતકા ! આજ બ્રાહ્મણો ઠીક સપડાઈ ગયા છે. ચાલ સત્વર મહારાજ હિરણ્ય દૈત્યેન્દ્રનો હુકમ બજાવી લાવિયે !

હા ! આર્યાન્તકા ! ચાલ, ચાલ. અલલલલ !

(એમ બોલતા અને કિકિયારી કરતા, કુદતા, હથિયાર ફેરવતા રાક્ષસો વિકટ પરિક્રમણુ કરે છે.

ઋષિમંડળ સભય કંપે છે.)

બ્રહ્માંતક અને આર્યાતક (બીજા રાક્ષસોને જોઈને),—
જવાલાંતકાદિ દૈત્ય સુખટો, શું જુઓ છો ?

૨૫

મારો, કાપો, છૂંદો, છેદો, ભેદો વાડવટોળું
એ છે હા થેટા ટોળું, ધણિ વાર ધુળે રગદોળ્યું,
લોહી છોળે જ ઝમોળ્યું, રોળ્યું, ડહોળ્યું, ખોળ્યું,
બહોળું, ચોળ્યું, બહુ ભોળું, અણુભોલું !! મારો કાપો ૧

જવાલાંતક,—ઝટ કરીયે,

બ્રહ્માંતક,—નહિ ફરીયે,

આર્યાતક,—રે જરિયે,

સર્વે—વિચરિયે, સંહરિયે, પરવરિયે,

રિપુ-દરિયે, રણ તરિયે, થરથરિયે ?

નહિ ધડિયે, જ્ય ધરિયે, શું ડોલું ?

ના, ના, મારો કાપો ૨

અહાંતક (સાટોપ પરિક્રમણ કરતો બીજણ નાદે),—અરે, અહા—અહુઓ! મહારાજાધિરાજ હિરણ્ય દૈત્યેન્દ્રનો હુકમ શું તમે નથી સાંભળ્યો કે યજ્ઞયાગાદિક બંધ છે, અને દેવતાર્ચન ધર્મ-ધ્યાન કાંઈ કરવાનું નથી! છતાં તેનું ઉલ્લંઘન કરવા તમે દિ-મત ધરો છો? અલલલલલ—હા.....(ઋષિયો બહુ જ કંપે છે અને ક્રોધક પડે છે, લથડે છે, અને કંઈ કંઈ મૂર્છા વરા યાય છે. ક્રોધ ઉત્તર આપતું નથી.)

આર્યોતક,—અલલલલલ અહાંતકા! આ દુષ્ટો સાથે તે સવાલ જવાબ શા? બકરાં રે'સતાં તે કસાઈએ તેમને પૃછતું જોઈયે?

જવાલાંતક,—હારે હા—એ તો આપણુ વાઘવરનો શિકાર છે. તેની સાથે તે લંબી ચોટી શી? ચાલો. ઉઠાવો—અલલલલલ

સર્વે,—અલલલલલ! જય દૈત્યેન્દ્ર, જય હિરણ્ય પ્રભુ, જય દૈત્યેન્દ્ર! લેઈ ચાલો આ ગાયને અને તેને પૂરી કરી નાંખો. અને છાંટો તેનું લોહી અહિં તહિં સઘળે. (૧૨ીથી ઉપરનું ગાયન ગાતા—તેઓ ગાયને ખેંચતા, ઋષિયોને મારતા, પછાડતા, યજ્ઞવેદિ અને યજ્ઞસામગ્રી અપવિત્ર કરતા પરિક્રમણ કરે છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

(એક બહુવર્ણી સાધુ વૈરાગીનું ટોળું બજન ગાતું
પરિક્રમણ કરે છે.)

૨૬

નિરંજન માત્ર અમારો વિરામ, સાધુઓ એજ એકજ વિશ્રામ !
ધ્રુવપદ.

જન્મથી દુઃખિયા, થાયે ક્યાં સુખિયા, દૈવ રૂઢયું જ્યાં તમામ !
નિરંજન૦

બજિયે જ્યાં ભૂતળ, જાય રસાતળ, હાય ! દાવાનળ આમ !
નિરંજન૦

મન ક્યાંથી શાંતિ, વદન ક્યાં કાન્તિ, બ્રાન્તિ બમાવે ઉદામ !
નિરંજન૦

ધર્મનાં શરણાં, કર્મના કરણાં, દેવ, તપાદિ નકામ !
નિરંજન૦

એક સાધુ,—ચૈતન્યદાસજી, અખ કયા કરના, ક્યાં જવું ?

ચૈતન્યદાસ,—બાલકદાસજી, આમ ગમડાવો છો શું કર-
ને કું ?

બાલકદાસ,—અપન નિર્ધનકું પણ આ રાક્ષસો નથી
જંપને દેતા. નિર્દોષ નિર્બલકું પણ મારતા છે.

ચૈતન્યદાસ,—છોડ દો—છોડ દો—એતો સખ અલખ નિ-
રંજનકી માયા છે. ચલો તખ ગાઓ મિલકે પ્રભુનામ.

૨૮

૨૭

૫૬.

રટોજી રટોજી પ્રભુ નામ ! (૨)

ગુણધામ, સુખકામ, આઠો જામ, કાણુ કાણુ પણ પળે પળે
રટોજી૦

એજ અંતે સુખવંત થશે હો સાધુ, એજ એજ એ ઠરવાનું
હામ—

હાથે હામ, રાખો રામ, ખામો ધામ છેલ્લે પરમ પરમ
રટોજી૦

નામ સ્મરણુચિ કંઈ કંઈ તરિયા, પામશે કુખતા તમામ !
લેતા નામ, વિના કામ, હા એશામ, અઝમેળ શા અધમ સમ !
રટોજી૦

ધન તા ખેસે, શ્રમ પડે નહિ લેશે, નહિ વિષમ કદિયુ કે નકામ—
દીધે દામ, કંઈ મુદામ, કરે કામ મળે પારસ ના અમૂલ્ય આ સમ !
રટોજી૦

વીરસ્વામી,—ઠીક, ઠીક. નના બજન કેળું.

૨૮

બજસી બહુકેલા માનવે

રંગ ન પાદા

શિલિ પાસતી અતુ સુ—મેદા માડિદા પાદા

વલિદુ પાર્યના રથવા ધરિયો જોતિદા પાદા

કલિ સુયોધનના મતિમે કેડ લિદ પાદા

કાર્યોગત યડિયા છુપાંથા પાદા—

બજસી૦

૨૯

કપીરદાસજી,—

૨૯

૫૬.

ક્યૌંરે પ્રભૂજી કો ભજતા નહિ
 બહુત જનમ દુઃખ પાવેગા—અરે ક્યૌંરે૦
 હાં તુજ ભાવે મેવા મિદામ્, વહાં તુજ કોન ખિલાવેગા
 અરે ક્યૌંરે૦
 હાં તુજ ભાવે સાલ દુશાલા, વહાં તુજ કોન ઓઢાવેગા
 અરે ક્યૌંરે૦

અનંતાચાર્ય,—મંચિદિ. નામુક્કા ભજન વિનુંડી.

૩૦

૫૬.

શ્રી રામાની નામં યંતો રચિરા
 યંતો રચિરા ધદિ યંતો રચિરા—
 મધુ ક્ષીર દધિ વૃત પાનંયુ કંટે ધક્ષુરસ મુકંના
 યંતો રચિરા ધદિ યંતો રચિરા,
 કનસ જંબિર જંબુ ફલં બુલકંટે ખર્બુર બુલકંના
 યંતો રચિરા ધદિ યંતો રચિરા.

જ્ઞાનદેવ,—સચઘ્યાચે જ્ઞાલે. પરન્તુ મીઠી માઝેં એક ભજન આપળ સંતાકઢે જ્ઞાન દાખવિતો । (એમ કહી એક આભંગ ગાય છે.)

ઓઢડદાસ,—મંચ બી સાથ સાહેબ નામકા સ્મરણ કરણું. હાજી,—

સાહેબ નામ સંભારો વહાલા, સાંઈ નામ સખસે નિરાલા—
 તનજી તસખી કર લે હમેશાં, મનજી કરલે માલા,
 સાંઈ નામ સખસે નિરાલા, સાહેબ નામ સંભારો વહાલાં ૧
 એક દિન જમડા જીવ જો જાની ટંધો શેણુ ન વાલા,
 સાંઈ નામ સખસે નિરાલા, સાહેબ નામ સંભારો વહાલાં ૨

એક ગામડિયો,—મારા દીચ્ચરા ઉનાઝોએ આ હું માંડચું
 મેં જો. હાલ હું પણ ભેળો ભળું. હોળખોળ મારા દીચ્ચરા
 હરકારી જનાવરો લેઈ જ્યા, અને સોઈ ખોઈનેએ ચ્યાંનાં ચ્યાં
 ખદેડી મુચ્યાં. તો લાયને હું પણ ભજનિયામાં ભજનિયો થાઉં.

એક મારવાડી શાહુકાર,—અખાર લાડીજી કાં નહિ આપ્યા
 માકો તો સારો ઘર લૂંટ લિયો. સામાન અસખાખરી રજેતી
 કીતી, મુંતો ભાગ સુટો સો ખચ ગયો. (સાધુઓને જોઈને)
 એ સાધુરા જુંડમેં દાખલ હોઉ જાઉં તો ખચું. ઓર ચે ગોખી-
 ચંદન અહિ તાકો તિલક કઈ વ ભજન લલકારૂ. દીક હય.

એક હલવાઈ,—સુસરકે એ દૈત્યસોકને કયા ઝઘડા મ-
 આપ્યા હય? હમ મેહેનતી મળુરિયાત લોકકું ખી સુખસે આપ
 આપકા કામ કરને નહિ દેતે હય. ઓર મારકાડ વ તુશન
 કરતે હય. ન રહે ધર્મકે વ ન રહે કર્મકે, ન ધરકે ન ઘાટકે.
 ઘોખીકા કુતાખી અચ્છા હોગા. ધાંચીકે ખેલકી મિસાલ નીચી
 મુંડીસે સંસારમે જગતમે યહાં વહાં શિરના પડતા હય વ ઉપ-
 રસે મારપીટ હોતા હય. અખતો ભેખ લે લેના દીક હય. જલ

જવ સારી મિસરી મિઠાઈ, વ મેવા મલીદા. ચલો મદનપે ખા-
ખલી લગા દેવે.

સાધુઓ તથા બીજા લોકો (મળીને ગાય છે).—

૩૨

ખાવરે કહાં બિરમાયે જંગલમેં

મત ડરો બિરાદર મંગલ હે—

ખાવરેં

અપ્પ નહિ માલ ખજના, અપ્પ નહિ હુંટેગા અસખાખ

અમન અમનમે દિરો સુમરિ દરિ, ફિટ ગયા ખલકકા ખવાખ !

સાધુઓ છોડ દિયા દંગલ હે !

ખાવરેં

કોન મારતા, કોન કહાં, યે પડતા જીવમકા માર,

ઝોડી જૂઠા, ઝોડી જૂઠા, માયાકા ખ્યાપાર,

સાધુઓ સ્વર્ગ રહા અંગુલ હે !

ખાવરેં

(એમ કહી બજનની ધૂનમાં બધા નાચી ખુંદી રહે છે.

તેપથ્યમાં અવાજ થાય છે.)

અલલલલ ! આઃ દુર્બુદ્ધિકા, આમ વળી આ તોફાન મચે
છે. ચાલો તે દાખી દઇયે. અલલલલલ ! દિયો દિયો દિયો.

દુર્બુદ્ધિ (ઉપર પ્રમાણે બોલતો પ્રવેશ કરે છે),—કાં સુ-
બટો, કાં અટકો છો ? બહુતંતર બળિયું તૈયી કે ?

દુર્બુદ્ધિકા,—ના, ના, તે તો કાંઈ નહિ. પણ આ આંધળાં,
પાંગળાં, લૂલાં, ખાંડિયાં, મેડિયાં આપણને શું નડે છે કે આ
મછરાં મસળી નાંખવાં !

દુર્બુદ્ધિ,—એ વળી તાઈ નામ ભૂલવતો ડાહ્યો ક્યારનો
ચયો રે ? મછરાંના ડંખ કંઈ જેવા તેવા હોતા હશે ? એમના

ગણગણાટ વળી ક્યાં ઓછા છે અને આપણને તે એ વળી ક્યાં
નંપવા દે છે? ચાલ ચાલ બાયલો ના થા. અને બીજાને ના
બિગાડ. (બધા રાક્ષસોને.) અલલલલ ! જુઓ છો શું? કરો
કીકીયારી અને પડો. વહેતાં કરો અને રાતાં કરો ! અલલલલલ-
હા ! (રાક્ષસો તુટી પડે છે અને સાધુઓનું ઝુંક તોડી પાડે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ, રાજ મહેલ. રાણી ક્યાલુ અને સખીઓ પ્રવેશ કરે છે.

રાણી ક્યાલુ (સંચિત),—સખીઓ

૩૩

આંખડિ ક્યમ પવકાય, જુદી જુદી

ડાબિ જમણિ ફરકાય, જુદી જુદી.

આંખડિ૦

શું એ થવાનું બુંદું કે રૂંદું હશે તે નહિ કંઈ સમજાય,
એક તરફથી હૃદય હસે સહસા, બીજી તરફથી રોવાય.

જુદી જુદી૦ ૧

ગમ ના પડે કંઈ, કળ ના વળે કંઈ, કંઈ ગભરામણુ થાય,
આ તે ક્યમ રહેવાય, સખી રે, એ હશે શું કહેવાય ?

જુદી જુદી૦ ૨

સખી માલતી, તુંએ કેમ કાંઈ આનો ખુલાસો કરતી
નથી? આ તે કેવું કૌતક? મારી તો ટાપી અને જમણી બંને
આંખો ફરકે છે !

માલતી,—બાઈ સાહેબ, ધીરજ ધરો. આપણી છકાપીડા સાં દૂર થાઓ, દિઠર ન કરો. કેમ કુમુદા, તું કેમ બોલતી નથી ?

કુમુદા,—ખરૂં કહે છે, માલતી. જ્યાંસુધી દેવ રાજરાજેન્દ્ર હિરણ્યકશિપુ મહારાજ રાજ્યને દીપાવે છે ત્યાંસુધી બાઈ સાહેબને શાની દિઠર છે ?

(નેપથ્યમાં.)

અબ્રહ્મણ્યમ્—અબ્રહ્મણ્યમ્ ! ત્રાહિ ત્રાહિ ! જુલમ જુલમ ! ત્રાસ ત્રાસ ! કેર કેર ! મહારાજ તો સાંભળતા નથી, મંત્રીશ્વરો કહે છે કે એ બધું હિરણ્ય દેવેન્દ્રની આજ્ઞાથી છે. હને ક્યાં જવું ? ચાલો મહારાણીને જઈને વિનવિયે.

રાણી (નેપથ્યમાંના કળકળાટ સાંભળીને ચમકીને),—અરે ! વળી આ શું ? શું ધરકતી જમણી આંખે પહેલવહેલોજ બાવ ભજવ્યો કે ? માલતિ જ નહ જોઈ આવ, આ શાનો કળકળાટ છે.

(માલતી જાય છે.)

કુમુદા (આશ્વાસના આપતી),—દેવીની અલા બલા દૂર થાઓ ! મનરાવ નહિ.

(નેપથ્યમાં.)

આવા દુષ્ટ મહારાજ અને મંત્રીશ્વર તે પ્રજાપાળ શાના ? એ તો પ્રજાકાળ ! પ્રભુ તું પણ કેમ કાંઈ આંખ ઉઘાડતો નથી ? અરરર ! આતો તારા નામથી બમણો માર જડે છે ! ધિક્કાર, ધિક્કાર !

માલતી (ફરી પ્રવેશ કરીને),—બાઈ સાહેબ એ તો પીટ્યાં દોંભી પુતારા છે. નાહકવા નકામો ખુમારો મચાવે છે.

રાણી,—ના, ના સખી એમ તો ના હોય. તું બધું ખરેખરે કહી દેતી નથી. જૂન અમથી પાડે? અને આ તેમને પડતા પ્રહાર શાના? ખરું કહે, માલતિ, મને ખોટું નહિ લાગે, આવું આવું રોજ સાંભળીને એ બાબતમાં હવે માફ કરે. બહેન યવા આવ્યું છે.

કુંસુદમી,—ના રે બાઈ સાહેબ, એમ તે કહેવાય! આપના જેવાં દાઝનાં જાણનારાં બીજાં કોણ છે?

માલતી,—ત્યારે સાંભળો. એ તો મહારાજાશ્રીએ ધર્મ કર્મ, યજ્ઞયાગ, દેવસેવાદિક બધા કીધાં છે, છતાં તે હુકમ તોડી બાહ્ય શ્રમણ અને સાધુ સંત ભગતડાને આ તો યોગ્ય નશિયત આપવામાં આવે છે.

રાણી,—શિવ, શિવ, શિવ, શિવ. આ તે અવળી મતિ પ્રાણનાયને કોણે આપી હશે? તેમનું સર્વથા અનિષ્ટ ટળો અને આ અમંગળ દૂર થાવ!

(એટલામાં બળાત્કારથી ઉપર પ્રમાણે જુદાંકાર કરતો અને આક્રંદ કરતો પ્રજાવર્ગ પ્રવેશ કરે છે. રક્ષક વર્ગ તેમને ઉપરથી માર મારે છે.)

રક્ષક ૧ હો,—અયે બદમાશ, વહાં કહાં ધુસતા હય? રણવાસમે કહાં જતા હય?

રક્ષક ૨ જો,—અરે બોલતા કાયદું—લગાવ દંડા. સખીધા હો બાયગા.

પ્રજાવર્ગ,—મરો એ રાજા અને શિરો એ રાજ્ય!

માલતી અને કુમુદા—ચિટ્ચાઓ ઉપર આટલી પસ્તાળ પડે છે તો પણ તેમનો મચ્છર મટે છે, મ્હો તો તેમનાં કુહાડે ચિચી લાગે છે !

પ્રજ્ઞવર્ગ (રાણીને જોઈને),—અરે અમારો ધણી તો બહાર જવાનો થયો છે, અને તેની બુદ્ધિ તો તે પહેલાંની ગામ ગઈ છે; પણ તમે અમારાં ધણિયાણી ખરાં કરી ના, ના હાથું ઠહો. ત્યારે તમે અમને આ જાંગાઓથી ના મુકાવો ?

રક્ષકો અને સખીઓ.—મ્હો સંભાળીને બોલો—કાને ક્યાં શું બોલો છો તે ખબર છે ? નહિ તો હવણાં ચામડી ઉતરડી નાંખવી પડશે !

પ્રજ્ઞવર્ગ,—હ્યો બાઈશાળ, ભૂલ્યા. મારીને મનાવશે ત્યારે કાંઈ ચાલવાનું છે ?

રાણી,—પુત્રો નિર્ભય રહો. રક્ષકો, તમારા પાપાચરણથી વિરામ પામો. બાઈઓ જાઓ તમે તમારે ઘેર જાવ. હવણાં મહારાજ આવશે એટલે હું તેમને કાને નાંખીશ. ચિંતા ના કરો. સૌ સારાં વાનાં થશે.

પ્રજ્ઞવર્ગ,—ધન્ય છે બાઈસાહેબ, અમે તો આપને વરાંસે જીવિયે છઈએ. તમારૂં કહ્યાણુ થાવ. (મનમાં) પણ બાઈસાહેબનું તે બહાર જતા બાઈસાહેબ આગળ ચાલશે ત્યારે કરી. (પ્રકાશ) દીક છે. અમે તો આપને પાલવે પડ્યાં છીએ. (સર્વ જાય છે.)

માલતી અને કુમુદા,—દેવી તે ખરે દેવીજ છે. બાઈસાહેબનો કેવો દયાળુ સ્વભાવ છે ?

રાણી (સ-ચિત),—પ્રાણનાથ હવે ક્યારે આવે કે હું તેમને આ અવળા માર્ગથી કોરે કહું. (સાનંદ અને સ-વિતર્ક) બેશક તેઓ મારી આ સારી આશાના સમયમાં પ્રાર્થના સ્વીકારશે જ.

(નેપથ્યમાં પ્રતીહાર નેકી પુકારે છે.)

માલતી (જલ્દી જલ્દી દારાન્તિક જઈ આવી),—માઠ સાહેબ, મહારાજ પધારે છે.

રાણી,—ત્યારે કુસુદા, જા તું અર્ધ સામગ્રી લેઈ આવ. માલતી તું પણ આસનાદિક યથાસ્થિત કર. (બંને તેમ કરે છે. મહારાજ હિરણ્યકશિપુ પ્રવેશ કરે છે.)

હિરણ્યકશિપુ (સર્ગવાનંદ),—ધન્ય છે, ધન્ય છે મંત્રીશ્વરો અને કુલપતિ બાર્ગવાચાર્ય ! તમારા તંત્રો શરૂ થઈ ચુક્યા છે. હવે જ દેવતાઓ જાણશે કે ભૂતળમાં કોણ પ્રકટ થયો છે—અને તેમનું બળ પ્રાધાન્ય કેવું ઓસવાઈ જઈ, સુકાઈ ગય છે.

૩૪

ગીતિ વૃત્ત.

દેવો દુર્બળ ધાતક, ક્ષુદ્ર નર પશુ પીડે, નિજ સ્વાર્થે !

પશુ નહિં કેસરી કલ્પે સ્વલ્પે નિદ્રિત ન છેડશે ડરતે !!

રાણી,—મહારાજ, અરે પ્રાણનાથ, આપણા શુભ સંકલ્પો સફળ થાવ !!

(સખીઓ જાય છે. રાણી મંગલોપચાર કરે છે.)

મહારાજ (રાણીને બોલને),—પ્રાણવલ્લભે ક્યાંક તું આજ ચિતામસ્ત કાં છે ?

રાણી,—કાંઈ નહિ, સ્વામીનાથ. મારી લગાર આંખ ફરકે છે.
મહારાજ,—કાં ડાખીને ! મને એ તો માલતીએ વધા-
મણી ક્યારનીએ આપી છે. સુંદરિ, પ્રેયસિ—

૩૫

ઈદ્રવજ્રા વૃત્ત.

પૂર્ણ પ્રકાશે સશિને, ધિમે હ્રદે
ના પાંખડી ને કુમુદા ધુનાવશે—
તો કે' પછી હોય વિકાસની ધડી
બીજી, વિકાસાદિકની કણે ધડી ! ?

રાણી,—પ્રભૂ, આપને તો મશકરીની ટેવ પડી ! (એમ
કહી લજવાય છે.)

મહારાજ,—પણ હજુ પૂરી મશકરીને તો વાર છે. હીક,
ત્યારે. તું શું કહેતી હતી ?

રાણી,—હૃદયેશ્વર, એક વરદાન માગ્યું આપશો ? જાણે
તેને મારો દોહલજ ગણુને.

મહારાજ,—જલદી કહે, તને શું અપ્રાપ્ય છે ?

રાણી,—નહિ અપાય. પછી ફરી ના જતા હોં !

મહારાજ,—હીક, હીક, જલદી કહે. આમ શું કહ્યાવે છે ?

રાણી,—ત્યારે પ્રાણપ્રિયતમ ! હાલના હીનદષ્ટિ મંત્રીમં-
ડળે સખવેલી નીતિ છોડી નહિ દો ? જુઓને રૈયત ત્રાહિ
ત્રાહિ પુકારે છે, સાધુસંત પીડાય છે, દેવતાઓ દુભાય છે !
એથી તો આપણું અનિષ્ટ થાય નહિ ?

મહારાજ,—માંડી રે ગાંડી, તું તો વ્હેમી દેખાય છે. દેવ

ધર્મ અને વૈરાગ્યદિક તો બધા પ્રપંચ છે. સ્વાર્થાઓએ રચેલાં
ઐર્દ્રગ્નિ છે ! અને પુણ્ય પુણ્ય અને પાપ પાપ શું કરે છે,
એ પણ પેટભરા બ્રાહ્મણ બટુઓના આળાચેષ્ટા છે. તેથી
ભરમા ના.

રાણી,—મહારાજ, મહારાજ, સ્વામિનાથ ?—

મહારાજ,—અને જે પાપ પાપ કહે છે અને તેથી આમ
ખોદું થાય, અને આમ બૂંડું થાય, અને આમ માંડું થાય.
એ બધી ઠગખાણ છે. જેને જ્યારથી આપણો ત્રાસ અને કેર
વધવા માંડ્યો છે ત્યારથી આપણી બઢતી અને બઢતી જ છે.
અને આ શુભ આશાની ઘડી પણ મારી તે જ નીતિકૃતિથી છે !

રાણી (સ-કંપોદ્વેગ),—માંડું હૃદય તે કમૂલ કરતું
નથી. મારી ડાબી આંખે એક રણ દરસાવ્યું છે અને મારી જમણી
આંખ બીજું પરિણામ દરસાવવા તૈયાર થઈ લાગે છે. (અ-
ધિક ચિંતાથી) મને નથી લાગતું કે હું આપના આ પ્રભાવ
સંચયથી સાજી તાજી નહાઈ ઘોઘને ઉઠું ! પણ પછી મારે શું ?
નથી દેખવું અને દાઝવું ! પણ આ તો આ હૃદય છે ત્યાં લગી
તે પોતાનો ધર્મ બખલે છે. (લાડ સાથે) સ્વામિનાથ, પ્રા-
ણનાથ, પ્રિયતમ, માંડું આટલુંએ કત્તું નહિ માનો ? ત્યારે વ-
ચન શાનું ? હું તેટલામાંથીએ અઘ ! ?

મહારાજ (સ-વિતર્ક),—પ્રિય રમણી, કલેશ નાં કર.
આનંદિત રહે. આવ ત્યારે હું તપોત્તમમાં જઈ ઉમ્મ તપ કરી.
અપૂર્વ સિદ્ધિઓ લેઈ આવું છઉં ! પછી તો તું મને સુધર્મો
કહીશ ને ! હવે ખોલતી ના. હું બહુ બહુ—વિલંબ થાય છે.

રાણી (હાથ પકડીને સન્નિવેશ),—જાણી, એતો બન-
વાનું જ નથી, તમને તે કેમ જવા દેવાય ?

૩૬

મમ જીવન પ્યારા, હૃદય આધારા, જાણી મહારા પ્રાણ !
નાહિ આશ્રિત ન્યારા, દો સુખ સારાં, પ્રીતિ રસના સુખાણ !
મમ જીવન

નાજીવ નખળી દેહડીએ હું છઉં વેલડી નાથ,
વણ આધારે શે ટકિ શકું હું જાણી વિગોડો ન હાયરે ?
હાય ! લોચાઈ જાઉં, મોચાઈ જાઉં, ચાઉં નિઃશેષ નિર્વાણ !
મમ જીવન

કુસુમો અમો હસું ખિલું, જ્યાં લગિ ડાળે ડાલત !
કે કર, કંઈ, મસ્તકે હૈં ત્યાં લગિ શોભાવંત રે.
પણ પડતાં નિરાણાં, સકાળાં અકાળાં, હાલ હવાલ શી હાણ ?
મમ જીવન

ગુણ, પરાગ, શોભા, પ્રભા, તે સહુ આપ થકી જ,
કુસુમ પ્રમદા પનોતિ તે પિયુષદેયો ખચીત રે.
કળા કુમળાઈ જાતાં, કે અસ્તે સખાતાં, એનું રહે ના એવાણ !
મમ જીવન

શું કહું ? અદકું ન આવડે, મહેર કરો ભરયાર !
દોહદ મજ પૂરા કરો, લહો લહાવો સૌ સંસાર રે.
હરિ હરિ અકળાવો, શાને રડાવો, રડતી લથડતીને માણ !
મમ જીવન

(એમ કહી સમય કંપે છે અને અશ્રુ પાડે છે. મહારાજ તેને હૃદય સરસી દાખે છે.)

(નેપથ્યમાં.)

વત્સ, મહારાજ હિરણ્યદેત્યેન્દ્ર, મુહૂર્તવેળા થઇ છે—માટે સત્વર પ્રયાણ કરો ! અમૃતસિદ્ધિ યોગ છે. શુભસ્ય શીઘ્રમ ॥

મહારાજ (રાણીથી છુટા પડીને),—આ, આઓ ગુરુ-દેવ ! (રાણીને.) દેવી, જઈશ ત્યારે. ડાહી થજો. (જાય છે.)

(રાણી મૂર્છાવશ થઇ પડે છે. સખીઓ દોડી આવે છે.)

માલતી અને કુમુદા,—જાઈસાહેબ, સાવધ થાવ, સાવધ થાવ. આમ શાં આકળાં થતાં હશે અને પછાડ ખાતાં હશે ? આપ કાંઈ હાલમાં એકલાં જીવ છો ?

રાણી (લજવાય છે અને શોક સહિત),—સખીઓ, હું ત્યારે શું પ્રાણુનાથ ગયાજ. ફર-ફર-હવે માઈ કોણ રક્ષણ કરશે ? દેવતા માત્ર અને પ્રજા સમસ્તના વૈરનું ખીજ નાંખી ગયા છે. હાય, હાય ! (ફરી મૂર્છાવશ થાય છે. સખી આશ્વાસન કરે છે. પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૮ માં.

સ્વર્ગના દ્વાર આગળ પરિક્રમણ કરતા ઈન્દ્ર અને માતલિ.

ઈન્દ્ર,—આર્ય માતલિ—હવે રથને થોભાવો. હું અહિં નંદનવન આગળ કંઈક વિશ્રાંતિ લેઉં.

માતલિ (રથ થોભાવતાં),—જેવી આયુષ્માનની આજ્ઞા !

ઈન્દ્ર (રથથી ઉતરી નંદનવન તરફ વળતાં),—પણ આર્ય માતલિ, જઈને લગાર નારદ ભગવાનને મોકલો, કે તેઓ

મધ્યમ લોકથી હાલમાં આવ્યા છે તે જુઝ ખબર લાવ્યા છે. અને અસિદેવ તથા ધર્મરાજને પણ તેમને પગલે પગલે જ મોકલો.

માતલિ,—ડીક, આયુષ્મન ! (જાય છે.)

ધન્દ્ર (નંદનવનમાં પ્રવેશ કરતાં સ-ખેદ),—અરેરે ! અહિં પણ મને આરામ મળતો નથી. અહહ :

૩૮

અનુબંધ ૫ છંદ.

પુણ્યભૂમિ વિષે જન્મ, નરદેહ સુ-દુર્લભ !

ધર્મને તપ દ્રવ્ય તેનાં, તેહથી સ્વર્ગ સુલભ !

સ્વર્ગે દેવાધિદેવત્વ, છતાં ક્યાં સુખ ? શાંતિ ક્યાં !

કાળક્રમણ શત્રુત્વ સર્વોપરિ ! તો શ્રાંતિ હા !!

કહે છે કે પુણ્ય ભૂમિમાં જન્મ પામવા તે દુર્લભ વસ્તુ છે; અને તેમાંએ નરદેહ. તે પામ્યા પછી ધર્મ અને તપ તેનાં દ્રવ્ય છે—અને તેથી સ્વર્ગ સુલભ થાય છે. તે સ્વર્ગમાંએ દેવાધિદેવપણું મને મળ્યું. તો પણ કાળનું ક્રમણ મારાથી શિટ્યું નહિ, અને શત્રુ-ઓનું શત્રુત્વ જાગતું રહ્યું, તો પછી સુખે ક્યાંથી અને શાંતિએ ક્યાંથી ? એ તો આવી બ્રમણાજ રહેવાની !! (એમ કહી નિઃશ્વાસ નાંખે છે.)

દેવદૂત (પ્રવેશ કરીને),—મહારાજ શતકંતુ ! અસિદેવ અને ધર્મરાજ આમ પધારે છે.

ધન્દ્ર (સ્તબ્ધ),—તેમને અવિલંબે અહિં લાવ. (દેવ-દૂત જાય છે અને બંને દેવ પ્રવેશ કરે છે.)

અમિતેવ અને ધર્મરાજ,—દેવેન્દ્ર મધ્યમ પુરૂષ !
વિજયોસ્તુ.

ઈન્દ્ર,—એવ મસ્તુ ! પણ તેતો સમય આવે ત્યારેજ. પણ
આપના ભૂલોકવર્તી શા વર્તમાન છે ?

બંને,—આપને તે ક્રમાં અવિદિત છે ? બહુ માહાજ.

ઈન્દ્ર,—તોપણ ? દેવ હતાશન દુર્બળ કેમ છો ?

અમિતેવ,—દુષ્ટાત્મા હાનવ હિરણ્યકશિપુએ ભૂલોકમાં ય-
જ્ઞયાગ અને ઇષ્ટિ બલિ આદિ બંધ કીધું છે. તો પછી હતા-
શન પણ અમે શાના અને બળ પણ અમારું ક્યાંથી ?

ધર્મરાજ,—દેવતા સમસ્ત હવણું નિરશનતાને પામ્યા
છે ! એ દુષ્ટે પુણ્યદાન અને દેવતાર્ચન પણ બંધ કીધાં છે.
એટલે દેવોની તો દિગુણી દુર્બળતા ! અને પાપાયરણના વ-
ધારાથી અમારા યમદારોમાં અને નરક ખંડોમાં પણ તેટલી
જ સીકાભીડ છે ! કંઈ ત્રાસ થોડો નથી.

ઈન્દ્ર (સન્નિધાસ),—હરિ, હરિ ! !

(નેપથ્યમાં.)

“ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ” ઇત્યાદિ ધ્વનિ થાય છે.

ઈન્દ્ર,—શું ભગવાન નારદમુનિ પધારે છે ? આલો ઠિક થયું.

અમિતેવ અને ધર્મરાજ,—હાન્નિમજ્જ લાગે છે. (ત્રણે
સોલકે ઉભા રહે છે.) અંતરિક્ષથી નારદમુનિ જુદી પ્ર-
વેશ કરે છે.)

નારદમુનિ,—ભગવન્, વૈશ્વાનર, અને દેવ વૈવસ્વત કુ-
શળ તો છે ના ?

સર્વે,—એ તો હવે ભગવાનના આગમનથી સર્વ સિદ્ધ થશે.

ઇન્દ્ર,—દેવર્ષિ ભક્તારાજ, બૂલોકના શા વર્તમાન છે ?

નારદમુનિ,—તમે તમારે ખાલી પેટમાં પગ વાળીને
અહિં પડ્યા રહોને તમારે તેની કંઈ પડી છે ? તમે તો તમારા
પૂજનર્ચન અને બળિનૈવેદ્યના સરીગત ! પછી જમે તે થાવ
—બીજાનું.

ત્રણે,—એમ કેમ બોલો છો મહારાજ ?

નારદમુનિ,—તમારામાં બળ બળ્યું નહોતું, તો આટલા
આગળ કોણે કીધા હતા ? સ્વર્ગ મળ્યું એટલે ચાંદલિયો ચૂંટી
આવ્યા ! પણ ખબર નથી કે ક્ષીણે પુણ્યે મૃત્યુલોકે ભવન્તિ તે
તમારી પણ અંત્યે તે જ ગતિ થવાની છે. માટે ગયું ઘર અને
આવતું ઘર તો વિચારો.

ઇન્દ્ર,—પણ મહારાજ, કાંઈ સમજ પડે તેવું તો કાંઈ
કહેશો કેની ? કૃપા કરીજ્યે દેવર્ષિ !

નારદ મુનિ,—ત્યારે સાંભળો. પેલો હિરણ્યકશિપુ હવે
યજ્ઞયાગ ભાગી ફાડી અને દેવધર્મ તોડી કરી ચાક્યો અને
ખાલી રહ્યું છે તે વળ્લકાય અને અમરસિદ્ધિ મેળવવા ધોર વ-
નમાં તપ કરવા ગયો છે. પછી રહેજો મંજરા વગાડીને. પછી
તો તમને મૃત્યુ લોકમાંએ પગ સુકવા માગ નહિ મળે !!

ત્રણે,—હૈ, હૈ, હૈ !

નારદ મુનિ,—હું હું તે શું-હું જ. (એમ કહી “નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ” ધ્વનિથી ભજન ગાતા પરિક્રમણ કરતા કરતા અદર્શ થાય છે.)

ધન્દ્ર (સચેત યજ્ઞને સોત્સાહ),—અરે ! કોણ છે કે દારાન્ટિક ! ભગવાન કાર્તિકેય કુમારને સત્વર બોલાવો.

દેવદૂત (પ્રવેશ કરીને),—જેવી આજ્ઞા. (ગય છે.)

અગ્નિદેવ,—મહારાજ, સમય દીક છે. એ દુષ્ટ તપ કરવા ગયો છે તેને વિલંબ લાગશે, તેવામાં પાછું આપણે ભૂતોક આક્રમણ કરી લેવું જોઈયે.

ધર્મરાજ,—અને પુણ્યમજન દેવકાર્યાદિક પાછું પુનઃ પ્રવૃત્ત કરવું જોઈયે.

ધન્દ્ર,—વળી એક દેવદૂતથી એમ પણ પ્રવૃત્તિ મળી છે કે દાનવરાજની પત્ની કયાધુ સ-ગર્ભા છે, તો તેનું હરણ કરી લાવવું—અને—

કુમાર, (પ્રવેશ કરતાં),—આજ્ઞા ભગવન્ !

ધન્દ્ર,—કુમાર, દેવસેના સજ્જ કરાવો, દુંદુભી વગડાવો તથા મધ્યમ લોક ઉપર પ્રયાણ કરો. હું પણ તૈયાર થાઉં છઉં. માહેશ્વર કાર્તિકેય, હિરણ્યકશિપુ દાનવ જીવતો હાથ આવે તો તેને પણ પકડવો, અને તેની ગર્ભવતી પત્ની કયાધુને પણ હસ્તગત કરવી. પછી શું કરવું તે જોઈશું !

કુમાર,—શું કરવું તે શું ! આપનું ક્યાં અન્નસ્થું છે અને નવું છે ? જે દિતિ-ગર્ભની ગતિ આપણે આમજી કીધી હતી તેજ કયાધુ-ગર્ભની ગતિ આજે કરવી !

ઇન્દ્ર, — ઠીક, સારું. જય જય હુતાશન દેવ, યમદેવ અને દેવ સેનાધિદેવ, જય જય. સત્વર પધારિયે સિદ્ધિ કરીને, તથા વિજય મેળવીને. જય જય.

ત્રણે—જય જય, જય જય,

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

અંતરિક્ષમાર્ગે, કયાધુ અને બળાત્કારે ખેંચી જતો દેવદૂત પ્રવેશ કરે છે.

કયાધુ (સાકુંઠ),—આર્યપુત્ર રક્ષણુ કરો ! રક્ષણુ કરો ! કૃલપતિ ભાર્ગવાચાર્ય રક્ષણુ કરો ! રક્ષણુ કરો ! ક્યાં ગયા તે પ્રધાન અને તે સેનાપતિ ? તે રક્ષકો અને તે સખીઓ ? હાય હાય !!

૩૮

હા ! શી ગતિ થવી આવી નકારી !

હર હર શી આ દુભાઈ દુઃખિયારી ! હાં

સ્વપ્નેએ વિપ્રિય કોઇનું ન કીધું—

ખરતું કુસુમ ઝડપિ ન વચ્ચે લીધું !! હા ! શી ગતિ ૧

પુણ્ય પતિનાં અર્ધ ભાગે મળે છે !

પણ અહિંતો પાપ કોનાં પ્રબળે છે ? હા ! શી ગતિ ૨

દેવ દયાળુ દિલ દુનિયાં વખાણે—

પણ અરે ! આ આમ મુજને કાં તાણે !! હા ! શી ગતિ ૩

દેવદૂત,—મિથ્યા પ્રલાપ ન કર !

કયાધુ,—શું કરું હું ?

એક નહિ હું આમ, બમણી મરું શું !? હા ! શી ગતિ ૦ ૪

દેવદૂત,—દૈત્યેશ્વરિ, વ્યર્થ આક્રન્દથી શું પ્રયોજન ? મને તો મહેન્દ્રની આજ્ઞા થઇ છે કે કયાધુ સગર્ભા છે માટેજ તે સુવધ્યા છે. કારણ કે તેની સાથે સમૂળ શત્રુકળતંતુ ઉચ્છેદ થવાનો છે. માટે તારા ઇક્ષ્ણુ સ્મરણ કરી લે અને થા તૈયાર ! (ખર્ગ ખેંચી ઉગામે છે.)

(નેપથ્યમાં.)

૩૫

ગતિ.

વિરમ વિરમ હતાથી, સ્ત્રીહત્યા તેમ બાળહત્યાથી—

એ નહિ દેવ તણા રિપુ, એ રજથી કંઈ નવીન સિદ્ધિ થવી !!

દેવદૂત (અચકીતે),—શું આ આકાશવાણી મને આ કૃત્યથી વિરામ પામવા આજ્ઞા કરે છે ? કોણ ? એ ભગવાન નારદમુનિ ? હીક આપની દેવવાણી હું માથે ચડાવું છઉં—અને મહેન્દ્રને તે નિવેદન કરીશ. બાધ ઉપકાર માનો તે દેવમુનિના કે તેમણે તમને જીવિતદાન દીધું !

કયાધુ,—તેમનો અને તમારો બંનેનો. ધન્ય છે, દેવ તે દેવજ અને દાનવ તે દાનવ.

(બંને આકાશમાર્ગે ગમન કરતાં અદર્શ થાય છે. અને “ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ” ની ધ્વનિવાળા બજન ગાતા નારદમુનિ પ્રવેશ કરે છે.)

નારદ (સાનંદ),—આલો, હીક થયું. તાલ તો ઠીક લાગ્યો છે. હવે નારદી નીતિનું ખરું રૂળ પાકશે ! આમ હિરણ્યકશિપુના દેરોદ્ધાટનથી વિશ્વદમન થયું છે ! અને પાપીનું પાપ વધારે પાકવા તેની સિદ્ધિવાંછનાથી તેને તપમાં પ્રેરી રહ્યું છે. ત્યારે બીજી તરફ દેવલોક જગૃન થયું છે અને મહેન્દ્રે પાશું મધ્યમ લોક છતી લેઈ રાણી ક્યાધુને બંદીવાન કીધી છે. ક્યાધુનો વધ અને તેના ગર્ભસ્થ બાળકના ઉચ્છેદથી તો આ નાટક અહિં જ પૂરું થાત. પણ તેમને કારાગૃહમાં શત્રુના હાથમાં જોઇને વરદાન મેળવી મત્ત થયેલો દાનવ વધારે બલુકી હૃદયે અને વધારે ઉપાત્ત કરશે. પછી જોઈ લો તાલ ! હીક હીક.

(“ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ” નું બજન ગાતા અદર્શ થાય છે.)

પ્રથમો સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

અવેશ ૧ જો.

સ્થળ: સ્વર્ગલોક, ઇન્દ્ર ભવન, રાજ સભામંડપ. બૃહસ્પતિ આદિક સહ પરિવાર યથાસ્થાને બિરાજેલા છે.

ઇન્દ્ર (સાનંદ અને સવિતર્ક),—અહોભાગ્ય અમ દેવ-વર્ગનાં !

૧.

શાલિની હંદ.

પ્રજ્ઞા ચક્ષુઃ સર્વ ચક્ષુર્થો શ્રેષ્ઠ
નિત્યે જાગ્રત્ ક્ષુભતું એક નિષ્ઠ !
ના અંધાઈ અંતરાયો ન બાધે !
પૂર્ણ જ્યોતિઃ સિદ્ધિયો સર્વ સાધે !!

ભગવન્ આંજિરસ ! આપની બૃહસ્પતિ—નીતિ અમને નિરંતર જ્યહાપી અને ઉદ્યહાપી નિવડે છે. કહો, પૂજ્ય ગુરુ, હવે શી સૂચના છે ? ભગવાન્ કાર્તિકેય સ્વામિયે દાનવોનો પરાજય કીધો છે—અને મધ્યમ લોક સ્વાધીન કીધું છે.

બૃહસ્પતિ,—દેવ, હજૂ કાર્ય પૂર્ણ થયું નથી. ઘણું અવશેષ રહ્યું છે. મૂળ સમુ હજૂ મુક્ત છે. નારદ ભગવાનની પ્રેરણાથી સગર્ભા ક્યાધુને જીવતી રાખવામાં પણ ઉત્તમ થયું છે.

ઈન્દ્રવંશા છંદ.

ગોળે મરે શત્રુ જ્યહાં સુધી, વિપ
શા માટે હાળાહળ આપવું અરે ! ?
યાયે કૃપાભાર થઈ લગ્નધને
તાબે, ન તેવા અસિ ધૂમવે થશે !!

ધર્મરાજ,—વાસ્તવિક છે ભગવન્, આ કારણથી એ
દાનવને વૈરબદ્ધ રહેવા માર્ગ નહિ રહે. નહિ તો,—

ગીતિ વૃત્ત.

એ અપમાન ન ન્હાતું, વૈરાગિન સંયુક્તણુ હેતુ, લઘુ !
સ્ત્રીવધ, રાસીવધ, ને ગર્ભવતી વધ પાતક પણુ એ વડું !!

ઈન્દ્ર,—હા, હા. ત્રિશિરા બ્રહ્મવધ ની પાતક છાયા જાણે
હજૂ પણુ મને કલુપિત કરી રહી છે ! નારદસુનિ ધન્ય છે
ભગવાન્ કે આપે અમને મહાપવાદ, પાપ પ્રસંગ, અને વૈર-
સંયુક્તણુથી બચાવી લીધા !!

બૃહસ્પતિ,—વળી એ પણુ ઠીક થયું કે એ ભક્ત શિ-
રામણિયે હરિકથા કીર્તનાદિથી શત્રુ પત્નીનું કોમળ હૃદય ભ-
ક્તિરસથી આધ્વાવિત કરી નિર્મળ, નિર્વૈર કીધું !

અગ્નિદેવ,—ભગવન્ અમે જે અમતકાર શ્રવણુ કીધા છે

તે ખરો હશે કે, દાનવરાજી ગર્ભભરાલસા નિદ્રામાં પડતાં, કયામાં હુંકારો ઉદરમાંના બાળકે આપ્યો ?

વરુણદેવ,—મહારાજ, મહે પણ તેમજ સાંભળ્યું છે !

બૃહસ્પતિ,—દૈત્યગુરુ બાર્ગવાચાર્ય પાસે વિદ્યાયે રહેલા વત્સ ક્યના અધિક પરિચયથી દેવી ક્યાધુ તેને નિરંતર પાસે જ રાખે છે—તેણે પોતે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી આ વાત મને નિવેદન કરી છે. તે ખરીજ છે.

ધન્વન્તરી,—ત્યારે તો નિશ્ચય તે દૈત્યબાળક સંસ્કારી થયો, અને તે કોઈ ભગવદ્ ભક્ત થવાનો !

ધર્મરાજ,—એમાં શો સંશય ?

ધન્વન્તરી,—હીક.

૪

રોપાયું રૂઠું એ બીજા બુકાળે

રૂઠેર ક્ષેત્રે દેશે રૂઠે કાલે !

રોપાયું

વાચસ્પતિને વીણાપતિ જેવા

જ્યાં બીજાતા, કળે ન શું મેવા ! ? રોપાયું

વળી સંજીવની વિદ્યા સંપાદક, અને કોઈ પણ મૌલિનીને અભેદ, વત્સ ક્યની પણ આ યોજના હીક કર્યા છે. પણ (સ્મરણ પૂર્વક) ! ભગવન્ હજુ પણ ત્રિલોકી નિષ્કટક કરવા શી યોજના અવલોકી રહી છે તે સમજીયે !

બૃહસ્પતિ,—દુર્ઘટ તપમાં હિરણ્યકશિપુ તક્ષીન છે ને તેનું પૂર્ણ થશે અને તે વરદાન મેળવશે એટલે પછી તે અભેદ અને અજ્ઞેય થશે.

કામદેવ,—ત્યારે, એમજ ના કે એ તપનો ભંગ કરવો ! ભગવાન સહસ્રાક્ષ આગ્રા હોમ તો જે કાર્ય કુમાર અને દેવ સેનાથી અવશેષ રહ્યું તે હું ગંધર્વ અપ્સરા દગથી પૂર્ણ કરી આવું.

૫

અતનુ પ્રતનુ બાણુ ભેદે વજ્ર હૃદય એ !
શક્ય શર ન કાર્ય કરે કુસુમ અમ અથૈ !!
નહિ ધનુષ્ય તોય રમણી બ્રૂકમાન છે !
બાયા શાને ભરવા કુટિલ દષ્ટિ બાણુ છે !

થન થન થન નચવે ન હૃદય શ્વાનું નિશાન એ ! અનનુ
અને મોહિની ઇખિત અસુરને ઇજ્જા એમાં શું બિઠર છે ?

કુમાર,—પુષ્પધન્વન ગર્વ ન કરો ! જ્યાં દેવતાઓની વીર-
એણિ પહોંચી શકી નથી, ત્યાં તમારી ચોંપિતાદિ મંડળની શા
ગતિ ? જોજો બીજે ઉમ્ર તપસ્વીથી અનંગતવનો પ્રસંગ
ન આવે !

ઈન્દ્ર,—નહિ, તહિ, મને ભગવાન મીનકેતવની ખાતરી છે.
કેમ ગુરૂદેવ આપ શું ધાસે છો ?

બૃહસ્પતિ,—નિઃસંશય આ સૂક્ષ્મ અને કામળ કાર્યને
માટે ભગવાન કામદેવ અને તેની સેના જ યોગ્ય છે.

પર

૬

ઇન્દ્રવજ્ર છન્દ.

જે કાર્ય સાધી ન શકે પ્રયંડ,
શસ્ત્રાસ્ત્ર, શાસ્ત્રાદિ કળા અખંડ,—
નેત્રે કહિં કોણ આણે ખુચંતું
કાંઠે શળી તારવિ તે અચિંત્યું !!

ઇન્દ્ર,—ભરત મુનિ, આજે તમારા સંગીત-વેદનો પ્રભાવ
જોવાનો છે, ત્યારે થવા દો !

ભરત મુનિ,—અસ્તુ. (સંગ્રા થતાં જ ગંધર્વાપ્સરાગણ
અદ્ભુત પ્રવેશ કરી મંડળાદિ બ્રમણમાં નૃત્યગીત કરે છે.)

અપ્સરાદિક,—

૭

દેવ આજ્ઞાથી, રમરસંજાથી
આજ સમરે ચડું સાર,
થેઘ થેઘ કાર, કંઈ જયકાર ! દેવ૦

નૃત્ય ગીત તણા પ્રયોગે, શસ્ત્ર ગજવું શુદ્ધ;
આનંદ આનંદ રેલી ફેલી હરિ લઉં અમ ખુદ્ધ.

પશુ-પર, દત્તુ-વર, રસભર, સુંદર
સત્વર સરકું, તપપરથી સ્પરરરર ! દેવ આજ્ઞાથી૦

તનનન તનનન તાન બજવું, ગાવું ધોર ધ્રુમાવિ
ધ્વનિ ધનનન ધનનન

યનનન યનનન થેઈ થેઈ થેઈ સાન માને

કરૂં કંઈ સનનન સનનન

અતિથળ, ઉજ્જવલ, ચિત્તકળ, ચંચળ ચપળ નચવું

નચવું ફરરરરર ! દેવ આજ્ઞાથી૦

ધન્દ્ર,—વંચ્ય છે ભરતાચાર્યના ઉત્તમ શિક્ષણને અને વિ-
ધાતાના રૂપાદિપ્રદાનને ! આથી પાપાણાદિ દ્રવીભૂત થાય તો
ચેતન્યની શી નવાઈ ? ભગવન્ પુષ્પાયુધ, શિદ્ધ પ્રયાણ કરો !
(એટલામા છિંક આદિથી માનશુકન થાય છે. અને “ નારા-
યણુ નારાયણુ નારાયણુ ” ની ધ્વનિનું ભજન લલકારતા નાર-
દમુનિ પ્રવેશ કરે છે. સર્વે નમન કરે છે.)

કામદેવ,—દેવર્ષિ, આપને સૂચિત માર્ગેજ જવા ક્ષેમ સ-
મજતું છઉં. શી આજ્ઞા છે ?

નારદમુનિ,—ત્યારે તો સીધે સીધા ઘેરજ આવશો. ચાલો
હું તમને દાનવેન્દ્રનું તપોવન બતાવું. (એમ કહી “ નારા-
યણુ ” આદિના તાન સહ અપ્સરાદિક અને કામદેવ સહ વ-
ર્તમાન પરિક્રમણુ કરે છે.)

ધન્દ્ર,—ગુરુદેવ, બહુ શ્રમ થયો. હવે સભા વિસર્જન થાવ.

બૃહસ્પતિ,—એવમસ્તુ.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ બે.

સ્થળ: તપોવનનો એક ભાગ. વિદૂષક વિચિત્ર વેષાભિન-
યથી પરિક્રમણ કરતો પ્રવેશ કરે છે.

વિદૂષક,—જ્યા આવળા, તારી તે ક્યાં કમળખતી લાગી
કે તું આ ભૂતના ભાઇને પાલવે પડ્યો ! નથી અહિં ખાવાનું
કે નથી કંઈ પીવાનું, નથી પૂરું સૂતાનું કે મહાલવાનું ! છે માત્ર
એક અહિં જંગલમાં રેવાનું, કે જ્યાં બૂમો પાડિયે તોએ
કોઈ સાંભળે કે કરે !

૮

ક્યાંથી આવ્યો અંહિરે, તું ક્યાંથી આવ્યો અંહિ,
કરવા કોઈ ભવાઈરે, ભાઈ ક્યાંથી આવ્યો અંહિ.
જાણ્યું ઝાઝાં રળ ઝટપટયું, પણ છે અહિં નહિં કાંઈ:
ઝરણાનું કાલું કસારું પાણી મળે તો મ્હોટી નવાઈરે.

અહ્યા ક્યાંથી૦

રડતાં રવડતાં પાર ન આવે ઝાડી ઝુંડે સંતાઈ,
આઘો પાછો જ તો કોળિયો કરશે મીનીનો મસિયાઈરે.

ભૂંડા ક્યાંથી૦

પણ વળી ઘેરે શું સુખ બળ્યું હતું ! બટાણીએ માયાનાં
મળ્યાં છે.

અવછરા જાય અંજળરે, મારી મોરી ગુણિયલ ગધાર્ધ—
 અવછરા જાય અંજળરે.
 આંધળિ બહેડાં ફોડે આથડતાં રૂપ શી સુધડતાર્ધ
 ગંધાર્ધ ખાડીથી લટિયાં લડખડે
 દહાડે ઘોરે ભરી આંખ શી ચીખડે
 મારા રડયા, મારા પીટયા, ઘૂઘવે મીનડી
 ચીખડી, કાખર, કોણુ કરે સરસાર્ધ,
 એ તો મારી પેલા જનમની સગાઈ, વધાર્ધ છે
 અવછરા જાય૦

લાલ આવળા તારે કાંઈ તાલ ઓરજ છે. દીક ત્યારે ઘડીક—

લટક, મટક, ચટક, રટક આમ નામિયે ખુંદિયે !
 લરસ, રરસ, ડરસ, સરસ, નામિયે, રમિયે રૂમિયે—લટક૦
 નથી અહિં કોઈ ભાગ પહુવા
 નથી અહિં કોઈ લાડ લડાવા

આવા આવા અવનવા દુચકલા આપ કરંતા ઝઝૂમિયે ! લટક૦

રાજ્યમાં રહીને એ વળી શું કંદો કાઢવાના હતા ? આ-
 ત્તાણુભાર્ધ પડયા તે ભૂલે ચૂકે કંઈ દક્ષિણા મંગોઈ કે આડી
 તેડી જીભડી વલવલી કે પછી વગર મોતેજ મંડાઈ તો ! અને
 ત્યાંથી છુટી કોઈ દેવલના સહ્યામાં આવ્યા તો પછી મીની-
 ખાર્ધને મ્હોએજ ઉંદરજી ! આમ ખલરાક્ષસને તો આમે મ્હો-

કાણુ ને આમે મ્હોકાણુ ! શુક્રાચાર્ય મામાની સગાઇનું આખરે
આ પ્રજા કે આમ આપણવું ! મને તો પોતાનો અંગનો કરી
મહારાજ પાસે મુક્યો છે. પછી આપણી હિકમત ક્યાં કમી છે
કે આપણા વિના મહારાજને ચાલે ?

(નેપથ્યમાં ગડબડાટ સંભળાય છે.)

વિદૂષક—(સંભળીને ચમકીને),—ખાધોરે મારા બાપ,
નાશ થય્યા. જઈને ઉભો રહે હિરણ્ય પ્રભૂની છાયામાં. ઝાડ
રજ ના દે તોએ કાંઈ શીળામાંથી જાય ?

(એમ કહી પરિક્રમણુ કરે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

તપોવનનો ખીજો ભાગ. ઉર્વશી અને પાછળથી રાંભા, મે-
નકા અને ખીજી અપ્સરાઓ પ્રવેશ કરે છે.

ઉર્વશી (સાનંદ),—શી વસંતાવતારની ખુખી છે ? ખરે
જ એ યોગીઓના યોગ છોડાવે અને ધ્યાનીઓના ધ્યાન
મુકાવે !

૧૧

ખીલતાં ખૂબ વસંત, મળ શી ?

ખીલતાં ખુબ વસંત૦

વન વન તર તર નૂતન પલ્લવ મંધુરાં

કુસુમ શાં ધરંત ? મળશી ?

ખીલતાં૦

દક્ષિણ અનિલ લહરી લપટી રહ્યો

ઝરણું રણકતાં ઝુલતં ! ! મગ્નશી ? ખીલતાં
જડ પણ ચેતન નવલાં દીપે, ચેતન રસથી

રેલંત ! મગ્નશી ? ખીલતાં

યોગિ વિયોગિની દહતા ધિરજ છુટે

હરિ હરિ યોગ ચલંત ! મગ્નશી ? ખીલતાં

સ્વર્ગમાં તો સદૈવ વસંત છે—પણ આ મધ્ય લોકના વિ-
વ્રત વસંતની બહાર ઝોર જ છે !

મેનકા (પ્રવેશ કરીને),—અહિ ઉર્વશી, તું અહિં શું
લિહોળે લિંચકી રહી છે ? કોઈ ખીજા પુરુશને ચિંતવે છે કે ?

ઉર્વશી,—નારે સખી, હું તો તારા રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રને
નારે માટે જોઈ છઉં.

રંભા (પ્રવેશ કરીને),—કેમ બહેનો, આ તો હિરણ્ય
દેવેન્દ્રને વરવાની સ્પર્ધા ચાલી રહી હશે ?

બંને,—જ્યાંસુધી રંભોર રંભા સખી છે ત્યાંસુધી કોણ
ખીલતું કોને ભાગ આવે તેમ છે ?

ખીજા અપ્સરાઓ (પ્રવેશ કરીને),—હીક, ત્રિમૂર્તિ
અપ્સરેશ્વરી, મહેન્દ્રનું કાર્ય કરવા તો અહિં હીક આવી છો—
અને તે કરો છો પણ હીક.

૧૨

હીક રે હીક સખીઓ સાહેલીઓ,

ગાવોજી, ગાવોજી, ગાવોજી, ગાવોજી,

મુંદર તાન ઉડાવો રસીલીઓ ! હીક રે

રંભા અને મેનકા,—

આવ રંગીલી, ઉમંગીલી, રસધેલી,
અલ્પમેલી, વેલી નવેલી લો લ્હાવ,
ચેઇથેઈકારે, રણુઝણુકારે, વસંત ખ્હારે,

ઉર્વશી,—

હીક, હીક, હીક, હીક !
નાચ કંઈ નચાવો, આવો, આવો, આવો,
આવો, આવો ! હીક રે હીક૦

(નેપથ્યમાં.)

આમ આમ સુંદરીઓ, મૃગયાતુરો તમારો શિકાર આમ છે.

અપ્સરાઓ (સાંભળીને),—અહો આ તો વીર કુસુમા-
ચુન્ન આપણને આપણા લક્ષ્યને ઉદ્દેશીને આમંત્રણ કરે છે.
જુઓ આમ આ દૈત્યેન્દ્ર તપશ્ચરણમાં દહાસન વાળી ધ્યાનસ્થ
છે તેને આપણે ચળાવવો છે. ચાલો ત્યારે સખીઓ એમ ચાલો.

(સર્વે પરિક્રમણ કરે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ: તપોવનનો ત્રીજો ભાગ. ધ્યાનસ્થ તપસ્વી હિરણ્ય-
કશિપુ યોગ મુદ્રાથી બદ્ધાસન છે. વિદૂષક ત્યાં ઝોકો ખાતો બેઠો
છે. કુંજ મંડપમાં રસાલ વૃક્ષથી પુષ્પ ધનુષ્યમાં ચરસંધાન કરતો
કામદેવ છે અને દૂરથી ગંધર્વ અને અપ્સરા વર્ગ પ્રવેશ કરે છે.

કામદેવ (શર સંધાન પૂર્વક),—

૧૩

ઉપેન્દ્રવજ્રા છંદ.

અમોઘ આ બાણ સદા જયંત
વિધો સિધું લક્ષ્ય પ્રભા જ્વલંત !
ઉમેશ યોગીન્દ્ર ચળ્યા અપારે
શકે શું તો દૈત્ય ટકીય ધારે ! ! ?

ના, ના એમ બનેજ નહિં. (બાણ નિષ્કળ જતાં) પણ
આ શું ? આ પ્રથમજ પરાજય ? (પુનઃ સોત્સાહ) શિકર
નહિં. ક્યાં ગઈ તે સુંદરીસેના, સત્વર ચડાઇ કરો !

અપ્સરા (નૃત્યગીત પૂર્વક),—

૧૪

જુઓજી જુઓજી રસિયા આ શી રસરેલ વહે !
વસંત બહાર ખીલે છે સઘનવન
આનંદ આનંદ બધે કેલિ હેલિ શિ એ !

જુઓજી.

ચાર દિવસનું ચાંદરાણું જે
ભોગવ્યું તે સુખકાર-કેલિ હેલિ શિ એ !

જુઓજી.

કુંજના વિહારી રતિરંગના વિહારી
લહે મજાહ આ અપાર-કેલિ હેલિ શિ એ !

જુઓજી.

વિદૂષક (સસંભ્રમ),—આ વળી બલાઓ ક્યાંથી આવી ?
મિત્ર હિરણ્ય દૈત્યેન્દ્રને તો કંઈ થનાર નથી—પણ આવા રૂપા-
ળા રહ્યાજાને ક્યારી જશે તો મારી તો આઘાણી ભટાણી
રંડાશે ! (એમ કહી કંઈ ઝાડીમાં છુપાઈ જાય છે.)

કામદેવ, —અહહ : શું ધ્યાનરથ છે ? હજૂ પણ ચળતો
નથી. હવે તો અપર બ્રહ્માસ્ત્ર આ મોહાસ્ત્ર મૂકું ! દેવાંગનાઓ
પુનઃ આક્રમણ કરો ! જય જય મોહમાહાત્મ્ય !

અપ્સરા (પુનઃ નૃત્યગીતથી),—

૧૫

મોહન રસિક રંગ ઝીલો

છોડો જપ, તપ, ઝપ સેવો આ અનંગ—રસિક રંગ૦

જોખેન ઝળહળ જાય સલૂણું જાણે કો જળના તરંગ

શોભા પ્રભા ગુણ રસની એ માધુરિ શાની સદાની અભંગ ?

રસિક રંગ૦

મળ્યા કે મળિયું, લસીયું જેલીયું ભરિ હઠડે ઉમંગ

હાર હરિ વીજળી ઝપુકે ઘડી પણ લહેજત પછી અધાઈ અપંગ !

રસિક રંગ૦

રંભા (સામર્પ-ખેદ),—હાય, હાય ! બળ્યું ! આ તો આડી
નજરે નથી કરતા !

મેનકા, —હા, હા. જોની સખી આંખ પણ ક્યાં ઉઘાડે છે !

ઉર્વશી, —શી એક ધ્યાનમાં ઢાળી દીધી છે !

બીજી અપ્સરાઓ,—અરે દાનવને તે ધ્યાન કેવું?
ચાલો ફરી ચડાઇ કરિયે.

બધીઓ,—હા, હા. ચાલો. (વધારે મસ્તીથી ફરીથી
નાચે છે અને ગાય છે.)

૧૬

બગોજી, બગોજી, બગો ઉમંગે,
ઉમંગે, ઉમંગે, ઉમંગે, ઉમંગે. બગોજી.

ધ્યાન ધરી કોને જુઓ રસિકવર
અમને ભૂલો કાં પીડિતને અનંગે,—
હાં રમો રંગે, પૂરા ઉછરંગે, દેવાંગના સંગે !

બગોજી ૦ ૧

હાં, હાં સમુદ્રૂં હવે એ તો અકધ્યાન છે,
છોડી લપટાઓ મનગમતા પ્રસંગે
હાં ધ્રુમો વંગે, ઝીલો તરંગે, સ્મરના કમળ અંગે !

બગોજી ૦ ૨

ભલે કરો તપ, સુખવો ન પૂરાં
હા હેઠ્ઠે ઝળકવો, હા અર્ધાં, કુદંગે,
સંકોચી અપાંગે, કટાક્ષે દગંગે, અભંગે !

બગોજી ૦ ૩

ક્યાં તરસ્યાં તરસાવો, કાં ભૂખ્યાં ભૂલાવો
કાં વિંધ્યાં રિખાવો, કંધાવો સર્વાંગે,
હાં, હાં, કૃશાંગે, ત્રિષો ફરિ સાંગે, ઉડાવો સુરંગે !

બગોજી ૦ ૪

અપ્સરાઓ (સનિરાશ),—અરેરે ! બધુંએ પાણીમાં !
મહેન્દ્રને શો ઉત્તર દેધશું ?

(નેપથ્યમાં ઘેર ગંભીર નાદ થાય છે તેથી દાનવી માયાના
બયથી ગંધર્વાપ્સરાદિ ચક્રિત અને નિરાશ થઈ અદર્શ
થાય છે.)

(આકાશવાણી.)

વત્સ હિરણ્ય દેત્યેન્દ્ર ! તારી મનઃકામના પૂર્ણ થાવ. તારા
તપશ્ચરણથી હું અત્યન્ત પ્રસન્ન થાઉં છઉં. હું તને વરદાન દઉં
છઉં કે તને તારી મનઃપ્રસિદ્ધ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાવ !

વિદૂષક,—(ઝટપટ હાંફળો પ્રવેશ કરીને, ઉંચું નીચું આ-
ળૂઆળૂ જોતો જોળો પાથરીને),—અને કંઈ મને ? અધધધ
આ હુંગરામાં અને દરિયામાં વરસાદ અભર્યા ભરે, અને હું ખા-
ઓચિયું તો ખાલીને ખાલીજ ! (મન વાળતાં) પણ હશે !
પાંડોશીને હશે તો કોઈ દહાડો આપણનેએ લાભ છે. એવ-
મરતુ ! હવે વયસ્ય આ તપલોક મૂઢી મધ્યલોકમાં સિધાવશે તો
આપણે કાંઈ ધરભેળા અને ખાઈભેળા થઈશું ! અને મોદક
ઉપર પણ દોડ થશે.

(પુનઃ આકાશવાણી.)

વત્સ, હવે સત્વર રાજનગર જઈ પુત્ર સુભાવલોકનનું મ-
ધુર મુખ અનુભવ. તે તારો અને તારા કુળનો ઉદ્ધાર કરો ! !

વિદૂષક,—તથાસ્તુ. હજી તો મ્હોમાં પાણી આવે છે. કા-
સ્તુ કે પાંચે પકવાન્નો ઝાપટવાની ધડી આવે છે. ચાલ રામ.

વયસ્યને જઈ મળું. નહિં તો એ એના હરખમાં ને હરખમાં
મને આહિં ભૂલી જશે તો આપણું કાંઈ ઠેકાણું એ નહિં પડે !
(એમ કહી કુદકા મારતો પરિક્રમણ કરે છે. પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ: દાનવ રાજ્યનગરનું એક પાદર.

ચુંથા પટેલ (હરખાતા હરખાતા નાચતાં),—

૧૭

ધિયોસે હુધળો હુકાળ, હુખડલાંનો ધિયોસે—

નારે મારે કાઠ, પીટે ન ફૂટે નારે શપાઈ દે ગાળ—

વેદ મટી, ને વળાવા ના જવાં, ખાત્રાં હાંકર ધીને શાળ !

ધિયોસે.

દારાં ગુરે ધિગાં, હુખે હરે હરે, નહીં ગ્યારી ગ્યારી કે કાંઈ આળ !

માગ્યા મેહુલિયા વરુદે મલપતા, કોણ કહેસે જે દકાળ—ધિયોસે.

ખાંચલી (પ્રવેશ કરીને),—

૧૮

વાહ વાહ રે વાહ

પટલ ખિલ્યા સે આહ,

નહીં રહતો ને રાહ.

નહિ ધરના, નહિ વર આ રેલ્યા સદયા સમકાળ—

મૂંડું બાળ,
 ન દંગ ઢાળ,
 શા રેઢિયાળ,
 ભટકે આંહ ? વાહ ! વાહ વાહ રે.

ચુંથા પટેલ (પાંચલીને જોઈને વધારે આનન્દમાં),—

૧૯

મારી પોંસલી પટલાણી,
 જણાણી, તણાણી,
 મે' આણી, નાતરાની,
 બહુ બહાલથી જોલાવું, ડોલાવું, બહુ મજામાં રાણી
 બહુ વખાણી,
 ચખાણી,
 ખિસડી દાંતે તણાણી
 સડે માથે શું વાહ ! વાહ ! વાહ વાહ રે !

પાંચલી (લાડથી ટપલા મારતાં),—મારા પીટયાને
 જોણું બહુ આવડેસે જોણું ! કોમ જોમ તો નોમ ની' મરે—ને
 શેતર જેતર તો દીકાંસેજ કુણે !

ચુંથા પટેલ,—વાહ, વાહ વાહરે વાહ ! જોમ ગાળો હું
 કાઢેસે ગાળો અને વળી મારેસે હાની જે. શેતર હું નથી
 જતો તો તારો બાપ જાય સે. સાની મર રે સાની ! નહિ
 તો લુકામાં ગળ દેતે ને દેવા.

પાંચલી (સામી મારતાં),—એ તો કેહેવાય નહિ !
જો રડ્યા આમ દેવાય. લે-લે.

ચુંથા પટેલ,—લેતી જા. લેતી જા, લેતી જા. હવે હમજીના.

પાંચલી,—ચાલો યિયું. હવે ગગી પાંચ વરહની થવા
આઈ. તેનું કંઈ જોયું બોયું ?

ચુંથા પટેલ,—હું જોવાનું સે જ ?

પાંચલી,—ધનો વેવાહ કરવો સે વેવાહ. મોહમ તો
હુંકડી આવે સે હુંકડી.

ચુંથા પટેલ,—હોવે, ચાલ તાણે જઈ. પણ કેહે કાંઈ જઈ ?

પાંચલી,—આપણી નાત જાતમાંસ્તો—કોઈ હારો દહબાર
વરહનો વર તીને કાળે જોઈ લાવો.

ચુંથા પટેલ,—બેશ. પણ અલી દહબાર વરહનો એક
ના મળ્યો તો પાંચ પાંચ છો છોના બે કે તણ તણ ચાર
ચારના તણ ચાર જોઈ મુકુંને ?

પાંચલી,—બળી રે તમારી અકલ. ચાલો ધમ તો ધમ.
તમારામાં બે કોક બુધી ઝોસીસે તે હું પણ હુંથા પટેલ,
હુંકા પટેલ, હુંકા પટેલથી ધરગણું કરું સું-જઈ સું. (જવા
માંડે છે.)

ચુંથા પટેલ,—અરે ઉભી રો' ઉભી. કાંઈં જાયસે ?
આટલે વરહે હવે મનખાના કાંકરા કરવા બેઠી સો ? ઉભી રો'—
ચાલ ત્યારે જોર મહરાજને બોલાવું. ઝોલ્યા બોમણાનેસ્તો.
આપણા પાડોહમાંજ સે. (પડદા પાસે જઈ બોલાવે છે.)

અરે ! ગોર-ગોર ! ઓ ગોર ! હું નહિ ખોલે ? ભૂંડું લાજ્યું
ભૂંડું. ત્યારે હાંભળ અરે ખોડ ખોડ, ખોડ ! ઓ હાકર હાકર
હોત...ના ના મધ-મધ-ઓ હરેડીના હાંઠા, હાલ્યને હાલ્યરે
મારા દુર્જન પંડયા, મારા બુદિયા મહારાજ.

ગોર (પ્રવેશ કરીને),—યજમાન કલ્યાણ ! કલ્યાણ !

ચુંથા પટેલ,—ગોર દેવતા પાટલે માફ, પાટલે માફ—અરે
ભૂલ્યો પાચે લાગું (એમ કહી પગ પકડીને ખેંચે છે).

ગોર,—અરે ! દૂર જ નંગલી. (પટેલાણી તરફ ફરીને.)
બાપ અખંડ સૌભાગ્ય રહો.

પાંચલી,—મહારાજ ઓ તો ઠીક કયું:—હવે શાની ફકરસે.
પટલ, પટલ હવે તો મને ગોરદેવતાએ સુટી આપી સે ! જોજો
પસે વાત !

ચુંથા પટેલ,—આ વળી બામણું આણું ચ્યોંથી આણું,
માફ ધર મારવાને તે ? ઉં:-ઉં:-ઉં:-

ગોર,—પણ મને કેમ તેડાવ્યો હતો ?

પાંચલી અને ચુંથા પટેલ,—આપણી ગમીનું વેશવાળ
જોળણું સે તે તમે જામ કોઈ હાફે દામ જોધ આવો.

(નેપથ્યમાં.)

અડે ગોડડેવટા-ગોડડેવટા ઓ ક્યાં ગયા ?

ગોર (સાંભળીને)—વળી ઓ માણું કાણ આવ્યું ?
(હુમકાશાને પ્રવેશ કરતા જોધને) અરેરે આ કોઈ કટ તગાફે
આઈ ક્યાંથી આવે છે ? હું ?

હુમકાશા (મનમાં),—હાલ લગનસરા આવે છે ને ટુંકા પટેલને ટાં બહાયા હશે. (જામને.) હાય, હાય આટો આ મુઆ. હી: હી: હી: હી: (હસે છે.)

ગોર,—કેમ હુમકાશા અત્યારમાં ક્યાંથી—કાંઈ શેઠાણી સાથે નથી.

હુમકાશા,—હી: હી: હી: હી: ગોડ માહાદાજ મસકેડી સું કડો છો મસકેડી ? શેઠાની વના ટે ચાલે, એટા અમઠો પગલે ને પગલે, ના માઠે ને માઠે જડયાં છે. લો આ અમ્યાં.

વીજળી શેઠાણી (અહીં ગુસ્સામાં),—શેઠને કાંઈ બાનગ્યાન છે. મૂળ તો હીણુ કમાઉં અને મોડા બીડયા. ધંધો બંધો મળે નહિ—અને કાળા અક્ષરને કુટી મારે. ધંધામાં ધંધો અને તાગિયો બંધો અમારા ઉપર. આ મ્હોટી કીકી અને વચલી કીકી ના હોત તો કેમ નબત. પણ એના લીધેલા પૈસાના પણ ખુરદા કીધા. બધા વાટી આધા. હવે આ એક ન્હાની કીકી ઉપર આવી અડચું છે.

ગોર,—કેમ શેઠાણી કાને બોળો છે ? શા વિચાર ચાલે છે ?

સુંધા પટેલ,—હેઠને વ્યાં વિહરી આયાં હેઠને ?

વીજળી શેઠાણી,—બલ્યું પટેલ અને ગોર મહારાજ કહા સું કરતા હશે ? અહિં કંઈ એમને જોયા હતા ?

પાંચલી,—બૂન એમ જુઓ એમ. એાધ્યાંજ તમારા મોટીને ?

વીજળી શેઠાણી (પાંચલીને),—હા. બહેન, હાં. કેમ બેઠાં ? ઊકરાં સાન્નં તાન્નં તો છે ને ? ગળી હવણાંની કેમ જણાતી નથી.

પાંચલી,—ઢેંગલો રમવા ચાલી ગઇસે. હવણાં તો એના વેવાહના વચાર ચાલેસે.

વીજળી શેઠાણી,—પણ હજૂ એ ક્યાં મ્હોટી છે ? અમે એ અમારી ન્હાની કીકીના એવાજ ઘાટમાં છઇયે.

પાંચલી,—ઝાહોને વળી તમારી કીકી તો બટબાધર થઇને ? એ વળી બેકાક વરહે મ્હોટી હોહે ?

વીજળી (પોતાના ધણીની પાસે જઇને),—મકું, સાંભળો છો કે ? ચાલો ગોર મહારાજ અહિં મળી ગયા તો અહિંજ કહી દોને ચુંથા પટલ ક્યાં પારકા છે ? વળી તેમની એ સલાહ કામ લાગશે. બેથી ચાર બલા અને આતો પાંચ થયા એટલે પંચ ત્યાં પરમેશ્વર.

કુમકાશા (મકલાઇને),—હી: હી: હી: હી: ડાહીડે માડી કીકી:—અડે ભૂલ્યો જીભ ઝોમને ઝોમ ચડવડ ચડવડ ઠાય છે. ડાહીડે માડી મીકડી ! કું મને ના મલી હોટ ટો માકું ધડ કેમ નીભટ ?

વીજળી શેઠાણી,—અસ બહુ થયું તમારો બધો અકલનો ખમનો અહિં ખાલી કરી ના નાંખો. હજૂ ધણીવાર જોઇશે. (કુમકાશા હી: હી: હી: હી: હસે છે.)

ગોર,—કેમ શેઠાણી, અને કેમ શેઠ ચું ધાર્યું છે ?

શેઠાણી,—ધારવું તો શું ? આપણી કાકીને માટે ઉપરા ઉપરી માગાં તો આવે છે પણ આપણું મન માને ત્યારે કની ? પેલા મજબી ચૂસશા તો વાડમાં વરસી મુઆ તે કહે કે હું તો પાંચ હજારન આપું. અને પેલા કંજૂસચંદ તો સાત આઠથી આગળ વધતા નથી. ત્યારે કેમ કુલચંદ હૂલચંદ દશ હજારના તોડા ગણવા તૈયાર છે તેમને ત્યાં કરીશું ?

શેઠ,—મેડ કે મેડ. એ ઠયરાને આપની કુમલી કીકલી ? વનમાંડી નિકલીને સઠપણ મૂયકાં અને તેડમાં આયલા અને પૂરાં પંચોતેડ તો કિયાં. મડવાને ટો ભોંય હુંધે છે ભોંય. હીઃ હીઃ હીઃ હીઃ એમ ટે હતું હોસે ?

પટેલ,—નીકર આટલા બધા તે શેઠ તમને કાણ દેવાનો ? કાકો ?

પટેલાણી અને શેઠાણી,—હાસ્તો.

ગાર,—અમને તો જે કહેશે તે પાપી પેટને માટે આ આસુરી અમલમાં કરીશું. અમારે શું ?

શેઠાણી,—શેઠ તો ગાંડા છે—સમજતા નથી. ધરમાં કેમ આવે છે તેનું તેમને જ્ઞાન છે. બીજું કોઈ કોઈએ બાજરી બરવા આવતું નથી. અને ધર્મ કર્મને તો સમજ્યાં. મયા રાજ તથા પ્રજા. બીજા વેપાર રોજગાર મડી બાચ્યા તો આપણે આજ રોજગાર. જાઓને મહારાજ તમે કંકુનાં કરોને કુલચંદ શેઠનો ઘાટ ગોઠવોને.

(નેપથ્યમાં.)

અરે ગોર મહારાજ, ગોર મહારાજ, ક્યાં છો આજ પેલાં
સ્ત્રીમંતનાં તેડાં કરવાં છે તે ક્યારે કરશો. પછી ખોજો ભરવાનો,
મામેફ કરવાનો વખત જાય છે.

ગોર,—અરે ! આ આવ્યો. વાર નથી.

(નેપથ્યમાં પ્રવેશ.)

અરે દુર્બળ પંડ્યા, દુર્બળ પંડ્યા—ચાલો ચાલો શું ઉધણસી
બન્યા છો. અમારે ત્યાં બડવો ફડો વાળવાની વેળા વડી જાય
છે—ચાલો વેઠવાધ ચાલો કરવા આવ્યા છો. ચાલો સગાં બહાલાં
રજાં સજાં ને જલદી તેડી આવો.

ગોર,—વા...ફ. હું તે સાજો મફ ? ફટલે ફટલે પહોંચું ?

(નેપથ્યમાં.)

ગોરકાકા, ગોરકાકા, અમારા મસિયાઇનું શ્રાદ્ધ સરાવવાનું
છે. અને વળી આ અકરા કેર મરણીમાં નાતનાં સાત દહાડાના
સાતેલિયાનાં નોતરાં દેવાનાં છે. બહેલા આવ.

ગોર (આખરે ચિડાઈને),—હવે તો ગોરના કકડા કરવા
ખાધી છે, કકડા. આજો આવ્યો. પટેલ પટેલાણી અને શેઠ
તથા વીજળી શેઠાણી જવ બે શિકર રહો હું તમારી પેરવી
ઝટ કરી નાંખું છઉં. (ચાલતાં ચાલતાં) સ્યો હવે માફ ધર
આવું. આવજો સારે માટે રોજ બોલાવજો મમરાશો નહિ.
હું સેવારજ છઉં. (ખીજાં જાય છે.)

ગોર (સવિતર્ક અને સખેદ),—અરે રે ! શો જમાનો
આવ્યો છે—અને અમે પ્રાણીને શાં ન કરવાનાં કરવાં પડે

છે ? આમ આ સત્યયુગમાં રાક્ષસ રાજ્યમાં છે તો આગળ
કળિયુગમાં મ્હેઁછ રાજ્યમાં શું નહિ હોય ?

૨૦

તમાશા, તમાશા, તમાશા રે

જૂની આંખે નવા જોઈ તમાશા !

હાય હાય રે ! નવા શા તમાશા !!

જૂની.

ધર્મ કર્મોના થયા ઘોટાળા,

ભાગી ભાગળને પેઠાં ખોટાળાં,

દોંગ ધતિંગો વૃધ્યાં નવાં શાં રે ?

જૂની. તમાશા.

વર્ણાશ્રમના ચીલા સા તૂટ્યા,

સોળે સંસ્કાર લિંસોટે લસૂંટ્યા,

પુણ્ય પરવારી પાપો થવાં શાં રે !

જૂની. તમાશા.

ગળે ધાલી વરે'ડું વળાવે,

બ્રહ્મચારી શા ? જદ વરાવે !

જગ્યાં જગ્યાં તે ગાંઠી દેવાં શારે ! ?

જૂની. તમાશા.

એ તો કણુખીનો કહેવાય કૂખો,

એક મૂઓ કે બીજો છે બિલો !

ન્યાત નાતરિયે સધળાં જવાં શાં રે ?

જૂની. તમાશા.

વેચે દિકરી દેત્યો લે શું જાણું ?

પુત્ર પેહેરામણીએ એ જાણું !

સમજી સરખાં સુખે તે વરવાં ક્યા રે !

જૂની. તમાશા.

શી સીમંતે ફજેતી ઉડે છે ?

માણસો મરતામાં ન્યાતો ઝુડે છે !

તુટે સંસ્કારો હરખે જમવાં શાં રે ?

જૂની. તમાશા.

રાજા રાજ શા જ્યાં ત્યાં દેખાયે !
 બોળા બોળ બધેથી દેખાયે !
 તરવા, ઊગરવા શાના દિલાસારે ! જૂની. તમારા.
 (એમ ગાતા ગાતા જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ: રાજદ્વાર.

પ્રધાન (સચિત પ્રવેશ કરતાં),—અહહ: આ રાજ્ય
 ઉપર શી શી ગુજરી છે ?

૨૧

શિખરિણી છન્દ.

તુટ્યાં લુટ્યાં શેરો વિખરિ વિખરી ફાજ કુટિ છે !
 પડ્યા કિધા કોટો અમ બળતણી બોળ ખુટિ છે !
 જ્યહાં ત્યાં દેખાયે સુરનર વળી માથું ઉચકે
 પનો'તે પાયે તે ગયું પ્રભુ ! પનો'તી રહિ ધિક્કે !!

અહાહા ! હિરણ્યપ્રભૂતા તપોવનગમન સાથેજ દેવાધિ દેવનો
 પ્રકોપ ! રાક્ષસોનો પરાજય ! રાજ્યનો વિધ્વંસ ! મહારાણીનું
 બંધન અને હરણ, અને તે એ સગર્ભાનું !! અરરરર ! ધિક્કાર
 છે કે અમો આમાંનું કાંઈ પણ અટકાવી શક્યા નહિ !!
 (નિઃશ્વાસ સુકે છે.)

સેનાપતિ (પ્રવેશ કરીને),—આર્ય સચીવરાજ, હવે આપણે શું કરવું ? આપણી ભાગ્યવશ્વમીની આ ઉતરતી એટ ક્યાં અને કેમ થોભાવવી ?

પ્રધાન (સનિરાશ)—ખરેજ મિત્ર ! ભાગ્યશાળીના ભાગ્યથીજ બધું હોય છે. તેની પીઠ વળી એટલે બધું અંધારૂંજ.

૨૨

ગીતિ વૃત્ત.

ભલે કલે' યિ કુદ્રાયે દોષાંકિત નિરખિ ચંદ્ર ને તારા
પણ તે અસ્ત થતાંમાં, તિમિર સંઘળું ના હાંકિ સકે સારા !

આપણું રાજ્યમંડળ મનમાં ગમે એટલો ગર્વ ધારિયે કે મહારાજ અને બધું આપણે લીધે જ ટકી રહ્યું છે. પણ એ તો માળામાં ઉંચા પગ કરી પડેલી આકાશને થંભાવતી સમજતી દીટાડી જેવું આપણું પરાક્રમ છે.

સેનાપતિ,—એ તો દીક છે કે દેવશત્રુઓ છે અને આપણા બીજા દાનવ નથી કે તેઓએ આટલા પણ આપણને રહેવા દીધા છે.

પ્રધાન,—એશક. નહિ તો શત્રુપત્નીને અને સંતાનના આશાવાળને એકવાર પકડી લેજ નહીને પાછી કોઈ મુક્ત કરે ?

સેનાપતિ,—કદાપિ નહિ. અને તે એ વળી પુત્રપ્રસવ થયા પછી માનભેર અહિં મુકી જાય ?

પ્રધાન,—અહા ! આયુષ્માન કુસારતા પ્રાદુર્ભાવ પછી શી શાંતિ અને પુનઃ સમૃદ્ધિ સંચય થવા માંડી છે ?

લીલાભેદેર થઇ શી બધે, પ્રહ્લાદની-લીલાં
નિર્મળ વાયુ અનુકૂળ શા વાયે છે,

ક્ષેત્રે સમૃદ્ધિ પ્રજ્વળી વધે ! પ્રહ્લાદનીં
જ્વેષ્ઠતે વખતે વરસાદ વરસે છે !

દેવ કે દાનવ ભીતિ નહિ હવે. પ્રહ્લાદનીં
બલે રેયત ચાલે આપણે ચડી ન પુરી

જુની નથી, ન નવી કંઇ દિટે. પ્રહ્લાદનીં
આવે હિરણ્ય પ્રભુ આપણે બતાવવી

આ છે નીતિ સુખાળી તહિં મળે' ! પ્રહ્લાદનીં

પ્રહ્લાદ પ્રભુ તે પ્રહ્લાદ જ નિવડયા છે. અને તેમના
જન્મ વખતથી જે બંધી વળતી દશા છે. માટે હવે તો
મહારાજાધિરાજ હિરણ્ય પ્રભુ પધારે તો આપણે તો આજ
સલાહ આપવી યોગ્ય છે.

સેનાપતિ,—બેશક. પણ સામે કાણ આવે છે ? અરે
એ તો કુલપતિ કુમારનું વર્ષ માંગળિક કરી પોતાના આશ્રમ
બણી સિધાવે છે. ચાલો આપણે પણ આ મહોત્સવની અવશિષ્ટ
યોજના પૂર્ણ કરિયે. (બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ: રાજમહેલનો રણુવાસનો બાગ.

બાળ પ્રહ્લાદને રમાડતી રાણી ક્યાંક સખીઓ સહવર્તમાન
પ્રવેશ કરે છે.

કયાધુ (સવિતર્ક નિઃશ્વાસ),—અહહઃ જને ફરકતી મારી
આંખોએ પોતપોતાનો ભાવ બજવ્યોજ.

માલતી,—નહિ તો બાધ સાહેબ, મહારાજનું ક્યાં તપ
માટે સિધાવવું અને દેવ શત્રુઓનું ચડી આવવું ?

કુમુદા,—અરેરે ! એ તે ઘડી કેમ વિસરાશે ? પીટચાઓએ
આપણને પણ બાધ સાહેબથી છુટાં દીધાં !

કયાધુ,—પણ એવા એવા એ દેવ બલા, નહિ તો,
આપણી મારક, આપણાવાળા કોઇને હાથ કોઈ દેવાંગના
સપડાઇ ગઈ હોત, તો તે પછી આમ આખર છુટી શકત ?

માલતી,—નહિજ.

કય ધુ,—કેમ મારા મીઠલડા બાળ પ્રહ્લાદ, કેવો આનંદ
દતો ?

૨૪

મારા ભાડીલા કોડીલા બાળ પ્રહ્લાદને

શાં રક્ષણ ત્યાંહ હતાં ? શી ત્યાં હતિ ધણી ખમા ?

મુનિ નારદ શારદા ગાયન કીર્તન રાગથી

શા ખીલવિ એલવતા શા છુમ છુમ છુમ છુમ છુમા !

મારાં

ખરે છે સ્વર્ગ તે સ્વર્ગજ, નંદન વન તે તે જ છે

અહ ! દેવોને દેવી નહિ કોઈ છે તૈમના સમાં !

હરિરસ અમૃતરસ, પ્રેમજ બક્તિએ પરાતપરા

મુજ બાળે પીધા મેં પીધા પછી કરી તમા ?

મારાં

કુમુદા અને માલતી,—અરેરે ! બાઈસાહેબ. અમે તો તે સુખનાં અભાગિયાંજ રહ્યાં કે ? તમે પણ અમને નહિ સંભાર્યા ?

કયાધુ (સ્મરણપૂર્વક),—પણ હજૂ પ્રાણનાથ કેમ ના આવ્યા ? સમય તો ઘણો વીતી ગયો. દીર્ઘાયુઃ કુમારને પણ આજે વર્ષ પૂરું થયું. કુલપતિની મંગલાશિષ સાથે પ્રાણનાથની એ હોત તો કેવું સારું ?

કુમુદા (આશ્વાસન આપતી),—બાઈસાહેબ, ચિંતા ના કરો. પ્રભૂ હવે આજકાલ આવ્યામાંજ.

માલતી,—મેં પણ ઉડતી અશ્વા સાંભળી છે કે મહારાજને તમામ ઇષ્ટિસિદ્ધિ મળી છે.

કયાધુ,—સખી ત્યારે તો તારા મુખમાં ગોળ !

કુમુદા,—પનો'તા પ્રદ્ધાદ કુમારના પ્રાગટ્ય પછી સધળું એ સુલભ છે.

કયાધુ,—એમજ દીર્ઘાયુઃના જન્મ પછીજ હું પણ અંધનથી મુક્ત થઇ છઉં. અને તેના પ્રથમ સંસ્કારો પણ અમરાવતીમાં જ આપણા કુલપતિના શિષ્ય અને દેવગુરુના શિષ્ય કચકુમારને હાથેજ થયા છે.

માલતી—કચકુમાર છે તેજ કે જે આપણા કુલપતિ પાસે સંજીવની વિદ્યા શિખતા હતા, અને—

કયાધુ,—હા, હા. તેજ કેવા સૌમ્ય છે ?

કુમુદા,—ત્યારે તો બાઈ સાહેબ, આપની બહુજ આગતા સ્વાગતા થઈ હશે ?

કયાધુ,—હા. એમજ (વળિ સ્મરણપૂર્વક.) પણ સખી જો ને, જઈને દરબારમાં ખચર કાઢને કે મહારાજના કંઈ સમાચાર આવ્યા છે. બાળ પ્રહલાદ ઉત્સંગમાં છતાં, અને આ મંગળ નાટારંભ છતાં પણ પ્રાણનાથ વિના બધું નિશ્ચેતન લાગે છે. (રાણી નિઃશ્વાસ મૂકે છે. માલતી જાય છે.)

કુમુદા (પુષ્પાક્ષતથી વધાવો જોઈને),—બાઈ સાહેબ, મહારાજ આ ઘડી આવવા જોઈએ,

કયાધુ, (સહર્ષેત્સાદ),—હા. ખરે માફ પણ વામ નેત્ર શરકે છે.

(નેપથ્યમાં પ્રતિહારની નેકી સંભળાય છે. માલતી સસંબ્રમ પ્રવેશ કરે છે.)

માલતી,—બાઈ સાહેબ, મહારાજ—

યાધુ (સ્નાંદ),—સખીઓ પૂજા સામગ્રી લાવો અને રુદ તું લગાર લે આ બાઈને.

હિરણ્યકશિપુ (પ્રવેશ કરતાં),—હંત, સધળા મનોરથ સિદ્ધ થયા છે. હવે ઈદ્રાદિક તો શું પણ હરિહર વિરંચિના શા બાર છે કે મારી ગતિ વિશ્વસસમસ્તમાં એ રોધી શકે ?

કયાધુ (સુવર્ણ પુષ્પ અને મૌકિકાદિથી વધાવનાં અને નિરંજન આર્તિ ઉતારતાં),—સ્વામિનાથ સ્વાગત !! (કુમાર

પ્રલ્હાદને પોતાની પાસે લેઈ આગળ ધરીને) પ્રાણીતાય, આ આપણો કુમાર !

હિરણ્યકશિપુ (સસંભ્રમ, સ્વગત),—વદંતા સાંભળી છે કે આ માતા અને બાળકના દેહ અને હૃદય દેવાદિ સ્પર્શથી કલુષિત થયા છે તો મારેએ તેમનો સ્પર્શ કરવો કે કેમ ? પણ, કંઈ નહિ. જોયા પરીક્ષા કર્યા વિના સાહસ નહિ કરવું. (પ્રકાશપણે પ્રલ્હાદ કુમારને લેતાં) વત્સ ચિરાયુઃ રહો અને બાપ કાકાથી પણ વધારે પ્રકાશો ! (એમ કહી ચુંચન લે છે અને રમાડે છે. બાળક હસે છે.)

કયાધુ અને સખીઓ,—તથાસ્તુ.

કયાધુ,—હૃદયવસ્ત્રમ, કુશળ તો છો ના ? સખીઓ જાઓ મહારાજને મંગળસ્નાન કરાવવા સર્વ સાહિત્ય સિદ્ધ કરો. આજે હું સ્વતઃ સેવા કરીશ. કેમ પ્રિય સ્વીકારશો ના ?

હિરણ્યકશિપુ,—એમાં તે વળી પ્રશ્નાવકાશ ? (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળઃ દરબારગઢનો એક ભાગ.

વિદૂષક (કપાળ ઠોકતો),—વળી પાછા મો'કાલુન મામલા ! એ તે વળી કાલુ ડાહ્યલું થયું કે આવતાં ને વાતજ

દેવતાઓની ચડાઈની અને મહારાણીના બંધનની અને હરણની વધાઈ ખાધી ? એ પેલા ઠયરા કંચુકી વિના બીજા કોઇનું કારસ્તાન હોય નહિ.

(કંચુકી ધુળતો ચરચરતો છડી ટેકીને પ્રવેશ કરે છે.)

કંચુકી (સચ્ચિત),—આ વનમાંથી નિકળ્યા અને શકમાં પેદા તો એ કોઈ જંપવા દેતું નથી ?

વિદૂષક,—કાકા, કાકા હવે તો જંપ તમારે માટે પેલા નરકમાં—અરે ! સ્વર્ગમાંજ સંધરી મુક્યો છે તો. શકમાં પેદા અને તે એ શક ચક્રવર્તી થયા એટલે તમારે માટે તે બીજું કંઈ બંધ બેસે ?

કંચુકી (સંકોધ),—ચૂપરે ચાવળા, ઝાઝી તિડપાંચ ના કર. તું મહારાજનો માનીતો હો તો બલે—પણ મહારાણીનું અમારું બળ તે' નથી બેયું. પણ મારે ક્યાં તે કુમક બેઠયે છે ? ઉભો રહે લગાર તારી મસ્તી કિતાઈ (કહી મારવા બચ છે અને ઠોકર ખાય છે, અને લથડી પડે છે.)

વિદૂષક,—કાકા સાહેબ, દાદા સાહેબ, ધીરા યાવ, આમ આટલી બધી ઉતાવળ શું કરવા કરો છો. તમને બોંચ ઉતારવાને તો બેકોકવાર છે.

વિદૂષક,—હી: હી: હી: હી: (હસી પડે છે અને ચપટી વગાડે છે.) બાદશાહ, સલામ. આમ લડવામાં શો માલ આવો કાંઈક ગોઠ કરિયે.

કંચુકી,—ડીક ડીક.

વિદૂષક,—કહોને ત્યારે આ નવું વાદળ કાણે ઉઠાવ્યું. અહિંયાં સુખે ખાવા દેવું છે—અને કારભાર કરવો છે કે પાછી એ'ની એ મો'કાણના છાન્નિયાં લેવરાવવાનાં છે અને રાન્નિયા ગવરાવવા છે? મહારાજને આ ચડાવ્યા કાણે ?

કંચુકી—બાપુ, મેં તો લગાર હકીકત કહી ?

વિદૂષક—બાપુ, મેં તો લગાર હકીકત કહી. (એમ કહી ચાળા પાડે છે.) એમ કહોને કે બાખડી ભેંસના મીઠા દૂધમાં એળિયો—અરે ! હાળાહળનું ટીપુંજ તમે પાડ્યું !

કંચુકી—પણ મહારાજને કાને તો ઉડતી ગામ ગપ ક્યારનીએ આવી હતી. તેવામાં કુલપતિ શુક્રાચાર્યે વાત ઉકાંસી આપી !

વિદૂષક,—અરે ! લડાઇનું કાલ્પુતજ એ છે ને. આ શુકર મામાથી તો હું યાઝ્યો ! બ્રાહ્મણભાઇ છતાં મોદકપુરી અને શ્રીખંડ દૂધપાક મુકીને જઇને લડાઇની ગમાણમાં ડાચું ધાલે છે ! કાણ તો કોઇક નરજ શ્યાણ !

કંચુકી—(ગભરાઇને),—ચૂપ કોઈ સાંભળશે !

વિદૂષક,—ત્યારે એમની ગાલ્લીએ ખેસી ખાઓ લાડવો ! મહારાજને કહીશ કે મને હવે કંચુકીનું કામ સોંપો, હું પ્રશ્નાદ કુમારને ઠીક ખીલાવીશ, ખેલાવીશ એને સાથે લઇ જવ લડાઇમાં આ કંચુકી દાદને !

કંચુકી,—હાં, હાં, હાં. (નેપથ્યમાં નેકીનો અવાજ થાય છે.)

બંને,—અરે આલો. મહારાજ દરબારમાં પધારે છે. આપણે પોતપોતાની જગા સંભાળી લેઈએ.

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ: સભાસ્થાન. મહારાજાદિક સર્વ પરિચ્છેદ સહવર્ત-
માન યથાસ્થાન બિરાજેલા છે.

હિરણ્યકશિપુ (દંત કચકચાવતો અને અધરોડ કરડતો
અને દાખતો સાવેશ),—શું તે સહસ્ત્રવાર હારી નાઠેલો
સહસ્રાક્ષ આમ હિંમત કરી શક્યો ?

૨૫

સુતો સિંહ જગાડું છઉં આમ, દિલે ન ડર્યો એહ જરી રે.

છંછેડું છઉં ભુજંગમ શ્યામ, દિલે ન ડર્યો એહ જરી રે.

જવાળામુખમાં એણે તે ઝંપલાવ્યું, દિલે ન ડર્યો.

દાવાનળ બળતામાં ઝોકાવ્યું, દિલે ન ડર્યો.

બૂલ્યો બૂલ્યો જે ખાધી એ બધી હાર, દિલે ન ડર્યો.

બૂલ્યો બૂલ્યો જંગે ભર્યો અહંકાર, દિલે ન ડર્યો.

બાણ્યો એણે હિરણ્યાક્ષ સમ અસ્ત, દિલે ન ડર્યો.

કરશે હિરણ્યકશિપુ સૌ ઉદ્ધસ્ત, ભલે ન ડર્યો એહ જરીરે ”

(સર્વ સભા કંપે છે.

શુકાચાર્ય,—ચિંતા નહિ મહારાજ. આમ કરીને તો
શત્રુઓએ આપણો ઉપકાર કીધો છે. એમનો અનાચાર એમના
શાસનનું કારણ છે.

હિરણ્યકશિપુ,—ખેશક. કેમ પ્રધાનજી, કેમ સેનાપતિજી !
બંને (હાથ જોડીને),—

૨૬

અમને શું ત્રચારો મહારાજ ?

વજ્રકાય જામી, સહુ સિદ્ધિ પામી, અખંડિત નામી,

અતુળ બળી.

પૂરણ કામી, વિશ્વ વિશ્રામી, અતિ ઉદ્દામી કીર્તિમળી,
અમમાં ખામી, હામો કામી, લઈ ન નિધામાં લગાર,
સોંપો કામ, કરિયે તમામ, રહિ હાયામાં તમારી—

અમને.

અમે તો આપના આગાના ધનુષ્યથી છૂટતા બાણ છઠ્યે.

હિરણ્યકશિપુ (વિશેષ ઉચ્ચતાથી),—નહિ નહિ, પણ
તમે અમારી ગેરહાજરીમાં શું જોર માર્યું ?

વિદૂષક (પ્રવેશ કરતાં સાંભળીને),—કંઈ નહિ મહારાજ.
એના કરતાં તો મેં ઠીક કીધું આપની સાથે રહીને. કેમ
સાચું ના ?

સેનાપતિ,—ચાવળા, અહિં તારે અડપલાં કરવાનો
વખત નથી.

હિરણ્યકશિપુ (સોત્તેજન),—ખરૂં કહે છે વિદૂષક એણે
એનું કામ બજાવ્યું છે, અને અમારો નર્મ સચીવ તે બજાવ્યો જશે.

વિદૂષક (પોતાની પીઠ ડોકતાં),—સાબાશ ચાવજેરાવ.

હવે તો તમારી બૂજ જણાઈ. પણ પકવાન્નની બૂરો હડતી
હોય ત્યાં આ બ્રહ્મદેવનો ઝપાટો જોઈ લો.

હિરણ્યકશિપુ (વિશેષ કરડાકીથી),—પણ તમે અમારા
કાર્ય સચીવોએ શું કીધું-કે જેમને બંદેસે હું માફ રાજ્ય અને
રાણી મુકી ગયો હતો.

૨૭

કર્યું કાંઈ ન કરવાનું કામ, ગુમાવ્યું રે—

નાડા રણેથી, શરમપણેથી, રાજ્ય પાટ રાણી તણી ચિંતા
નહિ આણીરે !

જીવ ઊગાર્યા, ઠેરે ઠેર હાર્યા, શત્રુ સત્તા વધી થવા દિધી
ધૂળધાણીરે ! કર્યું

શુક્રાચાર્ય,—મહારાજ, શાંત થાવ. એમનો કાંઈ દોષ
નથી ચારે તરફથી તડુકતા કેસરીઓ આગળ ગોવાળ વિનાનું
ઘણુ તે ક્યાં સુધી ટકી શકે ?

વિદૂષક (બાજૂએ),—મારા બાપ ! શુક્રર મામાને
હમજાવતાં ઠીક આવડે છે. જોને મહારાજ કેવા ટાઢાટમ થઈ
ગયા ?

હિરણ્યકશિપુ,—ઠીક. આલો સધળું સૈન્ય વેહેતું કરો,
અને તેમને પોતાની શરમિંદી હવેના પરાક્રમથી ઘોષ નાંખવા દો.

૨૮

સહુ રણમાં ઝુળે, શત્રુ હાથડાં ધુળે,
કીર્તિ ધેનું દુઝો, શરાતન એ બુઝો—

લહો કાંઈ ના બિજું ત્રીજું છેક ધૂમો ધમધમ, ધૂમો ધમધમ.
મુકો ધરખાર ને કુટુંબ પરિવાર ભૂલો સંસાર તનમન ધન
લડવું લડવું લડવું નિઃશંક ધૂમો ધમધમ, ધૂમો ધમધમ.

સર્વે,—ખેશક, એમજ.

વિદૂષક,—પણ બાપલિયા. હું એમાં નહિ તો લશ્કર
સાથેના રસોડાખાના ઉપર મારી ચોકી રાખજો એટલે બસ થયું.
(હિરણ્યકશિપુ વિચાર ઇસ્ત.)

પ્રધાન અને સેનાપતિ (પરસ્પર જનાંતિક),—આપણું
તો ધારેલું ધૂળ મળ્યું ! આપણે તો મહારાજ આવે ત્યારે
આમ કહેવું, આમ કહેવું કરતા હતા અને આતો કાંઈ આભ
શટયું. હશે, માથે પડી તે વિશ્વે દેવા ! (પ્રકાશપણે.) મહા-
રાજ, સર્વ તૈયારી છે. આ પ્રયાણ કરિયે.

(જવા તૈયાર થાય છે.)

હિરણ્યકશિપુ (સનિશ્ચય),—અથવા, મારે એ સેનાનું
કે કાંઈનું કામ નથી. જે સેનાએ અને મંત્રીશ્વરોએ તાળુંજ
પોત ગુમાવ્યું છે, તે શું દળદર વાળવાના છે ?

વિદૂષક,—મહારાજ, બધું માંડીવાળો અને અમો મામા
બાણેજને જવા દો. એતો હું અને શુક્રર મામા, પેલા કચકા
અને ગુરકાકાને પ્હોંચી વળીશું. તેમના તારેતાર ઉગેડી નાંખીશું.
અને અમૃતનાં કુંડે કુંડાં ઢીચી આવીશું.

શુક્રાચાર્ય (સકોપ),—ચૂપ રે આવળા !

હિરણ્યકશિપુ (સદ્ગોપાવેશ),—અસ, અસ. હું એકલોજ રજી ચડીશ.

કરું કરું સંચામ, તોરું શત્રુ હામ, કિલ્લા મુકામથી સંહારું હું !
 ધુમું હું ઉદામ, મોહું સૌની મામ, કરિનાંખું કામ ને સંહારું હું !
 ભાગે ભવ્ય સ્વર્ગ, લાગે લોક વર્ગ, ઝગે સર્વ સર્ગ, એ સંહારું હું !
 પ્રલયો કરાળ, કલ્પાંત કાળ, અતિ હ્ય જાળયો સંહારું હું.
 તોમર ત્રિખંડ, બાલા પ્રચંડ, અસિશર ઉદ્ધર્થો સંહારું હું.
 ખટવાંગ સાંગ, પરશુ મહાંગ, હળ મુશળ સાંગથી સંહારું હું.
 ન નંપાવું લેશ, કંપાવું અશેષ, ઝંપાવું બેશ, સંહારું હું.
 સ્વર્ગ મૃત્યુ છેક, પાતાળ એક, કરું એકમેક સૌ સંહારું હું.
 (સર્વ સભા પુનઃ કંપે છે.

શુકાચાર્ય,—ધન્ય છે, ધન્ય છે મહારાજ. હવે તો હિરણ્યાક્ષ અને ક્યાધુની વૈર નિર્યાતના થશે.

હિરણ્યકશિપુ (સોદ્વેગ),—

હાય રે હાય દહાય ક્યારે બુઝાવું ?	
શત્રુને સીધી સા રીતિ સુઝાવું ?	હાય૦
બંધુ હા ! બંધુ જોવા હા ! ઉઘાખ્યો !	
રાણી રિખાવી શો પુત્ર સંતાખ્યો !	હાય૦
કાળ અનંતે ચાવંતે ન થાગે	
રિપુ રિપુ હલ્ય હલ્ય દંત બાગે ! !	હાય૦

કચડ કચડ ફૂર કોપે હું ખાવું
ભચડ ભચડ નિત્ય તોયે ના ધરાવું!!! હાય૦
(પડદો પડે છે.)

દ્વિતીયાંક સમાપ્ત.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ: અંતરિક્ષ.

દેવદૂત (સચિંત અને સવિતર્ક પ્રવેશ કરતાં),—

૧

મોળા બ્રહ્મદેવ સંભુ (૨) !	
વર વરસો વણુ વિચારે (૨),	
હુમે બહાણુ આવ્યાં કિનારે !!	મોળા૦
જાયે બધું ધૂળ મળ્યું,	
દેવાદિકે બૂળથી રળ્યું,—	
નીતિ કળા ન પામે પારે ! મોળા	બ્રહ્મદેવ૦
રડાં ભૂડાં એક લેખો,—	
કરતાં તપતે રાજ દેખો,—	
આંજ નાંખે આપને ત્યારે !	મોળા૦
વૃત્રાસુરે, બૃસ્માસુરે	
હંકાવ્યા ? હંકાવે આ શું રે !!	
હિસ્મકુશિપુ આ વારે !	મોળા૦

અહહ ! ખરેજ આ ખંતે દેવાધિદેવ બહુજ બોળા છે. અને તેમના બોળપણમાંથીજ આ ત્રિલોકીમાં દેવાસુરોની ધણીક ધુંચવણો ઊભી થાય છે. નહિ તો મંત્રબળ, તંત્રબળ, અને યજ્ઞાદિ યંત્રબળવાળા દેવતાઓ આવા સર્વથા હીન દાનવોથી પરાભવજ પામે ? પણ આ તો ધમ્મું સોનું વાયે જાય છે ! જ્યારે એક તરફથી ઇન્દ્રાદિક રણક્ષેત્રમાં આઘાત કરીને, અને ગન્ધર્વા-પ્સરાદિક સ્મરક્ષેત્રમાં વિજય વર્તાવીને જગત્ સ્વાધીન કરે છે, ત્યારે બીજી તરફથી રાક્ષસોના કૂટતપાદિકથી બોળવાઇ જઇ તેમને અપૂર્વ વરદાન સિદ્ધિ આપી, આ દેવતા માનવોથી અજ્ઞેય અને સર્વોપરિ કરી દે છે ! અને દેવાસુર સંગ્રામ નિત્ય કાળનાં જામી રહે છે. (પરિક્રમણ કરતાં સ્તંભીને) પણ અરે હું ક્યાં આવ્યો ? વિચારમાં અને વિચારમાં કાંઈ જાણ્યુંજ નહિ.

૨

ઉપજાતિ છન્દ.

અહા ! મુક્યું સ્વર્ગ કહિ પછાડી !

વૈદ્યું કૈલાસ ભુલ્યો અનાડી !

જોવું રહ્યું ખાસ જ સત્ય-લોક,

બ્રમે રમે નારદ જ્યાં અશોક !!

ધૂનમાં અને ધૂનમાં હું ભૂલી જ ગયો કે મને મહેન્દ્રે આજ્ઞા કીધી છે કે-અગ્નિમિત્ર, જા જઇને દેવર્ષિ નારદમુનિને ખોળી કાઢ, અને દેવ ગુરૂ બૃહસ્પતિનો નીતિમંત્ર તેમને આપી આવ, કે દ્વાનવરાજ વિજય તો પામ્યો છે, અને દેવ પક્ષનો હાલ પરાજય છે, તોપણ શત્રુના અંતર્ગૃહમાં જ કંઈ ભેદ રચી

કાઠો. તો હવે એ વિશ્વજીવી મહાત્માને તે મારે ક્યાં જોવા ?
ચૈકુંઠ અને કૈલાસમાં તેમની ખોળ કરવી હતી, અને સત્ત્વ
લોકમાંએ તેમને જોવા હતા, પણ તે તો હું અનાડી કંઈનાં કંઈ
ભૂલી આવ્યો ! હવે કેમ કરવું ? (હિન્મૂઠ સતો સચિત
વિચારમત ઉભો રહે છે. એટલામાં વીણુનાદ સહિત “ નારાયણ,
નારાયણ ” ભજનની મધુર ધ્વનિ સંભળાય છે. અને)

નારદમુનિ (પ્રવેશ કરીને),—વત્સ યજ્ઞમિત્ર, શા વિચારમાં
છે, અને ક્યાં જાય છે અને કાને ખોળે છે ?

યજ્ઞમિત્ર (ભક્તિપૂર્વક પ્રણિપત કરીને),—ધન્યભાગ્ય !
ભગવન્ આપને જ ખોળતો હતો ! દેવતાઓનું ભાવી પ્રબળ
લાગે છે, કારણ કે અમ જોવાનાં સ્ખલિતોના પણ દોષ આમ
સહસા તૂટી જાય છે.

નારદમુનિ,—ભગવાન્ શતકૃત મહેન્દ્ર કુશળ તો છે ના ?
દેવગુરૂ મહારાજની હાલ શી યોજનાઓ ચાલે છે ?

યજ્ઞમિત્ર,—ભગવન્, યશઃકાય અને દેવરાજ્યશ્રીનાં અંગો
સિવાય બાકી બધું કુશળ છે. અને દેવગુરૂની યોજનાઓ નારદ
ભગવાન્ના હસ્તાવલંબન વિના તદ્દન નિર્બળ પડે છે. માટે જ
મને આ ચરણસમીપ તેમણે અભ્યર્ચના સાર મોકલ્યો છે.

નારદમુનિ,—સત્વર કહે ત્યારે દેવાધિદેવની અને પરમ
ભગવાન્ આંત્રિક મુનિની શી આજ્ઞા છે.

યજ્ઞમિત્ર,—બ્રહ્મવરથી અજેય અને અબેદ્ય હિરણ્મ
યનવની પ્રબળ સહુચ્છામાં દેવપ્રકાશ અસ્તપ્રાપ્ત થયો છે, અને

અમારી ગતિ મતિ કુંઠિત થયી છે, અને આપ તો વિશ્વગતિ છો—તો આપે આટલું દેવકાર્ય અવશ્યે કરવાનું છે. આમ, આમ (એમ કહી કાનમાં કહે છે.)

નારદમુનિ,—ભગવન્તોને નિવેદન કર કે આપ નિશ્ચિંત રહો ! સર્વ શ્રેય જ થશે.

યજ્ઞભિત્ર,—એવમસ્તુ ! આગ્રહ ત્યારે ? (જાય છે.)

નારદમુનિ,—અસ્તુ. હું પણ ત્યારે કર્તવ્ય સાચવું. (આગળ જોઈને) અહો ! આ કાણુ આવે છે ? હા, એ તો દાનવેન્દ્રનો નર્મસખા ચપલક વિદૂષક. હાથમાં તેનો થોળના પ્રહ્લાદ કુમાર સાથે થઇ છે એટલે તે પણ આટલામાં જ કાંઈ હશે ? જોઉં જોઈ અમરાવતીમાંના બીજ નિક્ષેપે આ બાળ-વૃક્ષમાં કેવી અંકુરસ્ફુરણા વિસ્તારી છે !

(એમ કહી અદશ્યભાવથી શોણિતપુર પ્રાન્ત પ્રદેશમાં પરિક્રમણુ કરે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

શોણિતપુરના રાજ ઉદ્યાનના એક ભાગમાં વિદૂષક અને પાછળથી પ્રહ્લાદ કુમાર અને કમલા તથા રમણી.

વિદૂષક (હરખાતો હરખાતો પ્રવેશ કરીને),—યાર, હવે તો ઘાટ ઠીક ગોઠવાઇ ગયો છે. કુમાર પ્રહ્લાદની સાથે રહેવામાં કાંઈ કાંઈ તેમના નાજૂક હાથનો ખારતો પડે છે, પણ

તત્તવ તત્તવ ઉડાવવાનું હીક મળે છે એટલે આથી તો પેલા તપોવનવાસનો અને લડાઇ બડાઇનો બધો ખંગ વળી ગયો. (એમ કહી કંઇ કંઇ ફળાદિક જલદી જલદી મ્હોટે મ્હોટે કોળિયે ટાળાટિંખળ બરેલા ચાળા ચિન્હ કરતો ડબકાવવા માંડે છે ?

કુમાર પ્રલહાદ (સસંભ્રમ પ્રવેશ કરતાં),—અલે માલું માંકલું કાં જતું લલું. કમુખ્ડેન, લમની માછી, હાં-હાં-હાં-માલું માંકલું લાવ. (એમ કહી રૂદન કરતો આમતેમ દોડે છે.)

રમણી,—બાપુ, કુમાર, આમ દોડિયે નહિ. બેટા પડી જશે. ઉભા રહો. બાઇ. હમણાં તમારું રમકડું લાવિયે છધયે.

કમળા,—મારો રડયો, ચાવળો તે ક્યાં નાસી ગયો હશે કે બરાઇ પેઠો હશે. ન્હાના બાળકથીએ તેનું તોફાન ?

રમણી,—કંઇ બાઇ પાસેથી ફળખળ કે મેવા મીઠાઇ લઇ સટક્યો હશે તે બરાઇને ગળકતો હશે !

કુમાર,—હા લે માછી બા. માલી દલાખ લેઈને જતો લલો છે. અલે નાલંગી અને બદામ છાકલ પણ પલાવી છે.

રમણી,—કમુ ખ્ડેમ, જોને બા મુઓ કાંઈ આટલામાં જ હશે.

વિદૂષક (બરેલે મ્હોએ આગળ આવીને),—હા ઉફ.

પ્રલહાદ (પકડીને, કેથ ખેંચીને મારતાં),—પકલ્યો છે. પકલ્યો છે—હવે ક્યાં જવાનો છે ? લાવ, માલી દલાખ, માલી નાલંગી, માલી બદામ, માલી છાકલ ! હાં, હાં, હાં. (એમ કહી રૂદન કરે છે અને મારે છે.)

રમણી,—કુમાર, એ રડવાને તો કાંઈ ધાએ નથી પડવાના. તમારા હાથમાં વાગશે. જો ભાઈ દુઃખવા લાગ્યું ખરૂં. (હાથ ધીમેથી રહી દાબે છે અને કુમારને પાસે ખેંચી લેછે.)

વિદૂષક (વગર બોલે ચાલે રહ્યું સહ્યું ઉતાવળે ખાધ જતાં),—જો, જો, અરર, અરર. (થોડીવાર રહીને) હાથ, હાથ.

કમલા,—મારો પીટયો કળંદ, બધું ઝાપટી ગયો. આ અચુકલો ભાઈએ ગળે અટક્યો ! એને તે હવે શું કરિયે ? મહારાજને અને દેવીને આ માટે કહેવું પડશે.

કુમાર (વિદૂષકનાં ટોળ ટિંખળ જોઈ હસી પડીને નાચતાં),—હછે. દલાખ બલાખ ખાધ ગયો તો છો ખાધ ગયો. માલો માંકલો છે કની. આપુને અને બાને ના કહેતી. એવો એવો પણ બલામણ છે જો ! કેમ માછીયા, કેમ બહેન.

રમણી અને કમલા,—હા ભાઈ, અહા ! કેવો ડાહ્યો છે અમારો પ્રહલાદ ભાઈ ! ?

પ્રહલાદ,—જેજે હો માકલા, માકલા, રહીથી એમ ચોલી ના ખાતો, નહિ તો પરમેશ્વરનો ચોલ થઈ જાય.

વિદૂષક,—મહારાજ આવું આવું રોજ મળે તો એકવાર તો શું પણ હજારવાર ચોર બલેને થઈયે.

રમણી,—જો રડ્યો ! હવે આ ઘડમાં કાંઈ વીણામણ છે કે ?

કમલા,—એના કરતાં તો આપણા બાળકુમાર સારા નહિ ?

પ્રદહાદ, — માછીબા, કમુ બહેન માલો પેલો ઘેલો અને પેલી ગાલી મંગાવને. (વિદૂષક.) ના, ના માંકલા પેલી દલી દીક પડે છે. હું નાંખીજ તે તું દોડીને લેઈ આવીજ ને ?

વિદૂષક, — હારે દાદા આવી દડી તો શું પણ પેલા દળ, મગજ, જે કળીના મોઢકિયા દડા મંગાવશે અને ઉછાળશે તો આમ અદરને અદર આ ગોલખમાં જ ઝીપી લેઇશ. દીક કેની મહારાજ-લાત્રો લેઈ આવું (એમ કહી ચાળા કરતો આમ તેમ દોડાદોડ કરે છે.)

પ્રદહાદ (હસતાં), — હા: હા: હા: અલે ઉભો લે-ઉભો લે-માલે દલી નથી જોઇતી. માલેતો બાએ પેલી લમવાની બાજી આપી છે તે જોઇએ છે. માછીબા પેલું છું છું કહે છે ? એલાવત હાથી, અને ઘોલા અને લાજ અને પલધાનને ?

રમણી, — હા બાઇ શતરંજ, પણ હજૂ તમારે તે રમવાને વાર છે ?

વિદૂષક, — ત્યારે મહારાજ પેલાં જલેખીનાં કુંડાળાં, અને ઘેબર સૂતરકેણીની પતરીઓ, અને સેબોની ભૂલભૂલામણી જાળાઓ—અને—અને—

પ્રદહાદ, — બજ, બજ, માલે તે નથી જોઇતું. તને કાણ બોલાવે છે તે—(એમ કહી તમાચો મારવા જાય છે. વિદૂષક ખસી જઇ ગુલાંટિયાં ખાઇ જાય છે અને વળી નવું ટીખળ કરે છે.)

કમળા, — કેમરે ચાપળા કંઈ બહુ મસ્તીમાં આપ્યો છે કે ?

રમણી,—પ્રિય કુમાર, તમારે માટે પેલું ચિત્રમટા મંગાવું?

પ્રદહાદ,—કિયું? પેલાં કૈલાઠ, અમલાવતી, ચંદલમા, ઇંદલ ભગવાન, અને વડી પેલા છમુદરમાં છાપનાં કુંડાલામાં ઘુતેલા વિઘ્નુ ભગવાન અને ખીન્ન છે તે?

વિદૂષક,—અરે, અરે એ ક્યાં વળી નામ દીધાં? બાપુ બાલુશે અને જોશે તો મારશે.

પ્રદહાદ,—બાપુ છાના મારે જે? ચાલ. માલે તો, ના, એજ જોધ્યે. હાં-હાં-હાં.

કમળા (ખીજે ધ્યાન ખેંચતાં),—કુમાર, જુઓ જુઓ આ તમારું હરણું આવ્યું, જુઓ પેલો પોપટ રહ્યો, અને આ અહિં મોર નાચે છે.

રમણી,—હારેં હા. ચાલો બાઈ જોવા જઈશું.

વિદૂષક,—મહારાજ, જુઓ જુઓ હું હરણુ ચાઉં, મોર ચાઉં—(તેના જેવા ડોળ કરે છે અને જુદા જુદા અવાજ કાઢે છે. અને કુમારને ખીલાવે છે.)

પ્રદહાદ,—હજી તાલે, તું બાને નહિ ખોલાવી લાવ, કમુ મહેન, માલે તેને કંઈ કહેવું છે.

કમલા,—મને કહોને બાઈ.

પ્રદહાદ,—તા હું તો એનેજ કહીશ. (કમલા જાય છે.)

રમણી,—ચાવળા બાઈ, ચાવળાબાઈ આપણા બાઈની આગળ કાંઈ નાચશે ગાશે નહિ કે?

વિદૂષક,—હારે બા. જોજો ત્યારે હોં મહારાજ શું
કહું છઉં.

૩

મને લાડું ખાવાની ટેવ છેજી રે
અમે રસિયા અકરાંતિયા સવાદિયા. મને૦
લાડું મળે ન તો જલેખીથી ચલાવિયે
ખાનું ઘેબર બસે સેવ છેજી રે—
અમે રસિયા અકરાંતિયા સવાદિયા. મને૦
કોઈ કોઈ ન આવું હોય રોજ રોજ તો
શ્રીખંડ દુધપાક રસરેલ છેજી રે—
અમે રસિયા અકરાંતિયા સવાદિયા. મને૦
બાકી મુકું ન આડે હાથે ઝપાડું કાયામાં
જ્યાં લગી આ જીવ છેજી રે—
અમે રસિયા અકરાંતિયા સવાદિયા. મને૦
મુઝાં મડદાં અમારાં જમવા પાછાં આવે,
શ્રાદ્ધે પિંડે ધી અમ દેવ છેજી રે—
અમે રસિયા અકરાંતિયા સવાદિયા. મને૦
(નેપથ્યમાં.)

અરે ! આવળેરાવ મહારાજ, તમારાં બટાણી યજમાનનું
નોતરું કહેવાને આવ્યાં છે. બહેલા થાવ-બહેલા.

વિદૂષક,—(સાંભળીને),—એ આવ્યો હોત-મહારાજ,
બા સાહેબ આ પાધરોજ આવ્યો હો. ઘેર આવી ગંગાને તે
પાછી કયાં ઠેલિયે.

બંને,—ઠીક.

પ્રદહાદ,—માછીબા, માછીબા મને પેલી માછલાના અવતાલની, અને પેલા કાચાના અવતાલની વાત નહિ કહો. અને પેલી, પેલી—

રમણી,—કહીશું, હો બાઈ.

પ્રદહાદ,—કમુ બહેન હજૂ કેમ ના આવી માછીબા. જાને જઈને તું જાને ખોલાવી લાવને માથે કંઈ કહેવું છે.

રમણી,—કોઈ આવે એટલે જાઉં બાઈ, તમને એકલા ના મુકાય.

પ્રદહાદ,—ના, ના, માછીબા, બહેલી જા. હાં, હાં, હાં, મને બીક નહિ લાગે. હું નહિ લલું હલિ, હલિ કહીજતો.

રમણી,—ઠીક ત્યારે બાઈ અહિંજ રહેજો હોં. કંઈ જતા નહિ. ઈષ્ટદેવ દીર્ઘાયુઃ કુમારતું રક્ષણ કરો. (જાય છે. દીવ ખેંચાતાં) બાઈ મને રહેવાદે, ને હમણાં કમુ આવશે.

પ્રદહાદ,—ના, હાં, હાં. હાં. (રમણી જાય છે. પ્રદહાદ હરિસ્મરણ કરતો આમ તેમ રમે છે.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ: ઉપરતુંજ ઉદ્યાન.

નારદ મુનિ—(વીણાનાદ પૂર્વક હરિભજન ધ્વનિ લલ-કારતા પ્રવેશ કરતાં સાનંદ અને સસંતોષ),—હંત. દેવ

સોભાગ્ય બળવાન છે. બીજા સુક્ષેત્રમાં રોમાંચ છે. અને તેનાં આશ્વાજનક અંકુર ફુટવા લાગ્યાં છે. પણ તેનાં મૂળ સમયે સમયે જળ સિંચન કરી પોષવાં અને દઢ કરવાં જોઈએ છે. દીક ત્યારે કુમાર પ્રહલાદ આદિ ઉદ્યાનમાં એકલો છે, તે જાઉં, જોઉં અને યથોચિત પ્રયોગ કરું. (એમ કહી પ્રરિક્તમણુ કરે છે.)
પ્રહલાદ (પ્રવેશ કરતાં, નાચતાં અને આનંદથી ગાતાં),—

૪

હલિ, હલિ, હલિ, હલિ, હલિ લે હલિ !

માલો હલિ લે હલિ

મીઠા મેવા શો ગલી

ના દલાખ લે ગલી

બલે સાકલ બલી !

માલો હલિ લે હલિ !

હાલ, હલિ, હલિ, હલિ, હલિ લે હલિ !!

નારદમુનિ,—વત્સ શું ગાય છે ? મને નહિ શિખવે ? તને : કોણે શીખવ્યું ?

પ્રહલાદ,—કેન છિખવે, મને માલે મને છિકવ્યું. લો તમે એ માલી છાયે ગાઓને. (બંને ગાય છે અને સાથે નાચે છે. વીણા ગાન ચાલુ જ છે.) આતો બહુ છાહું વાગે છે. ફલી ફલી વગાલો. અને પેલું તમે ગાતા તે ગાઓને.

નારદમુનિ,—કુમાર, જો ત્યારે તું પણ શિખ.

“ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ,

“ બજમન, નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ. ”

પ્રહ્લાદ (ગાય છે),—

“ નાલાયન, નાલાયન, નાલાયન,

“ ભજમન, નાલાયન, નાલાયન, નાલાયન. ”

નારદમુનિ,—ધન્ય છે, ધન્ય છે. જો, જો વત્સ, આ મંત્ર ભૂલતા નહિ હો. રાત્રે, દહાડે, સૂતાં, ખેસતાં, ઉઠતાં, કંઈ નહિ તો મનમાં એ જપ્યા કરજો. અને ખીજને પણ તે શીખવજો.

પ્રહ્લાદ,—વાહું. મહાલાજ. તમે બહુ છાલા લાગો છો. મને બહુ જ ગમો છો—પેલો માંકલો મને નથી ગમતો. તમે માલી પાછે ને પાછે નહિ હો ?

નારદમુનિ,—ભાઈ હું તારી પાસે ને પાસે જ છઉં. મારા કરતાં પણ “ ભગવાન નારાયણ ” તને બહુ બહાલા લાગશે. તે તને ઘડીએ નહિ મુકે. તારા હૃદયમાં આવી નિરંતર વાસો વસશે. અમે તો પછી તેની પાછળ જ.

પ્રહ્લાદ,—એમ કે બલે તો હું “ નાલાયન ” ને નહિ જ ભૂલું.

“ નાલાયન, નાલાયન, નાલાયન,

“ ભજમન નાલાયન, નાલાયન, નાલાયન. ”

(એમ ગાતા ગાતા, નાયતા, નાયતા અને ખેલતા ખેલતા તેમાં એક રસ થઈ જઈ કુમાર પ્રહ્લાદ પરિક્રમણુ કરે છે.)

નારદમુનિ,—ચાલો, ઠીક થયું. દેવકાર્યની સિદ્ધિનો હવે બહોળો, ઉડો અને સુદૃઢ પાયો નંખાયો છે. હવે જ હિરણ્ય-કશિપુ પોતાના શત્રુનો પ્રવેશ પોતાના હૃદયના હૃદયમાં જોશે,

અને ત્યાંથી તેને ઉખેડી નાંખવાને આ નૂતન ભક્તને બાધા કરવામાં કંઈ કચાશ નહિ રાખે ? ઠીક-ઠીક. અને ત્યારે જ ભગવાન યોગનિદ્રામાંથી જાગૃત થશે.

“ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ”

“ ભજનન નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ”

(એ ભજન ગાતા ગાતા અંતરિક્ષદ્વારા પરિક્રમણ કરે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ: એ જ ઉદ્યાનનો ખીજો ભાગ. રાણી સખીઓ સહવર્તમાન પ્રવેશ કરે છે.

રાણી (સાનંદ),—ખૂબેન માલતી અને સખી કુમુદા, તે શું નારદ ભગવાનને ના જોયા ? એજ મારા સ્વર્ગના બંધનના દુઃખદ સમયના આશ્વાસન અવલંબન હતા ! શા દયાળુ, શા કૃપાળુ મુનિરાજ !

માલતી,—બાઈસાહેબ અમારાં જે એટલાં ધન્યભાગ્ય હોત તો અમે તે સમયે પણ આપની સાથે જ ના હોત.

કુમુદા,—શા ચમત્કાર બાઈસાહેબ, વીણાનો મધુરનાદ, અને ચરણમાંની ધુધરીનો મંજુલ રણકાર, સંભળાય અને તે મહાત્માનાં દર્શન નહિ, અને તેમનાં ભજનનું ગાન અમને અવબોધિત ના થાય ?

રાણી,—સખી, ગમે એમ પણ કુમાર પ્રહ્લાદ કંઈ તેટલામાં જ હશે, અને તેની પ્રવૃત્તિ માટે ભગવાને કૃપા કરી હશે !

કમલા (પ્રવેશ કરીને),—આઈસાહેબ, દીર્ઘાયુષી કુમાર આપને આ કુંજના ખીજ પ્રદેશમાં ખેલતા ખેલતા યાદ કરે છે, અને તમને ત્યાં તેડવાનો આડો કરે છે.

રાણી,—કેમ કાંઈ વાંકું પડ્યું છે ?

માલતી,—કંઈ આવળાનું તેમાં તોફાન હશે ?

કમલા,—હા, કંઈ એવું જ. કુમારે કંઈ સ્વર્ગાદિક અને દેવાદિકનાં ચિત્રોનું પટ જોવા માગ્યું અને પિટચા આવળાએ કાંઈ બડદું નોખ્યું.

રાણી,—હા. હું સમજી.

રમણી (પ્રવેશ કરીને),—બહેન જ્ઞાલાબાઈ તમને બહુ જ યાદ કરે છે. હમુ બહેનને વાર થઈ, એટલે તેને પગલે અને પગલે મને મોકલી. આલો ત્યારે. હા, કેવો જ્ઞાલો લાગે છે, કેવો સ્વાણી, કેવો સમજી છે ?

કુમુદા,—મોરનાં ઇંડાં તે કાંઈ ચિતરવાં પડતાં હશે ?

માલતી,—તેમનું કાલું કાલું મંજુલ મંજુલ ખોલવું તો શું શત્રુનુંજે મન હરણ કરી લે તેવું છે.

(નેપથ્યમાં.)

“ નાલાયન, નાલાયન, નાલાયન,

“ બજમન નાલાયન, નાલાયન, નાલાયન. ”

રાણી (સાંભળીને પૂર્ણાનંદથી),—લ્યો, આ કાંઈ આપણા બકુબાઈ જેવો અવાજ લાગે છે. સખી માલતી હું કહેતી નહોતી કે નારદ ભગવાનજ તેના તરફ આવ્યા હશે અને તેનો

આ નાદ છે. રમણી બહેન તમે આવ્યાં ત્યારે બાધ પાસે
ક્યા હવું ?

રમણી,—બહેન કોઇ નહિ, કહે કે હું એકલોજ રહીશ.
જો. અને “હલિ, હલિ” કહીશ.

પ્રદહાદ (“નાલાયન, નાલાયન,” નું ભજન ગાતા
પ્રવેશ કરીને),—બા, બા, બહેનલી, જો, જો હું આ તનું
છિખ્યો મને આવલે છે કેની ?

(ગાય છે. નાયે છે.)

કયાધુ (ઉપાડી લેધને-ચુંબન કરતાં),—અરે, હારે બાધ.
તને કોણે શિખવ્યું.

પ્રદહાદ,—હું “હલિ, હલિ” જપ દલતો હતો, તેવામાં
કોઇ ઉચેથી હુમહુમ નાયતા અને તુનતુન વગાલતા આવ્યા
અને મને આ છિખવી ગયા. તે કોણ હશે ?

રાણી,—કમુ બહેન, કમુ બહેન, સખીઓ, એજ ભગવાન
નારદમુનિ. (પ્રદહાદને શરીથી તેડીને ઉમળકાથી હૃદય સરસા
દાખી ઉપરા ઉપરી ચુંબન લેછે.)

પ્રદહાદ,—બધું બા કહેતી કેમ નથી ? તે કોન હશે ?
માલે માટે તેમના જેવું વગાલવાનું ફલાવી આપી છે ?

રાણી,—હા બાધ, એ તો તારા અને મારા ગુરુ.

પ્રદહાદ,—ગુરુ ? ગુરુ હું ?

રાણી,—આપણું કલ્યાણ કરનાર, આપણને સારો ભોધ
આમતાર આપણે પૂજવા યોગ્ય.

પ્રદહાદ,—અને અને કહે કે “ નાલાયન ” તો તારા
હાથમાં લેહેછે ને અમે તો તેની પાછલ પાછલ જ. હું એ છું
જે. બા. બહેન એ છું ? માછીબા એ છું ?

રાણી (લાડ લડાવતાં),—બાઈ, તું બહેનો બહેનો મ્હોટો
યર્ધ જાને, એટલે ભગવાન તને બધુંએ સમજાવશે.

૫

બહાલા મારા લાડકવામા,
મીઠાં મારા રાયના રાય,
બહેલા બહેલા યાવ મ્હોટેરા, લક્ષણવંતા લાલ ! બહાલાં
દિને દિને ચઢતી કળાએ,
ગુણે ધણી ઉજ્જવળતાએ,
બહેલા બહેલા યાવ ખિલેતા મારા સોહામણા બાળ ! બહાલાં
ચાંદલિયા મુજ હર્ષડાના મીઠા
નયણાં તણા તારવા દીઠા,
બહેલા બહેલા યાવ સલણા તનમન બળથી ખુશાલ ! બહાલાં
લક્ષ્મીથી લલાટે લસંતાં
સરસ્વતી મુખડે હસંતાં,
બહેલા બહેલા યાવ દિસંતા પૂરા પનો'તા પ્રખ્યાત. બહાલાં

પ્રદહાદ,—તાલે મને નિહાલે મેલોને. માલે તો બહુ બહુ
છીખવું છે.

રમણી,—હજૂ વાર છે, બાપુ. આજકાલ તો તારે
રમવા ખેલવાની વેળા છે.

ખેલો ખેલો ખેલોછ (૨)

દાણુ, દાણુ, પળ, ચળ, સુગડ, સુંદર, હળૂ—

છો કુમાર, ઝિલવા બાર, નહિ લગાર, તમ ગળૂ ! ખેલોં

અંકમાં નિઃશંકમાં, હર્ષતાં હર્ષણે ગમે

વારી બલિહારી જાઉં, દમો, નમો, ખમો, ચુમો ! ખેલોં

કંચુકી,—(પ્રવેશ કરીને નમસ્કાર પૂર્વક),—બાઈ સાહેબ, મહારાજાધિરાજ દીર્ઘાયુઃ કુમારને તેડે છે. શી આજ્ઞા છે ?

રાણી,—આર્ય, પ્રાણનાથને નિવેદન કરો કે કુમારશ્રી સજ્જ થઈને આ આવે છે. (કંચુકી જાય છે.)

પ્રદહાદ,—બા, તાલે મને વહેલો જવા દેને, બાપુ પાસે. વાલ કેમ કલે છે. (એમ કહી દોડે છે. માલતી, કુમુદા અને કમલા તેને પકડવા માટે પરિક્રમણ કરે છે. રાણી તથા રમણી તેમની પાછળ પાછળ બાળચેષ્ટા જોઈ ખુશી થતાં થતાં જાય છે. પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળઃ—એક નિશાળ આગળનું મેદાન.

નિશાળીઆઓ (રમતા કુદતા પ્રવેશ કરતાં),—

૭

આવો રમો રમત ગમત છુટ સાથ ! (૨)

સર્વે, ગર્વે, પર્વે, ખેલવું, રેલવું રસમાં પુરેપાટ ! આવો
વારે, મારે, નારે અત્યારે, શારે પછી કહો ઉચાટ ! આવો

૧ લો નિશાળીયો,—અરે વિજય દાનવ, આવ બાધ
આપણે જોડકાં બાંધી ઘોડો ઘોડ રમિયે. ચાલ—ચાલ ત્યારે.

૮

હણુ હણુ, હણુ

વિજય,—હા, બંધુ સંજય લે ત્યારે—

ઝણુ, ઝણુ, ઝણુ

ખણુ, ખણુ, ખણુ,

ઘણુ, ઘણુ, ઘણુ,

સંજય,— થળડાક, થળડાક, થળડાક

ફદડાક, ફદડાક, ફદડાક—

આવો રમો

પુરંજય,—અહ્યા રિપુંજય હોત—આમ આવ ત્યારે
આપણું આપણી મીલ બાંધીને બળદ બળદ ખેલિયે, તું તારે
મારો ભીર.

રિપુંજય,—ઠીક ત્યારે, આવી જા.

૯

ધૂંસરી, સૂંસરી,

નાખું નાચું નવી તરી.

ડય, ડય, ડય, હાંકું હય,
ભય, ભય, ભય, ભોંકું ભય,
આરપાર, ન આલે જે વાર,
મુકો પછાડી, બિજા અનાડી !

આવો રમો.

વજ્રસુર—અરે ! શંખાસુર, જો-જો, એક, બે, ત્રણ,
ચાર, પાંચ, છ, સાત-જો સમળી સાપ લેખ ગઇ (શંખાસુર
અને તેની ટોળી સાત તાળી રમતા હોડાહોડ કરે છે.)

શંખાસુર,—થુઇ, થુઇ, નથી અડક્યો, નથી અડક્યો,
એસી ગયો છઉં-આ અંચાઇ ખાય છે.

૧૦

વજ્રસુર,— બસ, બસ, બસ,
શંખાસુર,— બસ, બસ, બસ,
સંજય અને વિજય (પોતાની રમત મુકીને દોડી આવીને),—
ધસ, ધસ, ધસ.

રિપુંજય અને પુરંજય (એજ પ્રમાણે),—બસ, બસ, બસ.

સર્વે,—આવો રમો રમત ગમત છુટ સાથ !

મયદાનવ,—વત્સા હયગ્રીવ, આવી જા.

૧૦

દાનવજીતી ઘોડી, ત્રણ પગે ખોડી,
એક પગ હાલે ચાલે, પતાળમાંથી પાણી કાઢે,

એક પગ આકાશ અશળે, ખીજે પગ પાતાળ પહોંડે.
ત્રીજે પગે બ્રહ્માંડ ડોલાવે, ઇંદ્રાસન, બ્રહ્માસન સાહે.

હયગ્રીવ,—દાનવ કયાંથી આવ્યા ?

મયદાનવ,—શોણિતપુરને ભાવ્યા.

હયગ્રીવ,—દાનવ જાશે કહિયાં ?

મયદાનવ,—ઇંદ્રાદિક લોકો તહિયાં.

હયગ્રીવ,—દાનવ લાજવાના શું ?

મયદાનવ,—જ્યાં ત્યાં જો તે દેખું.

હયગ્રીવ,—ઘોડી કરે શું કામ ?

મયદાનવ,—દેવને દાખે તમામ-

હયગ્રીવ,—છટ, છટ, છટ, છટ,

મયદાનવ,—અરે ડટ, ડટ, ડટ, ડટ.

ખીજા,—એતો નટખટ, નટખટ

ખાલી ખોટી ખટખટ.

આવે૦

મહેતાજી (દૂરથી ગર્જના કરતા),—ક્યાં ગયારે મામાઓ ?

૧૧

આ તે શું માંડ્યું તોફાન,

કોઇને ભણવાનું નહિ જાને.

શાળા કીધી શી વેરાન,

હેવાન, નહિ ધ્યાન; મજે જ્ઞાન શી શીત જ્ઞાન ?

આ તે શું૦

અરે જય, વિજય, મંય, સંજય, રિપુંજય, જેસી જાવ.
પોતપોતાની જગાએ અને પાઠ કરવા મંડી જાવ.

બધો,—ડીક મહારાજ. (પડા પડી કરતા અને મડપ-
ડાટ વધારતા આમતેમ દોડા દોડ કરે છે અને એક ખીજને
અફળાય છે.)

વજ્રસુર,—ખોલ શંખજા, એકડે એક.

શંખાસુર,—કેમ વજ્રજર બંદુ, બગડે એક

હયગ્રીવ,—હા, હા તગડે છેક

મયાસુર,—ચોગડે ચૂક વિશેક

રિપુંજય,—હા, હા—

એક હતો ખાવો, ને ખીજ હતી ખાવી

તેણે લેવા લહાવો, ને લાવ્યો નવી ખાવી,

બે બગડે ખાવી—મવાઈ ભજવી.

પુરંજય,—અરે એમ નહિ, આમ.

તેમાં તે મળિ તેવી, કે બગડે તગડે તેવી.

મેહેતાજી,—ખોલો અલ્યા. સિદ્ધો વણ્ણો સમામણ્યો.

શંખાસુર,—સીધો પણ્ણો સામો મણ્યો. મહારાજ
સીધાની વાત કરો છો કે સીધાની કે ભણવાની. આજ સીધો
કેવો ? હવણું તો મ્હોટી તરાંસ બરીને દીધો છે ને—

મેહેતાજી,—શંખ તે શંખજ રહ્યો.

શંખાસુર,—હશે ત્યારે એ તો નહિ આવડે. વીસા ખોલું
વીસા લ્યો ત્રિયારે.

બગડે મીડે વીસ, મહેતાજી પાડે વીસ.

મેહેતાજી,—ઉભો રહે અડબંગ ! (આગળ નિશાળિયો ને પાછળ મહેતાજી એટલામાં વિદૂષક બારણેથી ડોકિયું કરતો પ્રવેશ કરે છે.)

વિદૂષક,—લાલ. અહિં તાલ દીક મચે છે. આપણા પ્રહ્લાદકુમાર અને તેમના આ ચાવળા લાલને અહિં દીક ગંમત હડશે. અરે મેહેતાજી, મેહેતાજી—અરે કંઈ કોઈ ગરૂ બરૂ મુઆ છે કે નહિ—આ શો માંછીવાડો માંડ્યો છે ?

મેહેતાજી,—ચૂપ રહો ચોરડાઓ, છાના મરો. આ કાણ આવ્યું છે તે જોવા તો દો. (વિદૂષકને જોધને) આહો ભાઈશાખ, તમે અહિં ક્યાંથી ? તમારાં કંઈ પગલાં ?

વિદૂષક,—અરે, અમારાં પગલાં તો શું પણ અમે તો અહિં દગલો ચઢતે પડવાના છઈએ. મહારાજા હિરણ્ય દૈત્યેન્દ્રના પ્રહ્લાદકુમાર તમારે ત્યાં બણવા મુકવાના છે. તમે બણાવશો ના ?

મેહેતાજી,—શામાટે નહિ. એવાં અમારાં ભાગ્ય ક્યાંથી ? એકવાર તો શું પણ લાખ હજાર વાર.

વિદૂષક,—અને તે આવુંજ ઉમદા બણતર બણાવશો ને ? આ શંખ, મંખ, કંક, ટંક, ડંખ, ભંખ, જંખ, બણે છે તેવું ?

મેહેતાજી,—અરે એમને વડા નિશાળિયા બનાવીશું વડા ?

વિદૂષક,—અને અમને શું બનાવશે પૂરી કે જૂતના બાકળા ? (એટલામાં રાજવાદિત્રી વાજતી સવારી આવે છે.)
 હો ત્યારે તમારાં તો ફૂટ્યાં ! આ નિશાળ ગમણા માટે સવારી આવી !

નિશાળિયાઓ (ઉભા થઈને),—

જુટી બાઈ છોડ દો,

રૂપેયા ઉછાળ દો,

મેહેતાજીને પાથડી દો.

વિદૂષક,—મેહેતાજીને ઘાઘરી દો.

નિશાળિયા,—મેહેતાજીને શાલ દો—

વિદૂષક,—લંબી ચોડી ગાળ દો—

નિશાળિયા,—જુટી બાઈ છોડ દો—

રૂપેયા ઉછાળ દો.

મેહેતાજી,—અલ્લો આટલો બધો શોર બકાર શો. જાના રહો. જો તો સરકાર વગર કંલે આપશે.

વિદૂષક,—મેહેતાજી હાથ મ્હોં ધોઈને બેસજો. મારે તમારે અડધો અડધ હો. ચાલો, બેસો. સ્વારી નગર શરીને આવશે, તેની સાથે બંદા પણ આવશે. હવે તમારે અને મારે માથા સરસા કાન જડયા. માથું હું અને કાન આ (કહી ખૂબ ખેંચી હુણાવી દોડી જાય છે. સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ: રણવાસ સખીઓ સહવર્તમાન રાણી.

રાણી (સચિંત પ્રવેશ કરતાં),—બહુ બહેન, કુમાર વિના તો ગમતું નથી. સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષના હૈડાં કઠિણ તો ખરાં.

માલતી,—હા, બાઈ સાહેબ. પણ બાઈને બલુવાની જુઓને ધખ લાગી છે ? કેવા લેવાતા જાય છે.

રમણી,—અકુમાઈ તો જાણે હતો તેજ નહિ.

કુમુદા,—હજૂ તો ક્યા મ્હોટા થઈ ગયા છે ?

કમળા,—આર્યોની રીત ઉત્તમ છે કે યજ્ઞોપવીત આપ્યા પછી ગુરુકુળ વાસ.

માલતી,—અરે આપણે દાનવોને યજ્ઞોપવીત અને યજ્ઞોપવીત શાં !

કુમુદા,—અને તેથીજ પ્રહ્લાદકુમારને આવેલી ઝુંસરી કાંધે પડી.

રાણી (સશોક),—

કેમરે ગમતું હશે મુજ પાળને, હાય અગાધા સંજોધે ?

કેમ સોહતું હશે લાડિલા લાલને, આવે અટપટે ધંધે ? કેમ

ઘડિયે ન અળગો કિધો કદી હમડેથી મુજ હાર,
 ધૂળમાં રતન રોળાતું હશે, કચિરમાં કંચન સાર ! કેમ
 આંખ દીડી નથી અમ તણી રાતી, રંચે શરેલ—
 તે કયમ સાંખશે ગર્જના મેહેતાછની વંડેલ ! કેમ
 નંદન વનની કુસુમકળી, અમૃત રસથી સિચેલ
 ખરસાંડી, કાંટા, કૌવચ જાળે કેમ નિભશે લજેલ ? કેમ

રમણી,—બહેન, એમ શોક શા માટે કરો છો ? તે આર્થ-
 વર્તના બ્રહ્મચારીઓની માફક દૂર અને દીર્ઘકાળ તો આપ-
 ãથી બૂદા થતાજ નથી. આ તો રોજ સાંજે પાછા આપ-
 ã પાસે જ રહે છે—અને સાથે વિદૂષક તો છેજ.

રાણી,—તો પણ શું ? માતૃપિતાની કલ્પવૃક્ષ કાપા
 તો નહિજ.

કમલા,—પણ તે માટે કંઈ બણાવ્યા વિના ચાલે. હજૂ
 તો ક્યાં લેવાનું !

કુમુદા,—પણ કુમારશ્રી ચપળ અને ચતુર તો છે જ.

માલતી,—કહે છે કે આપણી દાનવી વિદ્યા તો તે
 સઘળી શિખી ગયા અને માનવી અને દેવીના માર્ગ ઉપર
 સ્વતઃજ હૃદયની ખીલવટથી ખેંચી ગયા છે.

રમણી,—બહેન તમારો કુમાર તો અસાધારણ નિવડશે
 અને તેને હાથા કેવી ગર્ભમાંજ મળી છે ?

વિદૂષક—(પ્રવેશ કરીને કુમાર સહ),—અમે અને
 મહારાજ નિશાચે જઈએ છઈએ ? શીખ દો.

પ્રહલાદ,—માડી, બા બહેન, રજ દે—મને આશિર્વાદ દે.
રાણી—જવ. બહુજ કુશળ થજો. (સર્વે જાય છે.
પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ: નિશાળ. મેહેતાજી પોતાને આસને બેઠા છે અને નિશાળિયા પોતપોતાને કંઠાણે બેસી શાંતપણે પોતપોતાના પાઠ તૈયાર કરે છે.

મેહેતાજી (વિચારમાં),—એ ખરૂં છે કે—

૧૩

સારાં માણસનાં પૂજ્ય છે રે, પગલાં સારાં માણસનાં પૂજ્ય છે,
આવાં થતાં પગલાં ભૂડાં કૂડાં જે તે સારાં થઈ વખણાય છે રે.

પગલાં૦

દોષ દાગિદરનાં હુંગરા બોદાઈ એથી મોકળાં મેદાન થઈ જાય છે રે!

પગલાં૦

સારાંનો દાખલો લેઈ સૌએ સારાં થાય, એકબીજાથી સરસાય છે રે!

પગલાં૦

આરે કંઈને પગલે ખોતે મારી નિશાળ વિશાળ ફેલાય છે રે !

પગલાં૦

બેશક જે દિવસથી કુમાર પ્રહલાદ આ નિશાળમાં દાખલ થયા છે તે દિવસથી તેનું ભાગ્ય ફરી ગયું છે. અમારા નિશા-

ખિયાઓમાં પણ સારો સુધારો થયો છે અને બધી ધમાચકડી
મટી ગઇ છે ! અહા ! શું શાંતિ અને સૌમ્યતા દીપી રહી છે ! !

૧૪

બગીચો બાળોનો ખીલ્યો,
મધુમધતાં સુમન ! પરાગ ગુણે સઘન !

બગીચો૦

હૃદયે હૃદયે ક્યારે, સરસ સામગ્રી ભરી,
વિદ્યા કળા કેળવણી ગુણકે સુધડપણ !

બગીચો૦

સુગંધની ફાર ઊડે કુવારા કુરુરુરુરે,
નહેરો જળે ભરી વહે, શું શીતળ ઉજ્જવળપણ !

બગીચો૦

કીડ ક્યાં, કોહોવાણ ક્યાં, દુર્વાસના દુભાણુરે ક્યાં
પંખીડાં સ્વતંત્ર મિઠાં કિલકિલ ગાયે ગુગન !

બગીચો૦

નિશ્ચય હવે અમારા દાનવોનાં બાળો દેવ માનવનાં
સંતાનોથી સર્વ પ્રકારની વિદ્યા નીતિમાં ચડિયાતાં થઇ જશે ! !
કુમાર-અલ્હાદની શી વિચક્ષણતા છે, શી બુદ્ધિ છે ! વય તો
હજૂ કિશોર છે-પણ ભારામાં અને આ સંપ્તિમાં જે કાંઈ
પ્રકાશે છે તે સઘળો તેમને રોમ રોમ પ્રકટી રહ્યો છે.

૧૫

ગીતિ વૃત્ત.

કેસરિ બાળ કને શું ગજ-કુંભસ્થળ મુક્તાકળ ભરિયાં
એક કપાટે ચિરવાં, શિખરાં પડશે ? આપ ખિલે વયમાં ! !

અને કુમારશ્રીની પ્રકાશપરંપરા મારા ખીજ શિષ્ય વર્ગ ઉપર પડતી અને ફેલાતી જાય છે. હવે કદાચ મારે યજ્ઞમાન કાર્યે જવું પડે તો શાળાની ચિંતા રહેવા જેવું નથી. પ્રલ્હાદ મહારાજ સંભાળી લે તેમ છે.

વિદૂષક—(પ્રવેશ કરીને ટોળ કરતાં),—મેહેતાજી આજ શાં દરિયે વહાણુ ડૂબ્યાં છે કે તમારા મન સાગરમાં ડહોળાણુ ચાલ્યું છે. કંઈ નિમંત્રણુ ઝાઝાં બાઝાં આવ્યાં હશે! બધે પહોચાય ના એમ હોય તો બંદાને કહો—અમે ક્યાં તમારાથી જૂદા છીએ. કે કંઈ ઝાઝે ઠેકાણે દક્ષિણા ભૂયસી લેવા જવી છે?

મેહેતાજી,—ના કંઈ નહિ. પણ કુમારશ્રી ક્યાં છે?

વિદૂષક,—એ ઝો આવે! આ પાંગળા અરુણદેવ તે કંઈ સૂર્યનારાયણથી વેગળા હોય કે?

કુમાર પ્રલ્હાદ—(પ્રવેશ કરીને),—વંદન કરું છઉં ગુરુદેવ! મહારાજ શુકનીતિના તો પાઠ પૂરા થયા છે અને હવે બૃહસ્પતિનીતિનો પ્રારંભ કીધો છે. દૈવી અને આશુરી વેદવિદ્યા પણ કંઠગત થઈ છે.

મેહેતાજી,—ધન્ય છે, ધન્ય છે. કુમાર.

વિદૂષક,—અને મેહેતાજી મહારાજ અમને તો કાંઈ પૂછતા જ નથી, અમારી ખબર લેતા નથી હો! અમારે એ નારદનીતિ હવે ભણવી રહી છે. નહિ તો પાકનીતિ અને પીકનીતિ, ખાનનીતિ અને પાનનીતિમાં તો અમારે પૂછવા જવું પડે તેમ નથી. તેમાં વળી ખાધને સૂધ જવું અને મારીને નાસી

જવું, અરે એમને એમ ખીર્જાની મારામારી જોઈને મોખાર
ગણી જવા એ તો અમારો મંત્ર રોજ પ્રયોગમાં લાવિયે છઈયે.

મેહેતાજી (પ્રદક્ષાદને),—કુમાર, આજ મારે કાર્યવશાત્
જવું પડે છે તે શાળાની ક્ષણિક વ્યવસ્થા રાખજો. નિશાળિ-
યાઓ જો જો મહારાજ આત્મા કરે તેમ વર્તવો અને પાક
કરજો.

નિશાળિયા,—સાફ મહારાજ. (મેહેતાજી જાય છે.
વિદ્યપદ એક ખૂણામાં જઈને ઉંઘ લાડે છે.)

પ્રદક્ષાદ,—ભાઈઓ, સાંભળો. આ જયેશ્વરી જંગળ ખેત્રી
છે. અને આ તો વિદ્યા નથી અવિદ્યા છે. આ જન્મ તો
કયા પ્રારબ્ધથી રાક્ષસનો આવ્યો છે, અને ખીર્જા પાપો કરતા
જઈશું તો વળી કયાં એ પતન થશે. ખડ્ડ તો એક હરિતુંજ
નામ છે, અને નારાયણનું ભજન છે. માટે આવો લો આ
ગાઓ અને કંઈ કરો—

૧૬

મૂઠી જગજગજગ, હો ભાઈઓ

મૂઠી જગજગજગ—૦

કાયા માયામાં માલ ન મળજો, જુગ પરપોટા આળખ્યાળ !

હો ભાઈઓ ૦ મૂઠી ૦

આ નહિ સાચી સુવિદ્યા અવિદ્યા એ, આ જન્મ શંસે શંસાવ,

હો ભાઈઓ ૦ મૂઠી ૦

નામ નિરંજન નિર્મળ હરિનું એક ખડ્ડ સદાકાળ !

હો ભાઈઓ ૦ મૂઠી ૦

(બધા એકતાન થઈ ગયા છે. વિદૂષક પણ જમકી લીધી તેમાં બળી જાય છે.)

ધન્ય છે—ધન્ય છે બંધુઓ હવે જ આપણે તરવાનો વારો આવ્યો છે.

૧૧૭

ભજન કરો ભજન ભક્તિભાવે (૨)

રજ ન કરો, અમૃતિ સિદ્ધિ હાવે ! ભજન૦

નારાયણ નામ લહો નિશદિન

હૃદય રટો, જીભા જપો, ઘડા અધીન ! ભજન૦

દંદ સો છોટો છંદ મૂકો

એહ પરમાત્મ વંદ્ય હુંકો ! ભજન૦

નારાયણ, નારાયણ શ્રી હરિ

ભવાર્ણવ તારણ નૌકા હરિ ! ભજન૦

નિશાળીયા,—અમે ખરાજ પાવન થયા, અને સત્ય સમજ્યા. હવે અમે રાક્ષસી બંધમાં રહેવાના નથી. આત્મા આપો.

પ્રહ્લાદ,—જાઓ ભાઈઓ શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈ પરમપદ પામો !

વિદૂષક,—અને હું... ?

(સર્વે ભજન ગાતાં ગાતાં પરિક્રમણ કરે છે.)

પ્રવેશ ૮ મા.

સ્થાના:—રાજમેહેલ. દિયેન્દ્ર હિરણ્યકશિપુ પ્રવેશ કરે છે.

હિરણ્યકશિપુ (સંકોધ),—આઃ દુષ્ટાતિદુષ્ટ દેવતાવર્ગ
હજી તમે તમારા પ્રપંચોધી વિરામ પામતા નથી, અને આ
કૂર કેસરીની બોડમાં હાથ નાંખો છો ?

૧૮

દુષ્ટ, દુષ્ટ, દુષ્ટ, નહીં શકો તમે શાવી
બલે બાળક સ્ત્રી બંભેરો તમે ફેસલાવી ! દુષ્ટ
સિંહ બોડે હાથ ધાલી, પુચ્છ મુંછ તેની ઝાલી
ખેંચીને ખચીત, નિલ્ય શકો શું ધ્રુજવી ! દુષ્ટ
પંજે હૈયા સંચા તોડું, દંતે કંઠ ચાવું મોડું
ઝપાટુ સૌ સાચ, હાથ દઉં હું બતાવી ! દુષ્ટ

[નેપથ્યમાં.]

જૂલમ-જૂલમ ! માઈ તો બધુંએ ગયું ! જીવનગાથો
જતાં, હાથ, હાથ ! જીવે ગયો !!

પ્રતીહાર (પ્રવેશ કરીને સંકંપ),—મહારાજ કહેતાં જીવ
ઉપડતી નથી.—કુ-કુ-પ-પ-પ—

હિરણ્યકશિપુ—(સંકોધ),—શું છે ? એ કોનો પોકાર
છે ? કેમ બોલતો નથી. મને કહેતાં તને શાનો ડર છે ?

પ્રતીહાર,—મ-મ-મહારાજ કુ-કુ-કુમારશ્રી પ-પ-પ્રલહાદ
દેવના મે-મે-મેહેતાજી ફરિયાદ કરવા આવ્યા છે.

હિરણ્યકશિપુ,—બોલાવ જલદી.

મેહેતાજી (પ્રવેશ કરતાં સશોક),—

હું તો જીવતો મુઝો, જીવ્ન શો છે ?
 હાય, હાય, અન્યાય એવડો વધ્યો છે !
 બહાર ત્યાંથી ને ઘાડ ધડકે.
 જવું ક્યાં પ્રતિપાળ તડકે !
 હાય, હાય ફૂટ્યું માઈ કપાળ
 મારી તૂટી ઊઠી ગઇ નિશાળ !
 હવે કોણ કણેક મને દેશે ?
 વાર પવે જમવા કોણ કેશે !

અરે રે ! માઈ શું થશે ? જે કુમારશ્રી ઉપર મેં બધી
 આશાઓ બાંધી હતી—તેમનાથી જ આ ઘાત થય.

હિરણ્યકશિપુ,—કેમ મેહેતાજી શું દુઃખ છે ? આમ કેમ
 શોકાતુર છો !

મેહેતાજી,—મહારાજ શોકની અને દુઃખની તે શી વાત
 કહું ! કુમારશ્રીએ તો મારી નિશાળ ઉગ્ગડ કરી નાંખી !
 રાક્ષસ બદુઓને ભક્ત બનાવી દીધા, તે છોડી છોડી આત્મા
 ગયા ! હવે મારી શી વલે થશે ?

હિરણ્યકશિપુ,—જાવ, ફિકર નહિ, ખુશાલ રહો. હું
 તેનો તાકીદે બંદોબસ્ત કરું છઉં !

મેહેતાજી,—કલ્યાણમસ્તુ ! (તે અને પ્રતીહાર જાય છે.)

હિરણ્યકશિપુ,—ત્યારે આખરે મારી બીતિ ખરી પડી.
 શત્રુઓ મારા અંતરગૃહમાં ગૃહ કરીધું છે ! હવે હું સમજ્યો.

કુમાર કુંજમાં, ઉદ્યાનમાં, નિર્જન સ્થાનમાં કેમ ભટકતો રહેતો હતો ! દેવીએ પણ તેની કાળજી ન કરીધી ? તેની સખીની યોજના પણ નિરર્થક થઈ ? તે કાળજી શાની કરે ? ક્ષેત્ર તેવું જ રજા હશે ના ! માફ તપ અને તેમનું બંધન તેજ મારા શત્રુ થયાં—તેમણે જ હિંદ્ર આપ્યું.

૨૦

આહા બિગડ્યો શો બધો રંગ
લાગ્યો, લાગ્યો શો લગ્નમણો કુસંગ

કોણ હા માગતું મોત આદિં ધુસશે ધુમશે નિઃશંક ?
હાથ હાથ કુમાર તથા હૃદયેશ્વરી દૂષિત કીધાં દહાં દંખ !!

પણ ફિકર નહિ. હજૂ કાંઈ મોડું નથી થયું. આજ કા-
રણથી પ્રથમ દર્શને કુમારને સ્પર્શ કરતાં માફ હૃદય કંપ્યું હતું,
પણ મારો આખર ઠરાવ, પરીક્ષા ઉપર કરવો રાખ્યો હતો.
તે પરીક્ષા હવે થઈ. (સવિતર્ક) મારો પોતાનો કરીને વિ-
દ્યુષક અપલક કુમારશ્રી પાસે મૂક્યો હતો તેણે એ કાંઈ ખબર
ના રાખી અને મને ચેતવ્યો નહિ ! ? ઠીક. અરે કોણ છે ?

પ્રતીહાર (પ્રવેશ કરીને),—આચા મહારાજ ?

હિરણ્યકશિપુ,—ટૂંક કંચુકીને સત્વર બોલાવો. (જાય છે. રાજા વિચારમાં હોય છે.)

કંચુકી (પ્રવેશ કરીને),—આચા દેવેન્દ્ર !

હિરણ્યકશિપુ,—આજથી અપલક વિદ્યુષકનું હું મહોં જોવા માંગતો નથી. માટે તેનો દરખાસ્તમાં હવેથી પ્રવેશ બંધ.

કુંભુકી,—જેવી આગા: (જામ છે.)

હિરણ્યકશિપુ,—પણ આ પ્રહ્લાદનો કંઈ ઉપાય કરવો
જોઈએ. હજુ એ બાળક છે ત્યાં સુધી વળશે.

૨૧

તોટક છેન્દ.

કુંભળું તરે ત્યાં સુધિ વાળ્યું વળે,
હજુ જોઈગિયું ફટતું ઢાળ્યું ઢળે;
પડિ છાપ શકે ન લખાયું જહાં—
હૃદયે શિશુને ત્યમ થાવું અહા !

ત્યારે લાવ, હું તેને બોલાવું, સમજાવું અને સહબોધ દઉં.
બીજા પ્રમાણે તેના ઉપર બળાસ્કાર કરવા માંડે હૃદય હજુ
કપ્પલ કરતું નથી. પણ, ના, ના બોલાવીને શું કામ છે. જોઈ
છઉં દેવી કાંઈ તેમાં સહાય કરી શકે છે? પછી તો જે બને
તે ખરું.

(એમ કહી સાર્થિત પરિક્રમણુ કરે છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થાન: દરબારગઢનો આગળનો બાગ.

વિદૂષક (કકળાટ કરતો પ્રવેશ કરીને),—હામ, હામ હું
તો મુવો છુટ્યો ! માંડે તો કુટીજ ગયું. હવે આ માંડે ડોઝરું

કોણ ભરશે ? બટાણી એ મને તો નહિ સંધરે ? (પરિક્રમણુ કરે છે.)

પ્રધાન (પ્રવેશ કરીને),—કેમ રે અપલક શું છે ?

કુંચુકી (પ્રવેશ કરીને ઉતાવળો ઉતાવળો),—પ્રધાનજી, જવાહો—એ એનાં પાપેજ પડ્યો છે. આમ આમ થયું છે. (પ્રધાનના કાનમાં કહે છે. અને વિદૂષકને હડસેલતો જાય છે.)

પ્રધાન (સચિંત),—અરેરે ! બહુજ ખોટું થાય છે. પણ શું કરવું ?

૨૨

ભુજંગી છંદ.

નહી સાંભળે ખોષ, ને ક્રોધ લાવે—
હરી ખેસિને ના વિચારો જણાવે,—
પછી નીતિ કે રીતિની શાનો શુદ્ધિ,
વિનાશો ફરી જાય છે છેક ખુદ્ધિ.

વિનાશકાળે વિપરીત ખુદ્ધિ. (પરિક્રમણુ કરે છે.)

સેનાપતિ (સામેથી આવીને),—પ્રધાનજી કાંઈ ખબર સાંભળ્યા કે ? બહુજ ખોટું થાય છે. (કાનમાં કહે છે.)

પ્રધાન (સસંજમ),—સેનાપતિજી આમ એકાંતમાં ચાલો, ભીંતને પણ કાન હોય છે. (બંને પરિક્રમણુ કરતાં કિલ્લાના એક ઉંચા એકાન્ત ભાગ ઉપર ચડીને અવલોકન કરે છે.)

સેનાપતિ (દૂર જોઈને),—અરે ! પણે અમડમાં આજ શાનો તમાસો છે ? ક્રોધ અતિથિ આવ્યા છે કે શું ?

પ્રધાન (જોધને),—અરે ! જ્ઞાના અતિથિ. જુઓ જુઓ એ તો કુમાર પ્રલ્હાદ દેખાય છે. એ ચારે તરફથી તેમના ઉપર સિંહ છોડે છે ? એ વનરાજ શળ ભરતા કુમારશ્રી ઉપર ધસે છે.

સેનાપતિ (સાનંદ),—હાશ હવે જીવમાં જીવ આવ્યો. અહા ! કેસરીરાજ તો આપણા દૈત્યરાજના ચરણ આંગળ લોટ છે. આ પાછા પોતાના પિંજરમાં પેઠા અને તે ખેંચી લીધા પણ આ વળી મસ્ત હાથીઓ ક્યાં દોડે છે.

પ્રધાન—(જોધને),—અરે ! એ પણ કુમાર ઉપરજ ધાડ. પણ ગજરાજે તો આપણા બાળરાજને પોતાની સુંઢથી ઉપાડી પોતાને મસ્તકે ચડાવ્યા. તે પણ પાછા ચાલ્યા.

સેનાપતિ,—પણ આ પાછા મહાજીનંગમો આમ ક્ષણમાં ધુંધાટા મારતા ઉડે છે. અને વળી આ ચોમેર અસિ જ્ઞાનો સળગાવ્યો છે.

પ્રધાન,—ધન્ય વિધાતા ! આ અસિ પણ તેમને આંચ આપતો નથી. અને સર્પરાજ પણ દંઈ દંશ દેતા નથી, નિર્વિષ યાય છે.

સેનાપતિ,—અરે, અરે ! કુમારશ્રીને દઢ બંધન કરી વળી ક્યાં લેઈ ચાલ્યા ? ચાલો કંઈ તપાસ કરિયે અને આપણાથી બને તે કરિયે.

પ્રધાન,—ચાલો (બંને પરિક્રમણ કરે છે. એટલામાં) એક રાજ પુરૂષ (પ્રવેશ કરીને),—અહો ! અમલકાર ! (પ્રધાન અને સેનાપતિને જોધને) વંદન કરું છઉં મંત્રીશ્રેણી !

ખંને,—શેા ચમત્કર !

રાજપુત્ર (આસપાસ બોલ તપાસીને),—મહારાજ, સગવડિરાજ હિરણ્ય દેવેન્દ્રના વિકટ હુકમથી કુમારશ્રી પ્રલ્હાદને એક પર્વતથી લેરવ જવ ખવરાવ્યો—પણ પુત્રના ઘડાતી માથે ધરતી મેયાના ખોળામાં હસતા રમતા ઉડી બેઠા થયા ! !

ખંને,—પછી, પછી.

રાજપુત્ર,—મહા સમુદ્રમાં જઈને કુમારશ્રીને ફેરી દીધા પણ તેમના વસ્ત્રો કે કેશાદિ સુદ્ધાને જળ સ્પર્શ થયો નહિ.

ખંને,—અરે દેવ ! !

રાજપુત્ર,—એટલેથી બસ ન થતાં ખાછા તેમને તેલની ઉકળતા કદામાં નાંખ્યા તો.

“ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ”

“ ભજન નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ”

નું ભજન ગાતા તરવા લાગ્યા. ક્ષમા કરશો, મહારાજ દેવી ક્યાહુને હું આ વધામણી દેવા જાઉં છઉં ! (જાય છે.)
(નેપથ્યમાં.)

૨૩

સાગ્ધરા છંદ.

સિંહે, નાગે, કરીન્દ્રે નહિ, નહિ, ન જગ્યા બાધિયો મુદ્દ બાવે !
ના, ના, ના પાવકે ના, નહિ નહિ વરણે કે સતાવ્યો સ્વભાવે !
ઝેરે લાગ્યાં ન પાતો અસિ શર ગિરિના હાતકર્તા કાળે,
બોહ સ્તંભો તપાવો ત્વરિત શિશુ થકી જોઉં કેવું ઠમમે ! ! ?
(પ્રધાન સેનાપતિ સમય દેખે છે અને જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ: રાજ સભામંડપ. સિંહાસનસ્થ ઉચ્ચ અને કૂરવેશ અને મુદ્રાથી હિરણ્યકશિપુ અને દીન દબળધન યુક્ત કુમારશ્રી પ્રદક્ષાદ પ્રવેશ કરે છે. લોહ સ્તંભ તાપથી તપતો દેખાવા માંડે છે.

હિરણ્યકશિપુ (સંકોધ),—આ: કૃષ્ણ બટુ હજૂ પાણુ તું તારી હડ મુકતો નથી કેમ ?

પ્રદક્ષાદ (દીન આર્જવ પૂર્વક),—પિતાજી, એમાં મારી હડ શી છે ? આપ પણ એ કૃપાળુ ભગવાનનું ચરણ અહણ કરો ! જુઓને મહારાજ.

૨૪

પૂર્ણ મંગળ ભગવાન, કરુણામય પૂર્ણ
જળથી તાર્યો, પાવકથી ઉગાર્યો, હિંસાદિથી કિયું ત્રાણ !
કરુણામય પૂર્ણ

શસ્ત્ર નડે નહીં, ઝેર અડે નહિં, ઘાત ન પાત ન નિદાન !
કરુણામય પૂર્ણ

દીન કે હીન મૂલીન ભલે હો ! નીચ ને ઉંચ સૌ સમાન !
કરુણામય પૂર્ણ

જીવન કારણ સુખનાં સાધન જેને જે જેમ તે દે દાન !
કરુણામય પૂર્ણ

હિરણ્યકશિપુ (અધિકાધિક ક્રોધથી),—આજકા, તને વારંવાર કહ્યું કે તું મારા પરંપરાગત ચતુર્નું સેવન ના કરે !

છતાં તું આજ્ઞા ભંગ કરે છે ? (વિચાર કરીને) એમ છે ?
હીક ત્યારે, ખતાવ તારો તે ભગવાન ક્યાં છે ?

પ્રદહાદ (સાનંદ),—

૨૫

જ્યાં ત્યાં મહારો વહાલો હરિ હરિ નિરખું,
હરિ હરિ નિરખું, હૃદય હરિ નિરખું !

જ્યાં ત્યાં

સ્થળમાં, જળમાં, આણ, આણમાંએ સરખું
અહાંડ અહાંડે પિંડે તત્ત્વ એ સરખું !

જ્યાં ત્યાં

આપણુ જોઇયે ના તોયે જુએ એ
શ્રવણુ વિના કરે શ્રવણુ શું એ હેં !

જ્યાં ત્યાં

ચરણુ ન દેખું છતાં ગમન બધે છે
કર નજરે ન ચડે તોયે રક્ષે છે !

જ્યાં ત્યાં

અંતર ભક્તિ શ્રદ્ધા ને ઉન્નતો
હસતો રમતો વહાલો હૃદયે નિહાળો !

જ્યાં ત્યાં

હિરણ્યકશિપુ,—જોલ ત્યારે પોરડા આ તપેલા લોહ
સ્તંભમાં તે છે ? ભેટ ત્યારે તેને જોઈ છઉં કે તે તને ત્યાં કેવો
મળે છે ?

પ્રદહાદ—(દહતાથી),—હા છેજ મહારાજ. (ભક્તિ
શ્રદ્ધાથી આજ્ઞાવ પૂર્વક.)

૨૬

બાંહ્ય ગ્રહાની લાજ, પ્રભુ તુંને બાંહ્ય
હું છઉં બાળક દીન શક્તિ હીન, અગુણાની તુજને છે દાઝ !

પ્રભૂં

હૃદયે વસો તે હરિ સભર સર્વાન્તર કવચ બનોજ શ્રીજી આજ !

પ્રભૂં

હિરણ્યકશિપુ,—કેમ અલ્યા કંપે છે કેમ, વિલંબ કાં કરે છે ?
તો આ વજ્ર મુદ્રિ તારા ભગવાનના આ મન્દિરને શું કરે છે તે ?

પ્રદહાદ,—હાં, હાં, હાં—(પોતે સ્તંભને ભેટવા દોડે છે.
હિરણ્યકશિપુ પોતાની મુદ્રિનો સ્તંભ ઉપર પ્રહાર કરે છે. સ્તંભ
શરે છે અને વિકરાળ સ્વરૂપથી નૃસિંહભગવાન તેમાં પ્રકટ થાય
છે અને ઘોર ગર્જના કરે છે.)

હિરણ્યકશિપુ (સોપહાસ),—અહહઃ બધા દેવદાનવનાં
કુળ મરી ગયાં તે આ તે પ્રપંચીઓએ ગોઠવેલું રમકડું હવે
મને મારશે અને તને બચાવશે ?

(નેપથ્યમાં.)

૨૭

પૃથ્વી છન્દ.

શું આ ધન ગુણગયા પ્રલયકાળના સામટા !

ધરા ધમ ધમી ધ્રુજ કડક કષ્ટથી શરૂતાં !

ચડી ચહુ દહા ઝડી પવનની શી આંધી અહા !

પ્રચંડ નર કેસરી પ્રકટ થાય પ્રહલાદ આ: !!!

+ + + * +

સટા વિકટ પિંગળા ! દગ ઝરે સ્ફુલિંગો ધણા !

વિકાસિ મુખ દાખવે દિજ સન્નિગ્ધ બીહામણા !

ચતુર્ભુજ અશસ્ત્ર ઝો પ્રખળ પ્રોટ પંજ બધા !

પ્રચંડ નર કેસરી પ્રકટ થાય પ્રહલાદ આ: !!!

પ્રહલાદ,—વન્ય ભગવાન ! પાવન કીર્તો.

હિરણ્યકશિપુ,—મારા દેખતાં એ તું આ નરપશુને નમન કરે છે ! હુંજ તેને ત્યારે શાન્ત કરું ! (દૈત્યેન્દ્ર પ્રહાર કરવા બોલે છે તેવો જ તેને પંજમાં લેઈ લેઈ, ખોળામાં સુવાડી ચીરી નાંખે છે. પડેલા પડે છે.)

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ: શાણિતપુર રાજદ્વાર સમીપનું અંતરિક્ષ.

નારદમુનિ (“ નારાયણ, નારાયણ, નારાયણ ” એ ભજનની ધ્વનિ તથા વાંધ સહ પ્રવેશ કરતાં સાદ્દહાદ),—
હંત, હવે આ પ્રચંડ નાટકનો ઉપસંહાર થયો છે. જગત નિરપદ્રવ થયું છે અને યશ મળ્યો છે! અહા દેવે તથા મહેન્દ્રે તેમજ સ્વયં કશ્યાપુ અસિંહ ભગવાને આજી કીધી કે વત્સ મારહ, જા જઈને કુમાર પ્રહલાદનું અને રાણી ક્યાકુંનું

સાન્તવન કરી આવ. અને તેમને અભય પદ આપી કુમારશ્રીનો રાજ્યાભિષેક કરી આવ. (પરિક્રમણ કરીને) આ રાજ્યદાર સમીપ દેખાય છે. અહા ! મેં યજ્ઞમિત્ર અને દેવમિત્રને દેવાધિ-દેવના સન્દેશ સાથે આગળ મોકલ્યા છે તે ફેટલીક ચેલખનાઓ તો થગજ ચુકી છે. (રાજ પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરતાં) અહા ! આ કુમાર પ્રહલાદ અને રાજમાતા પદારે છે. વસ્તે આનન્દિત રહો—અભય રહો !

અંને (પ્રવેશ કરીને),—આપ જેવા ગુરુના પ્રસાદ છતાં વિના તપ કર્યે શું વરદાન અસાધ્ય છે ?

(નેપથ્યમાં.)

રાજપુરુષો, સત્વર કરો. મંગળ ઘટિકા સમીપ આવે છે. આ સિંહાસનાદિ અને અભિષેક માંગણિક સુસિદ્ધ છે.

(રાજ્યાભિષેકાદિ મંડપ અને રાજસભા દક્ષિણે પડે છે. પ્રધાન અને સેનાપતિ વગેરે મંડળ પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રધાન—મગધાન શ્રીમંત માતૃશ્રી અને મહારાજ સર્વ સજ્જ છે.

(નારદમુનિ કુમાર પ્રહલાદને રાજ્ય સિંહાસને બેસારે છે અને વેદ ધ્વનિ તથા વાદિત્રાદિનાં ઘોષ સાથે અભિષેક માંગણિક થાય છે.)

અપ્સરાક્રિદ (વાદિત્રાદિ સહ),—

૨૮

મંગળ મંગળ આજ, દીપે સિંહાસને રાજ
આનંદે વિશ્વ સમાજ, હૃદય ધીમ ગાજે છે.

રમ જુમ, રમ જુમ, જુમ જુમ જુમ જુમ
 ધિમિ કિટ ધિમિ કિટ મૃદંગાદિ વાજે છે ! મંગળ
 અભય અભય ભયો, ધર્મનો વિજય થયો
 સુર નર, કિતર શા હરખંતા રાજે છે ! મંગળ
 અખંડ પ્રતાપ વધો, જય જસ ફેલો બધે
 આહ્વાદ પ્રહ્લાદ દેવ વરસંતા છાજે છે ! મંગળ
 નારદ,—વત્સ પ્રહ્લાદ અને રાજમાતા હવે તમારૂં શું
 અધિક પ્રિય કરૂં ?

પ્રહ્લાદ,—ભગવન્ આથી શું અધિક જોઈએ ?

૨૪

ઉપજાતિ છંદ.

છુટી ત્રિલોચી અસુરાંતકોથી
 પાખંડ ઉદંડ પ્રપંચ ભોથી !
 વર્ષા વિત્યે ચંદ્ર પ્રભા શું ખીલે
 ચક્રોર બાધા શું રહે પછી એ ! ?

નહિ, નહિ. તથાપિ આટલું ભરત વાક્ય સફળ થાઓ !

૩૦

કલ્યાણુ મૃતુ વિશ્વ પ્રીતિ ઝરણે
 કલ્યાણુ સ્વતંત્રતા પ્રસન્ન તરણે
 દાનવ માનવ x x એકત્ર પણે
 અદ્વૈત અભેદ x નેમુક્ત x.

સમાપ્ત.

